

ВІД АВТОРА БЕСТСЕЛЕРА
«СТОЇЦИЗМ НА КОЖЕН ДЕНЬ»

РАЯН ГОЛІДЕЙ

Перекладачка Олена Замойська

ВІДВАГА КЛИЧЕ

ДОЛЯ
ДОПОМАГАЄ
ХОРОБРИМ

ПАНІ
формат

Раян Голідей

ВІДВАГА КЛИЧЕ

Доля допомагає хоробрим

*Переклала з англійської
Олена Замойська*

«Наш Формат» · Київ · 2023

АНОТАЦІЯ

Термопіли й Сараєво, Роза Паркс і Флоренс Найтінгейл, Магатма Ґанді й Авраам Лінкольн — це дуже різні приклади, але всі вони про сміливість. Коли звичайні люди йшли на незвичайні вчинки.

Раян Голідей розглядає сміливість як першу з античних чеснот і вибір складного, але високого шляху. Він звертається до історії та літератури, вигаданих і реальних героїв, звільнення від рабства й рух за рівні права. Що мотивує виявляти нечувану сміливість, жертвувати життям заради цінностей та інших людей?

У цій книжці ви познайомитеся з різними відчайдухами і проявами сміливості. Це не обов'язково Мартін Лютер Кінг, Малала Юсуфзай чи Вінстон Черчилль. Не менш відважними є мати, що рятує дитину з-під авто, жінка, яка насмілилася йти власним шляхом, науковець-революціонер чи друг, що затулює товаришів під час аварії.

Відвага кличе. Це історії про тих, хто відповів на її поклик, і про те, як стати такими людьми, гартувати власний шлях і виховувати в собі доброчесність.

ISBN 978-617-8120-87-0 (електронне видання)

Перекладено за виданням: Ryan Holiday. *Courage is Calling: Fortune Favors the Brave* (New York, Portfolio / Penguin, 2021, ISBN 9780593191675).

Усі цитати з Біблії в перекладі Івана Огієнка.

All rights reserved including the right of reproduction in whole or in part in any form.

This edition published by arrangement with Portfolio, an imprint of Penguin Publishing Group, a division of Penguin Random House LLC.

Усі права застережено. All rights reserved

© 2021 by Ryan Holiday

© Замоїська О., пер. з англ., 2023

© ТОВ «НФ», виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2023

Не ждімо, поки інші придуть і закличуть нас до великих справ! Самі закличмо всіх стати на шлях честі. Покажімо себе найсміливішими ватажками, достойнішими очільниками, ніж ті, що нині очолюють нас¹.

Ксенофонт

ЧОТИРИ ЧЕСНОТИ

Колись давно Геракл опинився на роздоріжжі.

На тихому перехресті серед пагорбів Греції, у затінку кострубатих сосен, великий герой грецьких міфів уперше зустрівся зі своєю долею.

Де саме це сталося і коли — невідомо. Ми знаємо про цей момент із розповідей Сократа. Бачили його на найпрекрасніших картинах епохи Відродження. Відчували народження енергії, напруження м'язів і страждання Геракла у знаній кантаті Баха. Якби 1776 року Джон Адамс² домігся свого, Геракл на роздоріжжі був би увічнений на офіційній печатці новостворених Сполучених Штатів.

Бо тієї миті, напередодні невмирущої слави, ще до дванадцятих подвигів, до того, як змінити світ, Геракл зіткнувся з кризою, такою ж доленосною і справжньою, з якими зіштовхується кожен з нас.

Куди він прямував? Куди намагався дійти? У цьому і є суть історії. Як і більшість людей, самотній, невідомий, розгублений Геракл цього не знав.

Там, де розходилися дороги, прекрасна богиня в розкішних шатах запропонувала йому всі спокуси, які лише можна собі уявити. Вона наобіцяла йому безтурботне життя. Заприсяглася, що він ніколи не знатиме скрути, лиха, страху чи болю. «Іди за мною, — сказала вона, — і кожне твоє бажання здійсниться».

На іншій стежині стояла сувора богиня в білосніжній одежі. Поклик її був тихіший. Вона обіцяла лише ті нагороди, які сам він заробить важкою працею. Сказала, що подорож буде тривала й жертвна, а подекуди і страшна. Але це буде подорож, гідна бога. Вона зробить із нього ту людину, якою його хотіли бачити предки.

Чи було це насправді? Чи саме так воно сталося?

І якщо це лише легенда, то чи має вона значення?

Так, тому що це оповідь про нас.

Про нашу дилему. Про наше роздоріжжя.

Геракл був змушений обирати між пороком і доброчесністю, між легким і складним шляхами, між уторованою й малоходженою стежинами. Перед нами всіма постає такий вибір.

Геракл завагався лише на мить і обрав шлях, який визначив його життя.

Він обрав чесноту.

Слово «чеснота» може видаватися старомодним. Проте чеснота (*давньогр. arete*) означає щось дуже просте й вічне. Досконале. Моральне. Фізичне. Духовне.

В античному світі вирізняли чотири основні складові доброчесності.

Сміливість.

Поміркованість.

Справедливість.

Мудрість.

Цар філософії Марк Аврелій називав їх «наріжними каменями добра». Мільйонам людей вони відомі як кардинальні чесноти. Це чотири майже універсальні ідеали, перебрані християнством і більшістю західних філософій, але не менш ціновані у буддизмі, індуїзмі та майже в кожній іншій течії, яку ви лишень можете уявити. Як зазначив англійський філософ і письменник К. С. Льюїс, «кардинальними» їх називають не тому, що вони накинуті церковною владою, а тому, що походять від латинського слова «cardo», тобто «завіса».

Це першорядне. Це ті завіси, на яких тримаються двері до гідного життя.

А ще це тема цієї книжки і цієї серії книжок.

Чотири книжки³. Чотири чесноти.

Одна мета: допомогти вам обрати...

Сміливість, відвага, сила духу, честь, жертовність...

Поміркованість, самоконтроль, стриманість, виваженість, урівноваженість...

Справедливість, чесність, служіння, братерство, милосердя, доброта...

Мудрість, знання, просвіта, істина, самоаналіз, спокій...

Це ключі до життя, сповненого честі, слави й досконалості в усіх сенсах. Це ті риси, що їх Джон Стейнбек чудово описав як «приємні й бажані для [їхнього] власника, бо спонукають його до вчинків, якими він може пишатися». Але під «він» слід розуміти ціле людство. У Римі не існувало жіночої форми слова «virtus» (чеснота). Чеснота не мала ні чоловічого, ні жіночого роду, вона просто була.

І надалі є. Байдуже, чоловік ви чи жінка. Байдуже, чи ви фізично міцні, а чи ж до болю сором'язливі, геніальні або середнього рівня інтелекту. Чеснота — це універсальний імператив.

Чесноти взаємопов'язані й нероздільні, проте кожна з них різниться від інших. Правильний вчинок майже завжди потребує мужності, так само як дисципліна неможлива без мудрості, бо потрібно знати, що варто обрати. Яка користь від мужності, якщо вона не служить справедливості? Яка користь від мудрості, якщо завдяки їй ми не стаємо скромнішими?

Північ, південь, схід, захід — чотири чесноти є чимось на кшталт компаса (недарма чотири сторони світу на компасі називають «кардинальними напрямками»). Вони ведуть нас. Показують, де ми є і в чому полягає істина.

Арістотель описував чесноту як різновид ремесла, котре потрібно опанувати так само, як професію або навичку. «Зводячи будинки, стають будівничими, а граючи на кіфарі — кіфаристами, — писав він. — Так само, діючи справедливо, ми стаємо справедливими, розсудливо — розсудливими, а мужньо — мужніми»⁴.

Чеснота — це те, що ми робимо.

Це те, що ми обираємо.

І не один раз, бо й оте Гераклове роздоріжжя не було особливою подією. Це щоденний виклик, з яким ми повсякчас стикаємося. Повестися егоїстично чи безкорисливо? Сміливо чи малодушно? Бути сильними чи слабкими? Мудрими чи нерозумними? Корисна звичка чи шкідлива? Відвага чи боягузтво? Блаженне невігластво чи виклик нової ідеї?

Не змінюватися... чи зростати?

Легкий шлях чи правильний?

ВСТУП

У цьому житті немає нічого неможливого, що тобі не до снаги. Усе життя слід прожити як подвиг.

Лев Толстой

Немає нічого, що ми цінуємо більше за сміливість, але й немає нічого, чого бракувало б дужче, ніж її.

Чи так воно і є? Ми цінуємо те, що рідкісне? Можливо.

Але сміливість — перша з чотирьох головних чеснот — аж ніяк не коштовний камінь. Це не діамант, не продукт якогось нескінченного процесу тривалістю в мільярди років. Це не нафта, яку треба видобути з-під землі. Це не обмежені ресурси, випадково роздані долею або доступні лише обранцям.

Ні, це щось значно простіше. Це самовідновний ресурс. Це те, що є в кожному з нас і скрізь. Це те, на що ми здатні в одну мить. У великих і малих справах. Фізично. Морально.

Ми маємо на це необмежені, навіть щоденні можливості на роботі, вдома, скрізь.

І все ж ця чеснота залишається надто рідкісною.

Чому?

Тому що ми боїмося. Тому що без неї простіше. Тому що в нас є якісь інші завдання і тому що «зараз не найкращий час». «Я не солдат», — кажемо ми, так наче боротьба на полі бою — єдиний вияв відваги, якої потребує світ.

Ми прагнемо безпеки. Я? Герой? Це звучить егоїстично, абсурдно. Залишмо відвагу комусь іншому, комусь кваліфікованішому, краще підготованому, тому, хто може не так багато втратити.

Це зрозуміло, навіть логічно.

Та якщо всі так думатимуть, де ми опинимося?

«Чи потрібно нагадувати, — сказав письменник і радянський дисидент Олександр Солженіцин, — що з давніх-давен занепад відваги вважали першим симптомом кінця?»

Натомість усі найвидатніші моменти в історії людства мають спільну рису — незалежно від того, йдеться про висадку на Місяць, громадянські права, битву під Термопілами або ж мистецтво епохи Відродження — відвагу звичайних чоловіків і жінок. Людей, які чинили так, як потрібно було чинити. Людей, які сказали: «Хто, як не я?».

Сміливість — це сміливість — це *смівість*

З давніх-давен вважали, що є два види смівості — фізична і моральна.

Фізична смівість — це лицар, що йде на герць. Це пожежник, що вривається в охоплений вогнем будинок. Це дослідник, що вирушає в Арктику, кидаючи виклик стихії.

Моральна смівість — це викривач інтересів впливових людей. Це правдолюбець, що говорить те, чого не кажуть інші. Це підприємець, що починає нову справу, попри всі перешкоди.

Бойова смівість солдата й інтелектуальна смівість науковця.

Але не потрібно бути філософом, щоб збагнути: насправді це те саме.

Це не два види смівості, бо смівість буває лише одна. Це коли ти підставляєш власну дупу під удар. У деяких випадках — цілком буквально, можливо, навіть ризикуючи життям. В інших випадках — образно, як-от коли зважуєшся на фінансовий ризик.

Сміливість — це ризик.

Це жертвовність...

...послідовність

...наполегливість.

...істина.

...рішучість.

Коли ви робите те, чого не можуть або не хочуть робити інші. Коли робите те, що не повинні або не здатні робити, на думку інших. Решта — це не смівість. Ви маєте бути сміливими *перед чимось* або *кимось*.

Однак сміливість є чимось таким, що складно *визначити*. Ми впізнаємо її, коли бачимо, але не можемо пояснити. Тому я не ставлю собі на меті давати визначення. Сміливість рідкісніша за рідкісний самоцвіт, і ми повинні розглянути її зусібіч. Досліджуючи її численні складові та зрізи, її досконалі риси та недоліки, ми можемо зрозуміти цінність цілого. Кожна з цих перспектив дає нам трохи більше розуміння.

Але, звісно ж, ми робимо це не для того, щоб абстрактно збагнути чесноту. Кожен з нас стояв на власному Геракловому перехресті. Можливо, ви працюєте на виборній посаді. А може, стали свідком неетичної поведінки на роботі. Можливо, ви батьки, які намагаються виховати хороших дітей у цьому жахливому, сповненому спокус світі. Або науковець, який просуває суперечливу чи неортодоксальну ідею. Можливо, ви мрієте про власну справу. А може, ви воїн напередодні битви. Або спортсмен, що намагається розширити межі людських можливостей.

Усі ці ситуації вимагають від нас сміливості. Справжньої відваги. Власне зараз. Чи є вона в нас? Чи ви відповісте на її поклик?

«У житті кожної людини, — казав Вінстон Черчилль, — настає особливий момент, коли її, образно кажучи, поплескують по плечу і надають шанс зробити щось дуже особливе, унікальне й відповідне її талантам. Яка трагедія, якщо цієї миті людина не готова або не має потрібних навичок до того, що могло б стати її зоряним часом».

Точніше було б сказати, що в житті є *багато* таких моментів, багато таких поплескувань по плечу.

У Черчилля було важке дитинство, бо батьки його не любили. Потрібна була відвага, щоб ігнорувати вчителів, які вважали його недоумком. Щоб зовсім юним стати воєнним кореспондентом і вирушити на війну, потрапити в полон і втекти з нього. Сміливість потрібна була, щоб балотуватися на державну посаду. А також щоразу, коли він публікував нові твори. Коли вирішив змінити політичну партію. Коли пішов служити в армію під час Першої світової війни. Під час жахливих років у політичній пустелі, коли громадська думка обернулася проти нього. Потім на світовій сцені з'явився Гітлер, і протистояння нацизму стало найзорянішим часом для Черчилля. Але він не втратив сміливості й тоді, коли його знову невдячно викинули з

політичного життя, залишивши в суспільній пустелі. Сміливість була потрібна, щоб у похилому віці почати малювати і показати свої роботи світові. Щоб протистояти Сталіну і «залізній завісі» тощо, тощо, тощо...

Чи покидала його сміливість на цьому шляху? Чи були помилки? Невикористані можливості? Безсумнівно. Але варто дивитися на моменти сміливості і вчитися на них, а не шукати недоліки в інших, щоб виправдати власні.

У житті геть усіх видатних людей ми бачимо схожі моменти. У кожного з них був не лише вирішальний момент відваги, але й багато дрібніших. Роза Паркс⁵ в автобусі — це сміливість... але таким самим виявом сміливості були її *сорок два роки* життя на Півдні: життя темношкірої жінки, яка не втрачала надії й не озлобилася. Сміливість продовжувати судову справу проти сегрегації була одним з виявів тієї самої відваги, яка знадобилася їй для того, щоб 1943 року приєднатися до Національної асоціації сприяння прогресу кольорового населення і працювати там секретарем, а ще більше відваги вона виявила 1945 року, успішно зареєструвавшись для участі у виборах в Алабамі.

Історію пишуть кров'ю, потом, слізьми і викарбовують у вічності тихою витримкою сміливих людей.

Людей, які підвелися (або сіли)...

Людей, які боролися...

Людей, які ризикували...

Людей, які не мовчали...

Людей, які намагалися...

Людей, які перемогли власні страхи, які діяли сміливо, а в деяких випадках бодай ненадовго досягали вищого щабля існування, увійшли до зали героїв як рівні.

Сміливість кличе кожного з нас по-різному, у різний час, за різних обставин. Але в кожному разі вона, як то кажуть, народжується всередині будинку.

Насамперед ми чуємо поклик подолати страх і нерішучість. Потім чуємо поклик виявити сміливість, щоб подолати стихії, труднощі та обмеження. І, нарешті, ми чуємо поклик героїзму, можливо, лише на одну чудову мить, коли потрібно зробити щось для когось іншого, а не для себе.

Байдуже, який поклик ви чуєте зараз, — важливо, щоб ви відповіли на нього. Важливо, щоб ви пішли за ним.

Сміливість — прекрасна чеснота в цьому потворному світі. Вона дозволяє існувати красі.

Хто сказав, що вона має бути такою рідкісною? Ви взяли до рук цю книжку, бо знаєте, що це не так.

ЧАСТИНА ПЕРША

СТРАХ

Хоч на світі, що зітканий з гніву та сліз,
Не бачу нічого, крім болю, —
В тенетах років, без надії на зміст,
Згубитись собі не дозволю⁶.

Вільям Ернест Генлі

Які сили стримують сміливість? Чому те, що так цінується, є таким рідкісним? Що заважає нам чинити так, як ми можемо й повинні чинити? Що є джерелом боягузтва? Страх. *Фобос*. Неможливо перемогти ворога, якого не розумієш, і страх — у всіх його формах, від жаху до апатії, ненависті й уникнення ризиків, — ворог сміливості. *Ми ведемо битву зі страхом*. Тому повинні вивчити страх, пізнати його, дослідити причини та симптоми. Ось чому спартанці будували храми страху. Щоб тримати його поруч. Бачити його владу. Щоб захиститися від нього. Неправда, що сміливці не відчувають страху (страх притаманний усім людям) — але вони вміють підійматися над страхом і опановувати його, і саме це робить їх такими надзвичайними. Слід зауважити, що без цього не буває величі. Однак про боягузів нічого не написано. Нічого не відкладається в пам'яті. Ніщо не викликає захвату. Назвіть хоч одну добру справу, яка не вимагала б бодай кількох секунд хоробрості. Отже, якщо ми хочемо стати великими, то насамперед повинні навчитися перемагати страх або принаймні підійматися над ним у важливі моменти.

ПОКЛИК, ЯКОГО МИ БОЇМОСЯ...

Флоренс Найтінгейл була безстрашною ще до того, як сама про це дізналася. Зберігся невеличкий малюнок з її раннього дитинства.

Тітка намалювала чотирирічну Флоренс на прогулянці з матір'ю та сестрою: старша донька тримається за материну руку, тимчасом як Флоренс «чимчикує самостійно» з отією дивовижною невинною впевненістю, притаманною деяким дітям. Вона не шукала безпеки. Їй було байдуже, що думають інші. Так багато всього потрібно побачити. Так багато дослідити.

На жаль, ця незалежність тривала недовго. Можливо, хтось сказав їй, що світ — небезпечне місце. Можливо, дався взнаки непомітний, але нищівний тиск тих часів, коли дівчата повинні були поводитися, дотримуючись певних правил. А може, це розкіш привілейованого існування зменшила її віру у власні сили.

Кожен з нас колись зазнав нещадної несправедливості від дорослих (хоч би які були їхні наміри), коли в розмові вони проколювали нашу маленьку бульбашку. Вони вважають, що готують нас до дорослого життя, а насправді просто нав'язують нам власні страхи та обмеження.

Ох як дорого це нам коштує! І якої відваги позбавляє світ!

Саме це ледь не сталося із Флоренс Найтінгейл.

7 лютого 1837 року шістнадцятирічна дівчина відчула те, що згодом називатиме «покликом».

До чого? Куди? І як?

Усе, що вона почувала, — це те таємниче слово, відчуття, що від неї чогось очікують, що вона повинна *служити*, присвятити себе чомусь іншому, ніж життя її багатой і ледачої сім'ї, чомусь іншому, ніж обмежені й незадовільні ролі, доступні тодішнім жінкам.

«Десь усередині ми чуємо *голос*... — сказав Пет Тіллман², розмірковуючи про те, щоб покинути професійний футбол і вступити в

полк рейнджерів. — Наш голос веде нас у напрямку людини, якою ми хочемо стати, але тільки від нас залежить, дослухатися до нього чи ні. Найчастіше нас скеровують на передбачуваний, прямий і, здавалося б, правильний шлях. Але іноді нас спрямовують зовсім в інший бік».

Ви можете подумати, що така відважна дівчина, як Флоренс Найтінгейл мала б дослухатися до цього голосу, але, як багато хто з нас, вона піддалася переконанням свого часу і стала наляканою юнкою, яка не наважувалася уявити собі шляху, відмінного від дороги її батьків.

«У них був великий заміський будинок у Дербіширі, — писав Літтон Стрейчі у своїй класичній праці “Життя видатних вікторіанців”, — ще один у Нью-Форесті, а також апартаменти в Мейфері, де вони зупинялися під час лондонського сезону і всіх найкращих вечірок; вони їздили на континент і навіть частіше за інших відвідували італійську оперу та зустрічалися з паризькими знаменитостями. Цілком природно припустити, що вихована в такій розкоші Флоренс належним чином оцінить її і виконає свій обов’язок, підтримуючи спосіб життя, подарований їй Богом, — інакше кажучи, після відповідної кількості танців і званих обідів вийде заміж за достойного джентльмена й житиме з ним довго і щасливо».

Протягом восьми років той поклик сидів у закапелках свідомості Флоренс, наче слон у кімнаті, який не хоче, щоб на нього звертали увагу. Проте вона здогадувалась, що у вікторіанському світі не все гаразд. Середня тривалість життя заледве сягала сорока років. У багатьох містах смертність пацієнтів у лікарнях була вища, ніж у тих, хто перебував поза ними. Під час Кримської війни, де пізніше відзначиться Найтінгейл, лише півтори тисячі зі ста тисяч солдатів померли від ран. Понад *шістнадцять тисяч* померло від хвороб, а ще тринадцять тисяч стали непридатними до служби. Навіть у мирний час умови були жахливі, а призов до армії загрожував життю. «З таким самим успіхом ви могли б щороку виводити 1100 чоловіків на Солсберійську рівнину і розстрілювати їх», — якось сказала вона представникам влади.

Та хоч би якою гострою була ця криза, зі збільшенням кількості загиблих на тому вівтарі зростав і страх.

Слід було подбати про порцеляну, писав Стрейчі. Батько сподівався, що вона йому читатиме. Потрібно було знайти нареченого, обговорювати плітки. Але робити нічого не було потрібно, і це все, що дозволяли заможній жінці: *нічого*.

Виснажена тиском банальності, Флоренс проігнорувала поклик, бо боялася порушити правила вихованого товариства. Звісно, вона допомагала хворій сусідці. Читала книжки. Зустрічала цікавих людей, як-от Елізабет Блеквелл — перша жінка-лікар. Але коли їй, двадцятип'ятирічній, запропонували попрацювати в лікарні Солсбері, вона дозволила матері відрадити себе. Працювати в лікарні? Та краще стати повією!

Після восьми років заперечення вона знову почула поклик. Голос запитав, цього разу гостріше: «Невже ти дозволиш репутації утримати себе від служіння?». Це був саме той страх: що подумают люди? Чи зможе вона порвати із сім'єю, яка не хоче відпускати її? Перетворитися з багатії дебютантки на *медсестру*? Чи зможе вона піти за покликом і взятися за фак, про який майже нічого не знає — і якого майже не існувало в ХІХ столітті? Чи наважиться робити те, що не годиться робити жінкам? Чи зможе досягти успіху в цьому?

Вона почувала сильний страх, як і кожна людина, яка, розглядаючи незвідані води, думає про те, щоб докорінно змінити життя й зробити щось нове чи інше. Коли геть усі товкмачать, що в тебе нічого не вийде, що ти помиляєшся, як ти можеш не слухати? Жахливий парадокс: потрібно бути божевільним, щоб не чути, коли тобі кажуть, буцімто божевільний — ти.

А що як вас намагаються обвинуватити? Намагаються покарати вас? А що як ви боїтеся підвести людей? Це те, з чим зіткнулася Найтінгейл. Батьки сприйняли її амбіції як обвинувачення у відсутності амбіцій у них самих. Мати плакала через те, що Флоренс планувала «зганьбитися», а розлючений батько називав її розпещеною й невдячною.

Це була болюча неправда, в яку вона повірила. «Лікарю Гау, — одного разу Флоренс наважилася запитати Семюела Грідлі Гау, лікаря й чоловіка Джулії Ворд Гау, авторки “Бойового гімну Республіки”, — чи не вважаєте ви, що молодій англійці неприйнятно й непристойно присвятити себе благодійній праці в лікарнях? Чи не вважаєте, що це

було б жахливо?» У її запитаннях було стільки припущень. *Неприйнятно. Непристойно. Жахливо.*

Вона розривалася: хотіла отримати дозвіл піти за своєю мрією чи дозвіл залишити цю мрію нездійсненою? «Моя люба міс Флоренс, — відповів Гау, — це було б незвично, а в Англії все, що незвичне, вважають неприйнятним, але я скажу вам: ідіть уперед. Якщо чуєте поклик до такого життя, дійте так, як підказує натхнення, і ви побачите, що у виконанні свого обов'язку заради блага інших немає нічого непристойного чи нежіночого. Обирайте власний шлях і йдіть ним, хоч би куди він вас привів».

Але страх чинити незвично, страх дужчого почуття провини, сильніших загроз залишився. Родина робила все можливе, щоб утримати її вдома, *тримати в рамках*. І як це часто буває, воно подіяло: незважаючи на відверте заохочення людини, якою вона захоплювалася.

«Почуваюся вбивцею, яка руйнує їхнє щастя, — написала в щоденнику Флоренс. — Хто я така, щоб їхнє життя мене не влаштовувало?» Рідні майже не розмовляли з нею і, як вона згадувала: «Поводилися так, наче я щойно скоїла злочин». Ця тактика діяла *роками*. «Вона могла самоствердитися, — писала її біографія Сесіл Вудгем-Сміт, — але не зробила цього. Пута, якими її зв'язували, були солом'яні, але вона їх не розірвала».

Найтінгейл не була винятком — ані в 1840-х роках, ані нині. От справді, що в так званому «шляху героя» майже завжди йде за «покликом до пригод»? *Відмова від поклику*. Тому що це занадто важко, занадто страшно, тому що «вони», очевидно, обрали не ту людину. Ось таку розмову Найтінгейл вела сама із собою, немало-небагато, а цілих *шістнадцять років*.

Ось що коїть страх. Він утримує нас від нашого призначення. Стримує нас. Заморожує нас. Дає мільйон причин «навіщо». Або «чому ні».

«Як мало можна зробити через страх», — згодом напише Найтінгейл. Добрячий шматок перших трьох десятиліть її життя став доказом цього. Але вона також пам'ятала про миті, коли не боялася. Їй потрібно було знову зібратися на силі, вирватися на волю й піти за почутим покликом.

Це був страхітливий стрибок. Відхід від легкого життя. Зневага до умовностей. Хор сумнівів і вимог. Звісно, це стримувало її, як і багатьох з нас. Але для Найтінгейл це вже не мало значення. Через два тижні вона наважилася на стрибок.

«Я не повинна сподіватися від них на співчуття чи допомогу, — писала вона про своє рішення вирватися на волю. — Я мушу *взяти* бодай дещо, так мало, як тільки можу, щоб дістати можливість прожити. Я мушу їх *узяти*, бо так мені їх не віддадуть».

Протягом року вона створювала воєнні польові шпиталі у Криму. Умови були жахливі. Через брак ліжок люди помирали в коридорах будівель і на палубах кораблів. Щури крали їжу з тарілок. Пацієнти тулилися в холодних кімнатах без одягу, а деякі збували свої останні хвилини на землі повністю голими. Пайки були паскудні, а лікарі — некомпетентні. Саме від цього її намагались утримати батьки, боячись, що вона заплямує себе. Цього було достатньо, щоб відлякати навіть найхоробріших службовців.

«Я добре знайома з умовами проживання в найгірших районах більшості великих міст Європи, але ніколи не була в атмосфері, яка могла б зрівнятися з атмосферою барачного шпиталю вночі», — писала Найтінгейл. На цей час страх зник. Натомість з'явилася сталева рішучість. Вона оплатила ремонт із власної кишені й узялася до праці.

Генрі Водсворт Лонгфелло чудово змалював її героїчний образ в одному з віршів, протиставляючи похмурість лікарняних коридорів образу Флоренс Найтінгейл, яка несе лампу і хороший настрій у кожну палату.

В історії Англії будуть завжди
слова її, наче троянди, цвісти.
Проміння її світильника — квіти —
знищили темряву колишнього світу.
Дама зі світильником на багато століть
величчю країни світ засліпить.
Її благородна доброта,
героїчна жіночність свята⁸.

Героїчна — і *край*. Це стало можливим лише тому, що вона набралася сміливості подолати ці прозаїчні, але сильні страхи.

Її робота в Криму, під обстрілами і з великим ризиком для життя (адже Флоренс підхопила «кримську лихоманку» (бруцельоз), від якої потерпала до кінця життя), надихнула на створення Червоного Хреста. Її інноваційний підхід, праці із систематизації допомоги хворим і вразливим верствам населення досі приносять користь усім, хто хоч раз побував у шпиталі за ті 180 років, відколи Флоренс зійшла зі шляху, від якого її намагалося відрадити стільки людей.

Її мати плакала, коли донька прославилася. «Ми качки, які висиділи дику лебідку», — сказала вона. Уявіть, як ви плачете через те, що ваша дитина виявилася особливою. Уявіть собі життя в будинку, де таке сталося. Як написав Стрейчі, мати Найтінгейл помилялася. Її донька не була лебідкою. Батьки Флоренс народили *орлицю*. Її довго висиджували, вона довго просиділа у гнізді, та коли злетіла, стала безстрашною.

Те, що ми повинні робити в цьому житті, приходить звідкись іззовні, і це більше за нас. Кожен з нас покликаний до чогось. Ми дібрані. Ми обрані... але чи приймемо цей вибір? Чи втечемо?

Це наш поклик.

Щоб усебічно зрозуміти історію Найтінгейл, слід пам'ятати, що, з одного боку, вона збула роки, притлумлюючи покликання служити людям. А з іншого — готувалася до виконання життєвої місії. Їй потрібен був час, щоб пробратися крізь дим і шумовиння сім'ї та суспільства, які намагалися відмовити її від того, як слід учинити. Потрібен був час, щоб набути навичок, необхідних для докорінних змін сестринської справи.

В обох випадках перемога над власним страхом стала визначальною битвою її життя. Так само, як у кожного з тих, хто змінює світ. Немає нічого вартісного, що не лякало б. Жодна людина не досягла величі без боротьби з власними сумнівами, тривогами, обмеженнями та демонами.

Як виявилося, для Найтінгейл цей досвід став формотворчим чинником. Коли Флоренс остаточно поринула у створення лікарень і реформування армійської та цивільної систем охорони здоров'я, вона зіткнулася з неймовірним опором — бюрократичними та політичними

перепонами. Їй довелося бути не лише ангелом милосердя в лікарняних палатах, але й інтенданткою, «тіньовою» секретаркою, лобісткою, викривачкою, громадською активісткою й адміністраторкою. Саме її здатність робити все це — долати невблаганний опір опонентів та залякування, вести терплячу, але невтомну боротьбу з тими, хто хотів її зупинити, — уможливила її роботу.

Ніхто більше не міг її залякати. Її неможливо було злякати.

«Ваш лист написаний на Белґрейв-сквер, — виключно писала вона міністрові закордонних справ Великої Британії. — Я ж пишу з хатини в Криму. Це різні місця». Це писала жінка, яка ще кілька місяців тому боялася розчарувати свою істеричну матір. Тепер, коли лікар чи будь-хто інший казав їй, що не можна нічого вдіяти, вона відповідала зі спокійною впевненістю: «Але це необхідно зробити». А якщо цього не ставалося — наприклад, коли лікарня, у якій вона працювала, відмовилася приймати католиків та євреїв, — вона погрожувала звільнитися. Її почули.

Власний досвід боротьби зі страхом допоміг їй зрозуміти й полюбити тисячі поранених, а також пацієнтів, що помирали, якими вона опікувалася. «Побоювання, невпевненість, чекання, сподівання, страх перед невідомим найдужче шкодять пацієнтові, — писала Найтінґейл. — Пам'ятайте, що він увесь час перебуває віч-на-віч зі своїм ворогом, бореться з ним усередині, провадить з ним довгі уявні розмови». Це була битва, яку вона знала з першого досвіду і яку могла допомогти виграти.

Сьогодні кожен з нас отримує власний поклик.

Служити людям.

Ризикувати.

Порушити статус-кво.

Бігти *назустріч*, коли інші тікають.

Піднятися над собою.

Робити те, що інші вважають неможливим.

З'явиться безліч причин, через які видаватиметься, що це неправильно. Ви почуватимете неймовірний тиск, щоб витіснити з голови ці думки, ці мрії, ці *потреби*. Залежно від того, де ми

перебуватимемо і до чого прагнутимемо, опір, якого ми зазнаємо, може виявитися простою маніпуляцією... або справжнім насильством.

Страх нагадає про себе. Він завжди нагадує про себе.

Чи дозволимо йому перешкодити нам відповісти на поклик? Чи вдамо, що не чуємо?

А може, ми підходитимемо щоразу ближче, як Найтінгейл, загартовуючи себе, готуючись зробити те, заради чого народилися на цій землі?

ВАЖЛИВО НЕ БОЯТИСЯ

Боятися легко.

Особливо останнім часом.

Ситуація може загостритися будь-якої миті. Ви живете в невизначеності. Можете втратити роботу. Потім будинок і автівку. Щось може статися навіть з дітьми.

Звісно, ми відчуваємо щось, коли все навколо хитається. Хіба ж можемо цього не відчувати?

Навіть античні стоїки, які майстерно опановували всі емоції, визнавали мимовільні реакції. На гучні звуки. На невизначеність. На напад.

У них було слово для цих настирливих, інтуїтивних передчуттів — фантазія (phantasiai). І їм не можна було довіряти.

Чи знаєте ви, яка фраза найчастіше повторюється в Біблії? «Не бійся». Ці слова з'являються знову і знову, попереджаючи, як важливо не дозволяти phantasiai взяти над нами гору.

«Чи ж не казав я тобі: будь сильний та відважний? — читаємо ми в книзі Ісуса Навина. — Не бійся й не лякайся». У «Повторенні Закону»: «Коли ти вийдеш на війну проти свого ворога, і побачиш коні та вози, і народ, численніший за тебе, то не боятимешся їх». У «Приповістях» сказано: «Не боятимешся наглого страху, ні бурі безбожних, як прийде».

У книзі «Повторення Закону» є ще одна фраза, яка перегукується із цитатою з книги Ісуса Навина. Коли Мойсей кличе Ісуса Навина і посилає його до Ізраїлю, він каже: «Будь сильний і відважний, бо ти ввійдеш зі цим народом до того Краю, якого Господь запрягнув їхнім батькам, щоб їм дати, і ти даси їм його на спадок... Не бійся і не лякайся».

Ані стоїки, ані християни нікого не обвинувачували за емоційну реакцію. Їх хвилювало лише те, що ви робите *після того, як згасає це*

почуття.

«Лякайся. Від цього нікуди не дінешся, — писав Вільям Фолкнер. — Але не ставай страхополохом».

Це суттєва відмінність. Переляк — миттєвий спалах почуття, який можна пробачити. Страх — це стан буття, і дозволити йому панувати — ганьба.

Перше допомагає: робить пильним, насторожує, інформує про небезпеку. Інше — тягне донизу, послаблює, навіть паралізує.

У непевному світі, в часи прикрих складних проблем, страх робить нас пасивними. Він стримує.

Лякатися — це нормально. Хто ж не лякався? Але не можна дозволяти цій реакції зупиняти вас.

Існує єврейська молитва, датована початком 1800-х років: «Світ — це вузький місток, і головне — нічого не боятися».

Мудрість цього вислову підтримувала єврейський народ під час неймовірних випробувань і страшних трагедій. Цю молитву перетворили на популярну пісню, яку транслювали війську і цивільним громадянам під час Війни Судного дня². Це нагадування: так, події розгортаються непередбачувано, і якщо дивитися вниз, а не вперед, буде страшно. Страх не допоможе.

Страх ніколи не допомагає.

Коли в жовтні 1929 року обвалилися ринки, Сполучені Штати зіткнулися з жахливою економічною кризою, яка тривала десять років. Банки зазнали краху. Інвестори розорилися. Безробіття становило близько 20 відсотків. Франклін Делано Рузвельт став наступником президента, який *три з половиною роки* намагався розв'язати ці проблеми, але не зміг. Чи був наляканий Рузвельт? Звісно, так. Хіба ж могло бути інакше? *Усі* були налякані.

Але у своїй легендарній інавгураційній промові 1933 року він сказав, що *страх* — це вибір. Саме страх був справжнім ворогом. Тому що він тільки погіршував ситуацію. Він нищив решту банків. Налаштовував людей одне проти одного. Перешкоджав упровадженню спільних рішень.

Хіба ж зможе добре працювати людина, яка боїться? Хто зможе чітко бачити, якщо боїться? Хіба зможе допомогти іншим? Як можна

любити, якщо ви боїтеся? Як можна *бодай щось* робити, якщо ви боїтеся?

Регбіст пропустить м'яч, якщо здригнеться в очікуванні зіткнення. Актор не зможе виступити, якщо тремтітиме перед наготованими ручками критиків. Політик навряд чи прийме правильне рішення, якщо хвилюватиметься про наслідки на виборах. Сім'я ніколи не створиться, якщо все, про що може думати пара, — це про те, як буде складно.

Для страху немає місця. Принаймні не тоді, коли ми хочемо щось зробити.

Те життя, яким ми живемо, цей світ, у якому ми живемо, — лячне місце. Якщо з вузького містка подивитися вниз, утрачаєш бажання йти далі. Ви завмираєте. Сідаєте. Ви не здатні на правильні рішення. Не бачите і не міркуєте чітко.

Важливо не ставати страхополохом.

ЛОГІКА ПЕРЕМАГАЄ СТРАХ

Одного разу видатний афінський державний діяч Перікл прийшов до свого війська і побачив, що воїни налякані громом. Зараз нам це видається безглуздом, але як ви почувалися б за часів, коли люди не знали, що таке грім і чим він спричинений?

Перікл не міг як слід пояснити це явище з наукового погляду, але принаймні спробував. Він підкликав до себе воїнів, узяв два великі камені й почав стукати один об інший. Бум! Бум! Бум!

Він сказав, що грім виникає, коли хмари зіштовхуються одна з одною.

Лідерів інколи називають торговцями надією, але, у більш практичному сенсі, вони ті, що знищують страх.

«Фальшиві докази, що видаються справжніми»¹⁰. Цю фразу часто промовляють психологи, які працюють над подоланням занепокоєння, що перешкоджає алкоголікам змінити щось у житті або спробувати щось нове, над хибними уявленнями, які видаються правильними.

Нам також потрібно дослідити наші уявлення — для себе, для інших. Ми повинні розбити їх логікою, як Перікл. Дійти до джерел. Зрозуміти їх. Пояснити.

В іншому випадку, коли чума спустошила Афіни, Перікл вирушив зі своїм флотом на війну. Та коли він піднявся на борт корабля, зненацька настало сонячне затемнення. Воїни потрактували це явище як небезпечне знамення, і їх охопив страх. Перікл заспокоїв людей не промовою, а за допомогою простої логіки. Він підійшов до стернового і накрив його своїм плащем. «Те, що сталося зараз, — сказав він, — відрізняється від того, що сталося в небі, лише тим, що темряву спричинило щось більше за мій плащ».

Життя, однак, непередбачуване. Ми так багато не знаємо. Звісно, нас легко налякати. Авжеж, ми піддаємося примсі власних страхів і

сумнівів.

Єдиний вихід — атакувати цей страх. Логічно. Чітко. Емпатично.

Хоробрість, як Перікл казав афінянам, пригніченим щораз більшими втратами від війни та чуми, полягає у здатності діяти. Потрібно залишатися спокійними й раціональними, казав він. Розібратися з тим, що попереду, зрозуміти, «що в житті приємне, а що жахливе, а потім, не вагаючись, вийти назустріч прийдешньому».

Частина мозку, яка бачить найгірше, екстраполює найбожевільніший сценарій і повсякчас недооцінює вашу здатність впоратися з проблемою? Це не ваш друг. І це не є правда. Голос, який налаштований проти вас? Схильність до перебільшення катастроф? Вони аж ніяк не помічники. Вони не показують справжньої картини світу. І зовсім не додають вам сміливості!

Скажіть собі: це лише гроші. Це просто погана стаття. Це просто зустріч із людьми, які кричать одне на одного. Хіба ж цього варто боятися?

Розберіться з цим. По-справжньому придивіться до фактів. Дослідіть.

Тільки так ми зможемо бачити.

«Не те, що бачить ваш ворог і сподівається, що побачите ви, — писав Марк Аврелій, — а те, що *є насправді*».

ОСЬ ДЕ ВОРОГ

В основі більшості страхів лежить страх того, що про нас подумують інші. Цей страх паралізує. Викривлює сприйняття. Спотворює саму матерію нашої реальності — і спонукає нас до такої божевільної й боягузливої поведінки, що її годі описати словами.

«Багато людей не наважуються накласти на себе руки, боячись того, що скажуть сусіди», — якось пожартував письменник Сиріл Конноллі. Ми так переймаємося думкою сторонніх людей, що боїмося їх навіть тоді, коли вони надто далеко, щоб ми їх почули.

Звісно, парадокс полягає в тому, що майже все нове, все захопливе, все *правильне* виникло всупереч гучним запереченням проти змін. Більшість того, що ми любимо зараз, зневажали в часи створення люди, які тепер удають, що такого ніколи не було. Нам часто бракує здатності чи бажання згадати, що їхні заперечення — це лише горбочок, який треба подолати.

Коли 1970 року Френк Серпіко викрив корупцію в поліції Нью-Йорка, його привітав інший чесний полісмен. «Чому ж ти не підтримав мене, — запитав Серпіко, — коли я потребував допомоги?» — «Що?! — відповів той. — І стати таким самим вигнанцем, як ти?»

Ну авжеж! Бо якою була альтернатива? Заплющувати очі на те, що колеги вимагають гроші з людей, яких повинні боронити? Дозволити їм співпрацювати зі злочинцями, від яких вони мали б захищати?

Люди радше стануть співучасниками злочину, аніж говоритимуть про нього. Вони радше помруть під час пандемії, ніж першими надінуть маску. Радше залишаться на ненависній роботі, ніж пояснюватимуть, що звільняються заради менш надійного заняття. Скоріше слідуватимуть дурній моді, ніж наважаться поставити її під сумнів, і втратять свої заощадження, коли лусне чергова бульбашка, бо бояться видатися дурнями через те, що трималися осторонь, поки цю бульбашку роздухували. Вони радше змиряться з чимось, що

заплямує їхню репутацію, ніж бодай трохи підвищать голос, ризикуючи залишитися наодинці чи осторонь бодай на десять хвилин.

Як добре, що ми пам'ятаємо застереження Цицерона — чоловіка, над яким сміялися через його походження з родини новобагатків, через щирість його прагнень і любов до пишномовства, — про те, що люди завжди говорять, пліткують і дивляться скоса. «Нехай інші переймаються тим, що скажуть про вас. Вони скажуть це в будь-якому разі».

Не можна дозволяти страхові панувати. Тому що історія не знає жодної людини, яка вчинила б щось важливе, *не* дратуючи інших. Не було жодної зміни, у якій не сумнівалися б. Не було жодного руху, над яким не насміхалися. Не було жодної інновації, якій не пророкували невдачу.

І ніколи, ніколи в житті середньостатистична думка безликих, незліченних незнайомців не буде ціннішою за наше власне виважене судження.

У СТРАХУ ВЕЛИКІ ОЧІ

На початку військової кар'єри Улісс Грант відбував тривалу подорож Східним Техасом. Припаси почали закінчуватися. Один з його людей занедужав. Кінь упав.

Тож Грант, щоб його, бува, не звинуватили в самовільному відлученні, у супроводі лише одного попутника вирушив у стокілометрову подорож до міста Корпус-Крісті небезпечною територією, де панували індіанці, грабіжники та стихії й де було повно струмків, річок, густих чагарників та гримучих змій.

О, і вовки: чоловіки повсякчас чули їхнє «потойбічне виття». Вони не могли нічого розгледіти крізь високу лугову траву, але не мали жодного сумніву, що зграя поруч. Поруч, зла і готова, як писав Грант, «зжерти нас обох, коней і геть усе за один прийом їжі». Він хотів повернутися назад. Насправді потайці молився, щоб це запропонував його супутник, бо понад усе прагнув утекти в безпечне місце.

Інший офіцер, трохи загартованіший і досвідченіший за Гранта, усміхнувся й подався вперед.

«Гранте, як ти вважаєш, скільки вовків у цій зграї?» — запитав він. Грант не хотів видаватися дурнем чи боягузом і спробував применшити небезпеку, яка так його лякала.

«Близько двадцяти», — з удаваною безтурботністю відповів він, чуючи, як калатає його серце.

Невдовзі Грант із напарником наблизилися до джерела звуку. Там було *лише двоє* вовків: пустотливі й байдужі до людей, вони просто собі відпочивали. Гранта так нервувала невідома небезпека, що йому навіть на думку не спало засумніватися в калатанні власного серця і в перебільшенні, створеному уявою.

Чотири десятиліття по тому Грант, який усе життя присвятив державній службі й політиці¹¹, розповів, що часто згадував цей випадок, коли чув про людей, які змінювали курс через критику, або

коли хтось хотів здатися через буцімто погані шанси чи невидимого ворога. Засвоєний урок він підсумував так: у страху завжди великі очі.

Перешкоди, вороги, критики — їх не так багато, як вам видається. Це ілюзія, яку вони вам нав'язують.

Був іще один урок. Як гадаєте, як ті вовки вчинили, коли побачили, що Грант і його напарник продовжували йти вперед, а не перелякано позадкували? *Вовки втекли.*

1861 року Грант став лейтенант-полковником Армії Союзу й вирушив у Міссурі воювати проти війська конфедератів під проводом полковника Томаса Гарріса. Попри те, що Грантові вже доводилось воювати і він дечого навчився в тих вовків, він знову злякався.

Він опинився на сорокакілометровій ділянці. Навколо ані душі — так наче насувалася буря, і ніхто не хотів бути нею заскочений.

Як висловився Грант, його серце знову закалатало швидше, ніби піднімаючись чимраз вище й вище у грудях, аж поки застрягло в горлянці. «Я віддав би все, щоб опинитися в Іллінойсі, — писав він, — але мені забракло моральної сміливості зупинитися й подумати, що робити».

Тієї миті, коли йому було найстрашніше, коли здавалося, що він нізащо у світі не зможе напасти й битися, не витримає страхіть бойовища, Грант піднявся на вершину пагорба, очікуючи зіткнення з ворогами.

Але ворогів не було. Вони втекли, щойно дізналися, що Грант і його війська йдуть за ними.

«Мені відразу спало на думку, що Гарріс боявся мене так само, як я боявся його, — писав Грант. — Це було одкровення, яке ніколи досі не приходило до мене, але відтоді я ніколи не забував про це. Від того випадку і до кінця війни я більше ніколи не трепетав перед ворогом, хоча завжди почував більшу чи меншу тривогу. Я ніколи не забував, що ворог має стільки ж підстав боятися мене, як і я його. То був цінний урок».

Ніч — темна і сповнена жахів. У житті ми стикаємось з багатьма ворогами.

Але ви повинні згадати: ці вороги аж ніяк не такі грізні, як малює ваша уява.

Якщо йдеться про страх, який ви відчуваєте, наближаючись до відомої людини, або страх говорити з дітьми про секс чи просити начальника підвищити зарплату, — правда в тім, що обидві сторони відчувають дискомфорт або й страх. Цей трепет взаємний.

Ви переоцінюєте їх... а вони переоцінюють вас.

Гадаєте, людина, яка проводить співбесіду перед прийомом на роботу, *хоче* це робити? Гадаєте, вона дістає задоволення від того, що ставить вам запитання? Ні, вона теж боїться сісти в калюжу. Сердитий режисер у ваш перший день на знімальному майданчику, сержант, який вишколює свіжу партію зелених новобранців, менеджер головного офісу, який укладає з вами контракт, — їхня аура впевненості ілюзорна. Вони нервуються так само, як і решта. Вони теж прикидаються.

Якщо придивитися, то побачите, що різниця між вами не така велика, як ви собі думали.

Деякі усвідомлення й емпатії не робить нас слабкими. Це додає нам впевненості.

Тепер ми бачимо те, що є насправді. *Інші* налякані навіть більше за нас.

А ЩО ЯК?

Ми боїмося того, чого не знаємо. Принаймні не зовсім знаємо.

Передчуття нас неабияк непокоїть, хоча подія ще не настала. Або ж стискає і зсудомлює наш шлунок — невиразне й непоясненне.

Ми боїмося, що станеться щось погане. Боїмося, що щось не вдасться. Боїмося наслідків. Боїмося того, що подумують люди.

Але *що, де, коли, як, хто?* Ми не здатні відповісти на ці запитання, тому що насправді не ставили їх собі. Ми навіть не з'ясували, що нас так турбує. Наші страхи не конкретні: це тіні, ілюзії, рефракції, які ми десь підхопили або на які побіжно поглянули.

Це має закінчитися. Зараз. Негайно.

Підприємець і письменник Тім Феррісс описав вправу «налаштування страху», яка допомагає визначити й увиразнити кошмари, тривоги та сумніви, які стримують нас. Насправді ця практика сягає корінням у часи стоїків. Сенека писав про *premeditatio malorum* — усвідомлене обмірковування негараздів, з яким ми можемо зіткнутися.

«Вигнання, війна, тортури, кораблетроща, — говорив Сенека, — всі ці описи людських станів можуть бути присутніми в наших думках». Їх не слід боятися, але з ними потрібно познайомитися. Наскільки вони вірогідні? Що може до них призвести? *Як ми підготувалися до того, щоб упоратися з ними?* На думку Сенеки, несподівані удари діють на нас найважче й найболісніше. Тому, очікуючи їх, визначаючи, запобігаючи можливим наслідкам, ми робимо їх не такими страшними й небезпечними.

«А що як нафтові родовища вичерпаються!?» — питав себе Джон Рокфеллер, удаючись до цієї вправи, щоб не розслаблятися. Отак він і створив свої статки: сміливо діючи під час неодноразових фінансових криз ХІХ століття.

Наполеон вважав, що командир повинен кілька разів на день запитувати себе: «А що як ворог з'явиться зараз переді мною, підійде справа або зліва?». Ми розуміємо, що сенс цієї вправи полягав не в тому, щоб змусити генералів хвилюватися. Ні, він хотів переконатися, що вони готові.

Проте ми занадто стурбовані «випробовуваннями долі» або «виявами поганої енергії», щоб старанно практикувати подібні лідерські вправи. Натомість робота лідера полягає в тому, щоб думати про немислиме. Понад дві тисячі років військові лідери дотримувалися різних варіантів тієї самої максими: єдиний непростимий гріх воїна — здивуватися, сказати: *«Я не уявляв, що таке станеться»*.

Кожен з нас повинен знайти в собі відвагу, щоб подивитися в очі власним страхам. Ми боїмося заговорити з тим симпатичним незнайомцем у кімнаті. Але чому? Які наслідки можливі? Станемо посміховиськом? Нами знехтують? Ми не хочемо заявляти про себе, але чому? Бо нас можуть розкритикувати? Бо, в найгіршому разі, нам доведеться шукати нову роботу — але хіба ж ми про це вже не міркували? Бо ми можемо померти чи нас можуть убити? Хіба ж не те саме щоразу загрожує нам, тендітним смертним істотам, коли ми сідаємо в літак, переходимо вулицю або просто прокидаємося?

Ми повинні виховувати в собі відвагу думати про все, що може статися, — про неприємне, незвичне, несподіване, малоймовірне. Це не лише зменшить нашу перебільшену тривогу щодо невизначеного майбутнього, а й допоможе впевнено діяти, стикаючись із невідомим: ризикованими ситуаціями, нічними звуками, планами ворога, з тим, що може піти й піде не так.

Ніщо людське нам не має бути чужим. Ніщо можливе не має бути недосяжним.

Американський генерал Дуглас Макартур підсумував усі злигодні війни і життя двома словами: «Надто пізно». Надто пізно готуватися, надто пізно обмірковувати наміри ворога, надто пізно заручатися підтримкою союзників, надто пізно лідерам обмінюватися контактною інформацією, надто пізно поспішати на допомогу тим, хто її потребує. Надто пізно вдаватися у подробиці, надто пізно рахувати вовків, як повчав Грант, або готуватися до появи ворога, як казав Наполеон.

Трохи депресивно? Можливо. Але краще бути песимістом, готовим до несподіванок. Ще Арістотель казав, що оптимісти — це найвразливіші люди, бо «коли результат не відповідає сподіванням, вони тікають».

Готуйтеся до найгіршого, щоб діяти якнайкраще.

Названий страх можна перемогти. Коли відомі негативні сторони, їх можна порівняти з перевагами. Якщо порахувати вовків, з'ясується, що їх менше. Нездоланні гори виявляться кротовинням, а страховиська — звичайними людьми.

Якщо олюдити ворога, його легше зрозуміти. Кількість, яка видавалася незліченною, піддається чіткому розрахунку, до якого варто вдатися. Ризики значно переважають винагороду. У полі зору з'являються «чорні лебеді»¹², і до їхньої появи можна підготуватися. Передбачені атаки можна відбити. Спектр можливостей скорочується, сфера дії закону Мерфі зменшується.

Страх перед невизначеним успішно стримує нас, але що більше ми його досліджуємо, то меншу владу він має над нами. Ось чому ми повинні атакувати ці хибні уявлення і знищувати їх, як ракові клітини, якими вони і є.

Ми боялися, бо не знали. Ми були вразливі, бо не знали. Але тепер знаємо.

І з усвідомленням цього можемо рухатися вперед.

НЕ БІЙТЕСЯ ВИПРОБУВАНЬ

Сенека готувався до всіх можливих поворотів долі й життєвих складнощів. Але він аж ніяк не уявляв, *скільки всього* його спіткає.

Війна. Кораблетроща. Тортури. Заслання. Усе це... плюс сухоти. Втрата дитини. Божевільня Нерона. Наклепи критиків.

Мабуть, він переймався всіма цими нещастями. Та водночас знав, що вони роблять його людиною, якою він мав стати.

«З усього того, що видається жахливим, немає нічого нездоланного, — писав він. — Чимало людей уже перемогли щось одне: Муцій — вогонь, Регул — хрест, Сократ — отруту, Рутилій — вигнання, Катон — смерть од меча; треба ж і нам що-небудь перемогти!»¹³.

Не хвилюйтеся через те, чи буде важко. Тому що *буде важко*.

Натомість зосередьтеся на тому, що ці випробування підуть вам на користь. Ось чому не потрібно їх боятися.

Наші синці та шрами стають бронєю. Боротьба збагачує досвід. Випробування нас покращують. Вони готували нас до цієї миті, так само як ця мить готує нас до того, що чекає попереду. Це і є ота приправа, яка так підсолоджує смак перемоги.

Якби випробування були нескладними, кожен би їх долав.

А якщо вони кожному до снаги, то в чому тоді цінність перемоги?

Уся заковика в тім, що це важко. Ризик — це особлива прикмета, а не похибка.

Nec aspera terrent. Не лякайтеся труднощів.

Будьте як спортсмен, який знає, що виснажливі тренування зміцнюють його м'язи.

«Немає нічого кращого за випробування, — казав Малколм Ікс¹⁴. — Кожна поразка, кожне розбите серце, кожна втрата є насіниною, складовою уроку про те, як покращити свої результати наступного разу».

Хіба ж ви змогли б довіряти собі, якби не зазнали випробування, складнішого за нинішнє? Хіба ж ви вірили б у те, що *зможете* витримати його, якби не переживали інших труднощів у минулому?

Знаєте, що найбожевільніше, коли йдеться про гладіаторів у Колізеї? А те, що багато з них насправді були добровольцями. Вони хотіли перевірити, чи здатні вижити. Нам усім потрібні супротивники й негаразди. «Бо ситий спокій плодить боягузів, — писав Шекспір. — Жорстокі труднощі — сувору відвагу»¹⁵.

Те, що відбувається з вами, не є чимось поганим. Це хороше тренування. Проте не кожному вистачає сили сприймати випробування в такий спосіб.

Це момент перевірки. Нечайно ж існує поняття «час випробувань». Добре, що це відбувається зараз, а не пізніше, — бо згодом ви радітимете, що пройшли це випробування сьогодні. Розумієте?

Ви вважаєте, що краще життя було б простішим. Волієте так сильно не ризикувати. Якби тільки цей стрибок не видавався таким збіса небезпечним. Це говорить ваш страх.

Добре, коли важко. Випробування відлякують боягузів і приваблюють сміливців.

Адже так?

ЗОСЕРЕДЬТЕСЯ НА ТОМУ, ЩО ПЕРЕД ВАМИ

Полководець Демосфен прокинувся й побачив, що на нього ось-ось нападуть з моря і суходолу.

Це гнітило. Лякало. Він це відчував. Його люди це відчували.

Тому він зробив єдине, що міг: почав готуватися до захисту.

Демосфен вивів своїх людей на узбережжя і звернувся до них зі словами, які допоможуть усім нам у разі зіткнення з величезною, можливо, навіть нерозв'язною проблемою.

«Воїни і побратими, — сказав він. — Сподіваюся, що в нинішньому скрутному становищі ніхто з вас не надумає демонструвати кмітливість, ретельно зважуючи всі небезпеки, що чигають на нас, а радше кожен з вас без зволікань зітнеться з ворогом, не вираховуючи шансів на успіх. У таких ситуаціях, як зараз, розрахунок недоречний: що швидше ми зіткнемося з небезпекою, то краще».

Можна сказати, що страх — це єдине, що нас усіх об'єднує. Ми всі відчуваємо тривогу, занепокоєння, сумніви, стрес. Діти і царі, воїни та матері-домогосподарки — всі ми гостро відчуваємо це у великі й малі миті.

Чи допомагає нам ця тривога? Класифікація всіх небезпек і проблем? Дозволити страху побільшати? Аж ніяк!

«Життя саме собою є надто ризикованою справою, щоб перейматися кожною небезпекою», — писав Роберт Льюїс Стівенсон. Краще просто взятися до праці. Зіткнутися з тим, з чим рано чи пізно однаково доведеться зіткнутись.

«Не впади у сум'яття, уявляючи собі все життя відразу, — писав Марк Аврелій. — Не думай, скільки ж то всякого болю можеш зазнати, а натомість щоразу запитуй себе про теперішнє: “Що ж у цьому ділі такого, чого б я не витримав і не стерпів?”»¹⁶.

Але кому він це казав?

Він казав це *собі*. Наймогутніша у світі людина, володар величезної імперії, командувач найпотужнішого війська почував тривогу і страх.

Ще б пак! Чума. Загроза на кордоні. Палацовий переворот. Складна дитина. З ним сталося *життя*.

Хоч би ким ви були, у вас напевно є підстави для тривоги. Але чи допомагає тривога? Ні. Вона відвертає нашу увагу й опановує нас. Через надто яскраві фантазії та прогнози судного дня заводить у кролячі нори сумнівів і невпевненості. Усі когнітивні надлишки віддаляють від справжніх завдань, що стоять перед нами.

Поет Вілфред Овен чудово висловився про це 1916 року з французьких окопів:

Щасливі ті, хто втрачають уяву:

Вони мають вдосталь місця, щоб нести боєприпаси.

Виображуючи собі кожну дрібничку і малюючи в уяві нескінченні катастрофи, ми робимося нещасними й боїмося найдужче. А якщо зосереджуємося на тому, що потрібно зробити? Тоді ми надто заклопотані *працею*, щоб хвилюватися. У вас є багато різного й зараз.

Ось чому стоїки наголошували на важливості «першого враження». Тільки те, що ви бачите. Те, що перед вами. А не те, що зрештою може статися або й не статися.

Важливий дзвінок до когось. Чек, який необхідно виписати. Канат, по якому потрібно пройти. Натовп, у який треба увірватися.

Цього достатньо. Навіть забагато.

Під час першого виходу в космос канадський астронавт Кріс Гедфілд осліпнув на ліве око. А його праве око засльозилося й замерзло. Він занурився в цілковиту темряву, балансуючи на краю безодні ще більшої темряви. Згодом розповідав, що в таких ситуаціях варто нагадувати собі: «Є шість речей, які я можу зробити негайно, і кожна з них допоможе поліпшити ситуацію». Він також казав, що «не існує такої поганої ситуації, якої б не можна було погіршити». Не варто забувати про те, що вся енергія, яку ми марнуємо на страх погіршити щось, — це енергія, яку можна витратити на те, щоб поліпшити справи.

Байдуже, шість чи п'ять, чи шістдесят п'ять речей, які можна виконати, — насамперед важливо робити те, що перед вами. І що швидше, то краще, як казав Демосфен.

Але чи можна зробити щось вдало, якщо ваш розум блукає десь в іншому місці? Якщо вас непокоїть те, як відреагує хтось інший? Якщо ви вже наполовину приготувалися до поразки? Якщо ви вже знайшли всі причини, — чим саме ця ідея погана?

Відповідь проста: не можна.

Як поєднати оце «не думай про завтрашній день» з моральною підготовкою до всього, що може статися, до всіх отих «а що як»? Сенека, який надихнув Тіма Феррісса на вправу з подолання страху, казав, що ми робимо так з певної причини, й аж ніяк не через тривогу:

Почніть міркувати про труднощі: якщо докласти належних зусиль, суворі часи можна пом'якшити, тісні лещата послабити, а важкі вантажі полегшити.

Цієї рівноваги досягнути непросто, але ви вже збагнули, про що йдеться.

НІКОЛИ НЕ СУМНІВАЙТЕСЯ У СМІЛИВОСТІ ІНШИХ

Коли Джеймс Болдвін розмірковував про смерть батька — людини, яку він любив і ненавидів, — йому спало на думку, що він бачив лише зовнішні сторони. Його батьківські невдачі приховували унікальну внутрішню боротьбу, якої не здатна збагнути жодна інша людина. Ось чому його так вразили слова проповідника на батьковому похороні:

Ти знаєш про падіння цього чоловіка, але не знаєш про його боротьбу.

Дуже легко осудити.

Дуже важко зрозуміти.

Знати, що переживає інша людина. Розуміти причини її дій. Якими взаємопов'язаними ризиками вона намагається керувати, кого і що намагається захистити.

Є одна історія про Микиту Хрущова, що сталася після того, як він став Головою Ради Міністрів СРСР. Виступаючи перед Політбюро, він осудив злочини сталінського режиму. Котрийсь із учасників з'їзду передав йому анонімну записку.

«Усе так, — ішлося в ній, — але де в той час були ви?»

Хрущов щось пробурмотів у відповідь, потому зробив паузу і сказав: «Я був там, де зараз ви».

Він мав на увазі — серед глядачів. Анонімно. Нічого не чинячи. Так само, як і решта.

Ми не знаємо, чому хтось злякався, чому ухилявся, чому ходив манівцями. Людям складно розуміти, якщо їхня зарплатня залежить від нерозуміння. Ми не знаємо всієї глибини боротьби і важкості тягара, які зламали інших. Ми повинні бодай намагатися не винуватити їх, бо нам ніколи не збагнути по-справжньому, чого вони зазнали.

Ми знаємо лише те, що в нашому власному житті є багато моментів, коли страх стримує, засліплює й ламає нас.

Це складно: іноді люди сміливі й безстрашні в одному аспекті життя, а в іншому виявляють надзвичайне (зазвичай моральне) боягузтво. Тому що ми розділяємо. Тому що раціоналізуємо.

Боротьба зі страхом — це робота на повну ставку. Ніхто з нас не дає з нею ради аж так добре, щоб виділити вдосталь часу ще й на дослідження того, як інші долають власні страхи — колись чи зараз. Найкраще, що можна зробити, — це вчитися в інших, у минулому й теперішньому, і використовувати їхні уроки у власному житті.

Якби ви жили за часів рабства, за часів імперіалізму, якби ви були свідками підйому антисемітизму в Європі, якби народилися в Радянському Союзі чи маоїстському Китаї, як чинили б ви? Чи змогли б піти проти течії? Чи вистачило б вам сміливості мислити незалежно? Чи наважилися б протистояти тогочасним культурним нормам і звільнити своїх рабів, прийняти сина-гея або підтримати права жінок?

Відповіді на ці питання визначає страх.

Ніхто не здатен по-справжньому зрозуміти, як це було б: опинитися в іншому часі на іншому місці, з іншими поглядами, які поділяють усі, кого ви лишень зустрічали, поширеними в усьому, що ви бодай колись прочитали. Відповідь на запитання «Як ви тоді вчинили б?» цілком очевидна. Як казав Хрущов, ви вчинили б так само, як чините зараз.

Не переймайтеся питанням: «Як я вчинив би на їхньому місці?». Запитайте себе: «Що я роблю *зараз*?».

У власному житті. Зважаючи на власні страхи.

Люди ламаються. Ви повинні з'ясувати це. Люди боротимуться. Як сказав би Епиктет, який за тридцять років рабства виробив у собі емпатію, допоки ми не знаємо причин чи мотивів учинків, то не знаємо, чи вони діяли неправильно.

Ми й гадки не маємо про те, як боялися сміливці. «Тільки пральня знала, як я боявся», — сказав Луї Замперіні¹⁷, згадуючи своє перебування в японському таборі Наоецу. На щастя, цей страх так і не зламав його, принаймні не цілком і не публічно, хоча він був близький до цього. Не судіть, щоб і вас не судили.

Чи означає це, що ніхто й ніколи не повинен відповідати? За вчинки чи бездіяльність? Звісно ж, ні. Ідеться лише про те, що зараз у нас є

багато власних справ, на яких потрібно зосередитися насамперед. Переймаймося власними справами. Робімо те, що потрібно, не марнуючи часу на осуд чи розслідування.

Ледарі у Вашингтоні... Бюрократи в Брюсселі... Недоумки в корпораціях. Так, вони боягузи. А як щодо вас? *Що робите ви?*

Якщо ми збираємося обвинуватити когось у боягузстві, то робімо це мовчки, на власному прикладі.

Не марнуйте жодної секунди на те, щоб ставити під сумнів хоробрість інших. Краще перевірте себе.

СИЛА ЕФЕКТИВНОЇ ІСТИНИ

Сайт Gawker опублікував 2007 року глузливий, знущальний допис, висміюючи особисте життя венчурного інвестора Пітера Тіля та проголошуючи його геєм. А що Тіль дуже закрита людина, то не дивно, що таке втручання в його життя було неприйнятним для нього. Він вважав, що Кремнієва долина — це місце, велич якого коріниться в його здатності толерувати диваків і складних людей. Що це за світ без презумпції невинуватості? Світ, де сексуальні вподобання людини виставляють на загальний огляд? Де висміюють кожну нову ідею ще до того, як у неї з'являється шанс на життя?

Тіль ставив ці запитання друзям за вечерею, і майже всі, навіть дуже впливові люди, відповідали йому, що тут нічого не вдієш. Хоч би яким несправедливим і неприємним було те, що його спіткало, сайт не порушив закону, а отже, його неможливо зупинити. До того ж власники сайту звикли блефувати і відбилися від сотні судових позовів. Вони змушували своїх опонентів ридати, благаючи про помилування.

Нічого тут не вдієш.

Вам казали ці слова з тієї ж причини, з якої говорили їх Тілю: це хороший спосіб дати комусь на здогад облишити справу.

Тіль, як і багато інших, дослухався до цих слів, які стали істиною. Він також вірив, що тут нічого не вдієш, тому роками — попри його геніальність і неабиякі статки, зароблені на інвестиціях у фейсбуку — нічого не відбувалося. Розуміння того, що в нього нема ані сили, ані влади, стало, за словами Тіля, *ефективною істиною*.

Так відбувається незалежно від того, мільярдер ви чи звичайна людина, незалежно від вашої фізичної витривалості чи геніальності. Саме страх визначає, що можливо, а що ні. Якщо ви вважаєте щось занадто страшним, воно й занадто лякає вас. А як вважаєте, що у вас

немає жодної сили... тоді у вас її немає. Якщо ви не керманич власної долі... тоді доля стане вашим керманичем.

Ми йдемо по життю двома шляхами. Ми обираємо між ефективними істинами: маємо можливість змінити ситуацію або перебуваємо під владою ситуації, у якій опинилися. Ми можемо покладатися на удачу... або на причини і наслідки.

Звісно, лише тому, що ви вважаєте, буцімто можете щось зробити, не означає, що ви і справді це можете. Але якщо ви не вірите, що можете щось зробити, якщо боїтеся цього, малоймовірно, що ви це зробите. Якщо вам потрібно знову навчитися ходити або щось винайти, а ви переконані, що це неможливо, цього й не станеться. Принаймні з вами.

Одного разу видатний афінський полководець Ксенофонт опинився в пастці посеред Персії. Він був одним з десятих тисяч грецьких воїнів, які залишилися без провідника. Ксенофонт спробував згуртувати людей, які, очікуючи поразки, почали впадати у відчай, паралізовані страхом і розчаруванням. Він розповів їм про два варіанти вибору:

Що зі мною станеться?

Як я вчиню?

Кілька тисяч років по тому, так само опинившись у далеких краях, генерал Джеймс Меттіс сказав своїм воїнам те саме: «Ніколи не думайте, що ви безсилі. Обирайте, як реагувати».

«Сміливість так само дефіцитна, як і геніальність», — написав колись Тіль. Його геніальність і справді приглушували страх, невпевненість та погані поради. Попри всі статки, зв'язки, вміння й ресурси, він вважав себе безсилим.

І був таким.

Як і ви — коли йдеться про складні проблеми, які турбують і лякають вас.

Такою є сила волі — і нашої віри в неї.

МИ БОЇМОСЯ ВІРИТИ

Психолог Віктор Франкл, що пережив нацистські табори смерті, розповідав про те, як його дивував «екзистенційний вакуум», що охопив Європу та Західну півкулю. Добро подолало зло, технологія перемогла природу і злидні, але ніхто не був щасливий і не мав надії. За його словами, світ був духовно розбомблений.

Проте саме завдяки досвіду, пережитому під час Голокосту, Франкл не збирався впадати у відчай. Він поставив майбутнім поколінням нагальне запитання: навіщо намагатися виживати в цьому жахливому, пекельному пейзажі, якщо все це не має жодного сенсу? Хто дав вам право бути такими цинічними?

Однак цей підступний сучасний феномен живе й надалі. Люди не вірять у те, що щось має сенс.

Екзистенційний вакуум, який почався у XX столітті, надалі засмоктує нас у свою темну пащеку. Релігія, патріотизм, працьовитість — колективна віра в ці стовпи людства щораз слабшає. Погляньте, як ми розповідаємо собі про історію. Хочемо бачити себе останніми нащадками довгої лінії предків, які відважно і всупереч труднощам боролися за кращий світ? Чи бастардами невинуватих расистів, грабіжників і чудовиськ? Хто ми: майбутнє людства, його прогрес чи чума на землі?

Повільно, але невблаганно ми позбавили себе того, що тримало нас на плаву, закликало до чогось високого. *Раю не існує. Держава — це зло. Люди жахливі. Історія — це хроніка великих злочинів.* А як додати до цього неспростовну віру в те, що людина не може вплинути на ситуацію? І що вона перебуває під владою сил, більших за неї, тож немає сенсу намагатися щось змінити чи опиратися?

Нігілізм — ось назва таких поглядів.

А ми ще й дивуємося, чому ніхто не має сміливості. Який у ній сенс?

Хоч як це сумно, але така позиція безпечна, бо ґрунтується на «фактах». Знижує ставки. Усуває осуд, тиск, думки про те, що ми можемо підвести себе або когось іншого. Ця позиція дає нам виправдання продовжувати жити так, як ми живемо, — ніколи не ризикуючи, ніколи не докладаючи зусиль, ніколи не наражаючи себе на небезпеку.

Учені нагадують нам, що антонім до *андреї* (це давньогрецьке слово, що означає «сміливість») — аж ніяк не боягузтво, а *меланхолія*. Сміливість — це чесна відданість шляхетним ідеалам. Протилежність її — не страх, як дехто стверджує. Це апатія. Розчарування. Відчай. Це коли ви стенаєте плечима і кажете: «Який у цьому сенс?».

Якщо ми ні у що не віримо, дуже важко знайти щось, у що вірити варто. Ми перетворюємо власний нігілізм на істину, так само як коли купуємося на брехню про те, що не можемо впливати на ситуацію, хоча навіть якщо не контролюємо те, що сталося, ми контролюємо власну реакцію на подію. Якщо ви боїтеся, що не зможете нічого вдіяти, радше за все, ви нічого й не вдієте.

Ви станете нічим. Захищеним, самовиправданим нічим. «Є одна тема, яка нині табуйована так само, як колись була табуйована сексуальність, — писав Ніколас Мослі, — говорити про життя так, наче в ньому є якийсь сенс».

Ми хочемо жити у світі сміливих людей, хочемо бути сміливими... і боїмося говорити про це, щоб не видаватися дурниками!

Сміливці не впадають у відчай. Вони вірять. Вони не цинічні, їм не байдуже. Вони вважають, що є речі, за які варто померти, що існує добро і зло. Вони знають, що в житті є проблеми, але воліють бодай почасті їх розв'язувати, ніж бути сторонніми спостерігачами.

«Життя — річ поважна!» — писав Лонгфелло у своєму знаменитому «Псалмі життя».

Та навіть щоб це промовити (а що вже казати про те, щоб повірити), потрібна сміливість.

Поважність — це нелегко. Принаймні не так легко, як страх і сумніви.

Ми повинні наполягати, що в усьому цьому є сенс — сенс нашого життя, наших рішень, того, ким ми є. Що це за сенс? Це те, як ми *чинимо*. Наші рішення. Вплив, якого прагнемо.

Ми віримо, незважаючи на сумніви й докази протилежного. Бо знаємо, що покликані зробити це істиною.

НІКОЛИ НЕ ДОЗВОЛЯЙТЕ ЗАЛЯКУВАТИ СЕБЕ

Гельвідій Пріск, римський сенатор, отримав від імператора Веспасіана наказ не з'являтися в сенаті.

Чимало людей наражаються на подібні виклики. Припинити ставити запитання. Перестати пхати скрізь свого носа. Бути дуже обережними, щоб не опинитися в центрі якихось подій.

Чого хотів досягнути Веспасіан? Ми не знаємо. Можливо, хотів проштовхнути якийсь закон, щоб прикрити один зі своїх злочинів. А може, лише хотів уникнути клопотів. Він просто знав, що здатен стримати римлян залякуванням.

— У твоїй владі позбавити мене членства в сенаті, — відповів Гельвідій, — але поки я член сенату, я мушу туди входити.

— Гаразд, — здивовано відповів Веспасіан, — але тобі краще помовчати.

— Не питай моєї думки, — відказав Гельвідій, — і я мовчатиму.

— Але я ж повинен запитати думку сенату, — заперечив Веспасіан, дедалі більше гніваючись.

— А я повинен казати те, що вважаю правильним, — відповів Гельвідій.

— Якщо ти не зупинишся, якщо бодай прохопишся про те, що я просив тебе промовчати, — попередив Веспасіан, махнувши рукою в бік своїх преторіанців, що стояли позаду імператора, — я тебе вб'ю.

Хоча більшість із нас ніколи не почує такого відвертого ультиматуму, суть залишається тією самою. Хтось хоче, щоб ми не переступали лінію. Щоб зійшли з дороги. Щоб лишили все як є. Інакше...

Чи подіє це? На що саме змусить нас заплющити очі?

На жаль, це діє навіть на сильних цього світу. Гельвідій належав до вищого суспільного прошарку, більшість представників якого дозволила себе залякати.

Це саме відбувається й нині. Сенатори й надалі бояться втратити близькість до влади. Мільярдери уникають полемік, щоб їх не виключили з Давоського форуму чи заміського клубу. Митці, які колись були прогресивними, потурають меценатам і критикам.

Навіть всемогутнім іноді легше погодитися, щоб жити мирно. У п'єсі Шекспіра «Юлій Цезар» один з поплічників імператора запитує його, яке ввічливе виправдання він хотів би надіслати, щоб не образити римську еліту. «Цезар збреше? — відповідає імператор від третьої особи. — Чи для того я в перемогах простягнув над світом руку, щоб дурити сенат?»¹⁸.

Ми не хочемо образити. Не хочемо неприємностей.

Ми не хочемо втрачати доступ до годівниці. Або владу. Або зарплату. Або привілеї. Ми вмовляємо себе, що зможемо безпечно пройти по ливні.

Тому ми брешемо. Або йдемо на компроміс. Або, і це ще гірше, тремтимо від страху.

Страх перетворює нас на «диво без кісток», як Черчилль назвав одного з політичних опонентів.

Ніхто не хоче, щоб його витурили. Ніхто не хоче опинитися в списках небажаних осіб чи під прицілом. Непросто було видряпатися на вершину гори, де ви зараз перебуваєте, і тепер опинилися перед перспективою скотитися з неї? Або ступити крок назад? Хіба ж ваші можливості не важливі? Хіба ж зможете ви допомагати людям, якщо розлютите сильних цього світу? Хіба ж не опинитеся в кращому становищі *після* підвищення?

Так, ці речі важливі, але письменник Вільям Дюбуа мав рацію, коли казав, що *краще стояти випростаним у брудній калюжі, ніж лизати чоботи в салоні*.

Промоутер першого титульного бою Мухаммеда Алі вмовляв молодого спортсмена зректися мусульманської віри під загрозою скасувати поєдинок. «Моя релігія важливіша за бій», — відповів Алі. На карті опинилося все, чого він прагнув у спортивній кар'єрі (лиш уявіть, як це лячно), але він не здригнувся.

«Що це мені дасть?» або «Що станеться зі мною, якщо я висловлюся про це?» — недоречні питання. Натомість ми повинні знайти в собі

відвагу й запитати: «А якби всі вчинили так само?», «А якщо кожен поставить власні інтереси понад усе?», «А якщо всі боятимуться?».

Що ж це буде за світ?

Не дуже хороший. І точно не безпечний.

Ось чому Гельвідій безстрашно подивився Веспасіану в очі й сказав: «Ти робиш свою справу, а я — свою. Твоя справа — вбивати, моя — вмирати безстрашно, твоя справа — вигнати мене, а моя — піти без жалю».

Зрештою, Гельвідія таки вигнали із сенату, а потім стратили.

Він утратив роботу. Він утратив життя. Це ті дві речі, які ми найдужче боїмося втратити.

Але поки він мав ці речі, він справді користався ними.

БУДЬ-ЯКИЙ РОЗВИТОК — ЦЕ СТРИБОК

Минуло три з половиною десятиліття, а Бенджамін Раш і досі пам'ятав почуття після підписання Декларації незалежності. Ніхто з присутніх на цій події не забув про неї.

«Чи ти пам'ятаєш оту задумливу й жахливу тишу, — писав він на схилі років Джонові Адамсу, — яка панувала в будівлі, коли нас одного за одним викликали до столу голови Конгресу, щоб підписати те, що багато хто вважав нашим смертним вироком?»

Коли ви ставите підпис, то хапаєте кочергу з гарячого кінця.

Лише згодом вони дізнаються, що досягнуть успіху. Лише в ретроспективі вони видаватимуться далекоглядними, хоробрими й сильними. А в той час Рашу не виповнилося навіть тридцяти. І він стрімголов кинувся в найнебезпечнішу пригоду за все своє життя.

Але він це зробив.

У казці Джорджа Макдональда «Золотий ключ» Підземний дід показує хлопчикові реальність світу, в якому не існує прогресу без ризику. Відсунувши величезний камінь, що лежав на підлозі печери, він показав хлопцю прохід, який видавався нескінченним.

— Це твій шлях, — сказав він.

— Але ж тут немає сходів, — відповів хлопчик.

— Ти мусиш кинутися туди сторчма, — відказав Підземний дід. — Іншого шляху нема.

Хоч би як було страшно, але іншої ради немає.

Гольфіст Тайгер Вудс хотів би й надалі використовувати свій фірмовий свінг, перебудовуючи й опановуючи гру, але це так не діє. Було страшно, коли він зробив це вперше, і вдруге, і втретє, і вчетверте.

Будь-який розвиток — це стрибок у темряві. Якщо ви боїтеся його, то ніколи не спроможетеся ні на що вартісне. Якщо ви прислухаєтесь

до своїх страхів, то ніколи не ступите кроку вперед, не наважитесь стрибнути.

Ситуації, коли ми могли щось сказати. Ставки, які ми повинні були зробити. Люди, яких ми могли б зустріти. Уроки, які мали б засвоїти. Битви, яких ми так і не виграли.

А якби ми мали впевненість, якби шлях був добре освітлений і чітко визначений? Якби життя було таким, ми не потребували б сміливості.

Було б добре, якби хтось підказав Рідові Гастінгсу, що майбутнє телебачення й кіно — це потокова трансляція. Але ніхто не міг цього знати. Звісно, Гастінгс відчував, що так станеться. Але в нього був багатомільярдний бізнес із доставки DVD-дисків поштою. Щоб мати зиск від першого, він вимушений був ризикнути другим. Довелося стрибнути в божевільну темряву, не слухаючи аналітиків і критиків, а також власних сумнівів — адже саме так чинить кожен успішний лідер і підприємець.

Ніхто не скаже наперед, чи матиме успіх ваш план. Ніхто не скаже, якою буде відповідь на ваше запитання. Ніхто не зможе гарантувати, що ви повернетесь додому живим. Вам навіть не скажуть, як глибоко доведеться пірнати у прірву.

Якби хтось міг підказати, щоб не було страшно, то кожен був би здатен на вчинок. І тоді вам не довелося б цього робити, адже так?

Боягузи чекають на сходи, які ніколи не з'являться. Вони хочуть оцінити шанси на успіх. Хочуть мати час, щоб підготуватися. Вимагають гарантій. Сподіваються на відтермінування. І щоб отримати це, готові відмовитися геть від усього, ба навіть прогавити нагоду, яка ніколи, ніколи не з'явиться знову.

«Краще десять разів загинути під час прибою, провіщаючи шлях до нового світу, — нагадує нам Флоренс Найтінгейл, — аніж бездіяльно стояти на березі».

І вона знайшла новий світ. Уявіть, скільки б людей безглуздо загинуло, якби вона не спромоглась на це. Уявіть, що було б, якби вона не наважилася стрибнути?

Ви тут ненадовго. На цій планеті. На цій роботі. Як молода, незалежна людина. Хай там що. Як ви хочете збути цей час? Як боягуз?

Якщо страх є рушійною силою вашого життя, бійтеся того, що прогавите. Бійтеся того, що станеться, якщо ви не діятимете. Бійтеся того, що подумаютъ про вас інші, коли вам забракне сміливості. Подумайте про те, чого ви не досягнете. Подумайте про жахливу ціну гри на пониження ставок.

Страх, який ви відчуваєте, — це знак. Якщо вам не потрібно бути сміливим, ви живете нудним життям.

Поставте себе в ситуацію, що вимагає *стрибка*.

НЕ БІЙТЕСЯ РІШЕНЬ

Усміхаючись, Дін Ачесон сказав, що був присутній під час створення світу. Точніше, під час його відтворення — коли на уламках Другої світової війни вибудовували новий світовий лад. За Джорджа Маршалла він був заступником держсекретаря, а в уряді Гаррі Трумена — держсекретарем. На пенсії консультував Джона Кеннеді та Ліндона Джонсона.

Ачесон був свідком деяких найкритичніших і найнапруженіших моментів американської історії. План Маршалла. Берлінська повітряна операція. Карибська криза. Війна у В'єтнамі. Ситуації високої напруги, коли слабкі в'януть, а сильні сяють, коли все, що відокремлює світ від хаосу й руйнування, — це сміливість хорошого керівництва. Коли боягузтво не лише ганебне, але й загрожує життю мільйонів.

«На вершині, — зауважував Ачесон, — не буває легкого вибору. Це вибір між злом і злом, наслідки якого важко оцінити».

Але саме це нас лякає. Прийняти неправильне рішення. Щось зіпсувати. Потенційні непередбачувані наслідки.

А як щодо цього?

А як щодо того?

А що як я помиляюсь?

А що як люди не погодяться?

А що як іще щось станеться?

Слід залишитися?

Чи піти?

Сказати щось?

Спробувати вчинити так чи так?

А що як нічого не вийде?

Так багато варіантів. І лише кілька з них прості. Але жоден — не очевидний. Лячний вибір, який мучить тебе, як казав Шекспір, «немов видіння чи кошмари».

Ми кажемо собі, буцімто розмірковуємо, що зважуємо варіанти, що рухаємося вперед.

Насправді ми паралізовані страхом. Приголомшені кількістю варіантів. Здогадами. Ненавистю до помилок. Тобто насправді ми просто робимо себе нещасними.

Ми кажемо собі, що все залежить від варіантів, а насправді це параліч, спричинений аналізом.

А в цей час хтось досягає успіху.

Є одна оповідка про спартанського царя, який вів військо через Грецію. Перетинаючи межі кожної країни, він відправляв посланців з питанням: як тут ставитимуться до спартанців — як до друзів чи як до ворогів.

Більшість народів швидко ухвалювали рішення, обираючи дружбу. Але один цар захотів зважити вибір, бо боявся помилитися. Тож він думав, і думав, і думав... аж поки рішення ухвалили замість нього.

«Нехай обмірковує, — сказав розчарований спартанський полководець, а ми просто підемо далі».

Як співається в пісні, навіть якщо ви вирішили нічого не вирішувати — навіть якщо відкладаєте справи на потім, — ви *все одно обрали*. Ви проголосували за бездіяльність. Ви проголосували за те, щоб вирішували замість вас. Ви проголосували за те, щоб відмовитися від власної волі.

«Боягузтво найдужче боїться ухваленого рішення, — сказав Серен К'еркегор, — бо рішення миттєво розсіює туман».

Ви боїтеся наслідків, тому продовжуєте роздумувати, сподіваючись, що зможете ті наслідки відкласти.

Якщо не обирати, то не можна і програти? Звісно, можна. Ви втрачаєте нагоду. Втрачаєте імпульс. Втрачаєте здатність дивитися на себе в дзеркало.

НЕ МОЖНА СТАВИТИ ВЛАСНУ БЕЗПЕКУ НА ПЕРШЕ МІСЦЕ

Коли Юлій Цезар прагнув повалити Римську республіку, оскільки її інститути заважали, його давній суперник Цицерон, здавалося, думав насамперед про себе. Як скаже він згодом, у житті й на війні «слід обирати сильнішу сторону і вважати безпечний шлях ліпшим».

Замість того щоб боротися за збереження нації, якій він так довго служив, Цицерон просто чекав, аж усе саме собою владнається. Коли Цезар переміг, Цицерон почав вихваляти його, ба навіть змінив хвалебну промову на честь загиблих побратимів, щоб не образити нового диктатора. Коли Цезаря вбили і Рим укотре занурився у громадянську війну, Цицерон і далі волів тримати ніс за вітром замість того, щоб чинити правильно.

Можливо, ви подумали, що це принаймні зберегло Цицерону життя. Та, за іронією долі, незабаром його, однак, убили за наказом Марка Антонія. А якби він вижив? І так, і так його кар'єрі настав би край, бо він втратив довіру. Він помер жалюгідно, бо змарнував не лише життя, а й безліч шансів стати героєм.

Звісно, можна відійти вбік і дозволити подіям розвиватися власним плином. Можна вичекати, щоб обрати сторону чи переможця. Можливо, це виправдає себе. Можливо, наша репутація залишиться незаплямованою.

Можливо.

Але в глибині душі ви знатимете: страх заплямовує.

«Ніколи ще, — писав Теодор Рузвельт, — не було гідної справи, яку здійснила б людина, що ставила власну безпеку на перше місце».

Є дещо гірше за смерть. Скажімо, жити з тим, що нам довелося вчинити, щоб продовжити жити. Шкодувати про змарновану

можливість стати героєм. Пекельне існування у світі, яким керують боягузи.

Коли пастора і борця за громадянські права Вернона Джонса викликали до білого судді, щоб той відповів за суперечливу проповідь, він міг просто попросити вибачення. Міг здатися. Міг захистити себе й пообіцяти ніколи більше не критикувати сегрегацію чи расизм. Це було би безпечно, а за цицеронівською логікою, ймовірно, правильне рішення. Натомість Джонс подивився судді в очі й сказав: «Хоч би куди я пішов на Півдні, негр змушений обирати між власною шкірою й душею. Здебільшого він обирає шкіру. Я кажу йому, що його шкіра того не варта».

Страх промовляє неспростовною логікою власного інтересу. А ще він завзятий брехун.

Самозбереження, яке він обіцяє, комфорт, про який нагадує, буцімто захищають вас. Чи це справді так? Ви і *справді* в безпеці?

Ми — тендітні створіння. Ніщо не може цього змінити. Ви обдурюєте себе, вважаючи, що ладнати з поганими людьми — це безпечна позиція. Вам здається, що заради майбутнього ви готові відкласти будь-що? *Ніщо не гарантує майбутнього.* Ця мить у теперішньому, якою ви нехтуєте — нагода утнути щось ризиковане й веселе або поклик зробити щось складне, але правильне, — це все, що у вас є.

Нам подобається думати, що можливо прожити надзвичайне життя на основі простих рішень, але це не так. Насправді всі прості рішення — безпечні, рекомендовані геть усіма фахівцями, ніким не розкритиковані — роблять нас неймовірно вразливими в часи хаосу й криз.

Варто не забувати, що більшість людей помирає в ліжку. Підводитися й діяти — набагато безпечніше!

Як писав Пітер Друкер, ризиковано намагатися творити майбутнє в бізнесі, але ще ризикованіше навіть не намагатися цього зробити. Бо рано чи пізно це станеться: на спробу наважиться хтось інший, а ви опинитеся на узбіччі або позаду. І втратите ініціативу.

Життя ризиковане. Як казав поет Ділан Томас, кожен день «на вістрі ножа». Ніяке корпоративне прикриття дупи ніколи не змінить цього. Жодне укриття не захистить вас від страшних речей. Ми — втікачі від

закону середніх величин, позначені смертю від народження. Після усвідомлення цього ви перестанете вважати себе коштовністю і перейматися кожною небезпекою й тим, що щось може піти не так.

Кого це обходить? Це ж лише крапля в морі, ще один пункт в оцінці ризиків, які й так аж зашкалюють для смертних істот.

Будь-яка впевненість є сумнівною. Ви не в безпеці. І ніколи не будете. Ніхто не буде. Ставлячи безпеку понад усе, насправді ми наражаємо себе на небезпеку. Бути забутими. Ніколи не наблизитися. Заплямуватися.

Як ви впораєтеся з небезпекою?

«Що зі мною станеться?» Ніхто не скаже вам цього. Але ви можете відважно сказати собі: «Я не впевнений, але я пройду через це з чистою душею. Я зроблю все можливе для цього. Я *не* боятимусь».

СТРАХ ВАМ ДЕЩО ПОКАЗУЄ

Теодор Рузвельт вагався, перш ніж 1901 року запросити [письменника і борця за освіту афроамериканців] Букера Вашингтона на вечерю до Білого дому. Уперше в американській історії темношкірий чоловік мав обідати в чинного президента.

Рузвельт вагався, тому що боявся. Боявся, що подумають його родичі з Півдня, що напишуть газети, втратити виборців-расистів і підтримку південних штатів, а отже, програти на виборах. Президент — той чоловік, який очолив самогубний похід полку «Мужні вершники», полював на ведмедів, переміг дитячу недугу, депресію, горе і мільйон інших перешкод — боявся, *що подумають люди*.

Жахлива ситуація. Він уже бачив заголовок на першій шпальті завтрашньої New York Times: «Жителі Вашингтона здебільшого осуджують прецедент, створений президентом, — кампанія в Меріленді під загрозою».

Здебільшого осуджують!

Але, зрештою, саме страх був причиною того, що Рузвельт наважився.

«Сам факт того, що я через колір шкіри засумнівався на мить, чи запрошувати його, змусив мене відчувати сором за себе, — писав Рузвельт у листі до радника з громадянських прав, — і спонукав мене хутчіш надіслати запрошення. І я дуже радий, що запросив його, бо галас, викликаний цим вчинком, переконав мене в його необхідності».

Жодне правило не є досконалим, але це діє: наші страхи, наче стрілка внутрішнього компаса, вказують нам, як учинити правильно. Одна частина нас знає, як потрібно вчинити, натомість інша нагадує про неминучі наслідки. Страх попереджає нас про небезпеку, але також розповідає про можливості. Якби нам не було страшно, усі були б здатні на вчинки. Якби це було легко, не було б жодного розвитку. Ця

тінь самозбереження — писк металошукача, який на щось натрапив. Можливо, ми щось знайшли.

Проігнорувати? Чи копати?

Страх голосує за вагання, він завжди підсовує причину, щоб *не робити* нічого, і тому рідко щось робить. Якщо ми зауважуємо, що не відчуваємо вагання, це ознака того, що ми недостатньо підштовхуємо себе до поступу.

Уявіть собі вагання Букера Вашингтона. Приймаючи Рузвельтове запрошення, він ризикував *життям*. Він ризикував важливою фінансовою підтримкою білих мешканців Півдня. Він розворушив осине гніздо. «Нам доведеться вбити тисячу негрів, — відреагував на подію сенатор Бенджамін Тіллман, — щоб знову вказати їм їхнє місце»¹⁹.

Але Вашингтон пішов на той обід. Безстрашно. Відважно. Рузвельтова племінниця Елеонора згодом говорила про *речі, які неможливо зробити*. Це майже завжди те, що потрібно зробити. Коли щось каже вам, що це неможливо. Коли хтось каже, що ви пошкодуєте про своє рішення. Коли спазми у животі змушують завагатися.

Але що подумують наші клієнти? А що як наші конкуренти використають це проти нас? А що як це не подіє? Люди розгніваються на мене?

До біса їх усіх. Наважтеся дати свідчення. Наважтеся піти ва-банк у новій справі. Наважтеся на творчий ризик. Наважтеся відповісти на лист репортера. Наважтеся сказати те, чого ви не наважувалися сказати.

Кажуть, що не варто дослуховуватися до власних страхів, але, можливо, саме це належить робити.

Ми повинні уважно їх вислухати, а потім учинити навпаки.

НАЙСТРАШНІШЕ — БУТИ САМИМ СОБОЮ

Френк Серпіко в 1960-х роках був незвичайною людиною в поліції Нью-Йорка. Сам італієць, тимчасом як більшість копів були ірландці. Він мав довге волосся. Любив оперу і балет. Жив у богемному кварталі Віллідж, натомість більшість його колег мешкали в тихих передмістях. Він мав велику білу вівчарку, носив жилетки, шкіряні штани та інший дивацький одяг.

Але це тоді, коли він не маскувався. Серпіко частенько з'являвся на роботі в ретельно продуманому саморобному маскуванні, яке допомагало йому ловити вуличних злочинців, — хоча його й не підвищували до детектива під прикриттям.

Він був дивак.

Слава Богу.

Прокурор, який працював із Серпіко, нарікав на складний характер копа. Серпіко відповідав, що якби він був трохи менш складним і трохи подібнішим на всіх у їхньому відділі, *вони ніколи не порушили б справи про корупцію*.

Кожен з нас неповторний. Наша ДНК ніколи досі не існувала на цій планеті. Ніхто й ніколи не мав нашого унікального досвіду.

Але що ми робимо із цією спадщиною? Ми відштовхуємо її. Вирішуємо *не* бути собою. Ми обираємо плисти за течією, не привертаючи до себе уваги.

Неймовірно думати, що в поліції Нью-Йорка копам було простіше брати хабарі, ніж залишатися чесними, але це правда. Протистояти означало виділитися, стати мішенню. Це означало бути іншим, а отже, самотнім.

Ми підкоряємося через страх. Через страх не чинимо правильно. Ми приглушуємо себе. Ми навіть не хочемо, щоб інші залишалися самими собою, тому що нам некомфортно від цього.

Складний. Незрозумілий. Неврівноважений. Порушник спокою. Гей? Дивак? Такими словами переповнені досьє, які збирав Едгар Гувер із ФБР, КДБ чи гестапо. Саме так боягузи називають сміливців, які кидають їм виклик. Або становлять екзистенційну загрозу нелегітимним режимам чи несправедливості.

Ми й самі бурмочемо ці епітети, коли нам соромно в товаристві вільних людей, які мають упевненість бути собою.

Ми сподіваємося, що люди дотримуватимуться якогось хиткого балансу. Ми ж бо хочемо, щоб усі були в одній команді. Хочемо, щоб вони відповідали культурним нормам. У війську заведено, що всі однаково вдягнені й навіть однаково підстрижені. Ми хочемо, щоб люди робили те, що їм кажуть, дотримувалися вказівок...

А потім чомусь очікуємо, що розквітне свобода думок, нові винаходи та ідеї впадуть із неба, а люди демонструватимуть надзвичайні подвиги жертвності й відваги. Наче це можливо у світі конформізму.

Ми намагаємося тиском згладити грані, зменшити опір... *бо інакше*. «*Інакше що?*» — варто запитати себе. «Коли проти мене розложиться табір, — читаємо у Псалмі 27, — то серце моє не злякається, коли проти мене повстане війна, я надіятись буду на те».

Байдуже, хто чи скільки на вас нападе, *ви повинні залишатися собою*.

Упевнено. Від душі. Відважно.

Іронія долі полягає в тому, що піонерка фемінізму Флоренс Найтінгейл критикувала жінок, які намагалися «бути подібними на чоловіків». Просто будьте собою, — казала вона, — не варто жалюгідно наслідувати когось або інстинктивно відкидати. Ми всі стикаємося із чужими сподіваннями і стереотипами. А коли чинимо опір, згадуймо водночас пораду Сенеки про те, що не варто протистояти юрбі через кожну дрібницю. Нам не потрібно ставати іншими лише заради того, щоб бути іншими, — комизливий протест може виявитися захисним механізмом. Але якщо ми зовні маємо той самий вигляд, що й інші, то збіса важливо переконатися, що всередині все інакше. Що ми справді такі, якими хочемо бути, і в глибині душі відчуваємо, що це правильно.

Тому що сміливість бути іншим — це сміливість думати інакше, бачити те, чого не бачать інші, чути те, чого інші не чують. Не

випадково так багато викривачів і митців були диваками. Саме їхня дивакуватість дозволяла їм бачити те, чого не бачили інші.

Будьте поліціантом. Будьте воїном. Будьте філософом. Станьте ще одним рок-музикантом. Тримайте когось за руку. Просто переконайтеся, що в глибині душі *ви залишаєтеся собою*. Що не дозволяєте страху стулити вам рота чи приборкати вас. Що не робите того, що роблять інші, *лише тому, що вони це роблять*.

Будьте оригінальні. Будьте собою. Бути іншим — означає не бути страхополохом.

Не дозволяйте думці боягузів впливати на те, що ви думаєте або робите. Від цього залежить майбутнє.

ЖИТТЯ ПУБЛІЧНЕ. ЗВИКАЙТЕ ДО ЦЬОГО

Джеррі Вайнтрауб хотів бути актором.

Він потрапив до театральної школи в Нью-Йорку. Навчався у Сенді Мейснера. Одним із його однокласників був Джеймс Каан. Є причина, чому ви бачили фільми з Джеймсом Кааном і жодного — із Джеррі Вайнтраубом. І ця причина — страх.

А саме інша іпостась страху: сором.

Джеррі та Джеймса послали до крамнички на Бродвеї — по одяг для танцювального класу, який вела видатна Марта Грем. Приміряючи трико, Джеррі, крутилик із Бронксу, глипнув у дзеркало і зрозумів, що нізащо не з'явиться в такому вигляді на людях. У Джеймса Каана, що походив з того ж району, батько був м'ясником, тож і він вважав себе крутим хлопцем і дивився в те саме дзеркало, що й Джеррі. Він не дозволив сорому перемогти.

Письменник Річ Коен написав: «Це була лінія розмежування, момент істини. Джиммі Каан одягнув трико і взув капці, тому його ім'я з'явилося в титрах, як-от, скажімо, Сонні Корлеоне у “Хрещеному батькові”. Джеррі Вайнтрауб, якого переповнив звичайний людський сором, не вбрався у трико й капці, тому в титрах фільму з'являється його ім'я як продюсера».

Одного номінують на «Оскар», інший випустить «Малюка-каратиста». Обидва стануть успішними, та лише один з них здійснив їхню спільну юнацьку мрію — відважно стояти перед камерою.

Хоча більшість із нас не зароблятиме собі на життя зйомками в кіно, у нас усіх часом виникає небажання того, щоб нас *побачили*. Страх того, що подумають інші, збентеження чи дискомфорт — це не той самий страх, який стримує людину від того, щоб кинутися в бій, але цей брак відваги теж обмежує нас, впливаючи на нашу долю.

Немає жодної зміни, жодної спроби, жодного досягнення, яке комусь не видавалося б дивним. Немає майже жодного досягнення, яке не привертало б до людини увагу. Ставити на себе — це наражати себе на ризик поразки. Якщо робити це публічно, є шанс зазнати приниження.

Кожен, хто намагається вийти із зони комфорту, повинен про це знати.

Проте ми радше помремо, ніж відчуватимемо дискомфорт.

Комік Джеррі Сайнфелд якось зауважив, що люди бояться публічних виступів більше за смерть, а це означає, що на похоронах середньостатистична людина радше лежатиме в труні, ніж виголосить надгробну промову.

У Стародавньому Римі, мабуть, не було кращого оратора, ніж Красс, який прославився блискучими промовами та боротьбою з корупцією. Принаймні таким він видавався слухачам. Вони не здогадувалися, що Красс, за його словами, на початку кожної промови «відчував тремтіння всіх думок, так би мовити, і кінцівок». Майстерний промовець, він весь час сумнівався: хвилі непереборної тривоги і страху накривали його перед виходом на сцену.

На початку кар'єри було навіть гірше. Красс згадував про свій вічний борг і вдячність судді, який під час одного з його перших публічних виступів сказав, що хлопчик «цілковито розгубився і став недієздатний від страху», і переніс слухання на пізніший термін. Ми можемо собі уявити милосердя судді, що зглянувся над Крассом, який, без сумніву, молився, щоб його помилували, як і ми молилися тисячу разів, і був згоден навіть на поразку і смерть, аби не виступати.

Проте ми не згадали б про Красса, якби він не подолав цей страх.

Можливо, він волів працювати в юриспруденції, не покидаючи своєї домівки? І так само, як і Серпіко, напевно, волів одягатися так, як йому подобається, і не вислуховувати зауважень. Але таке життя. Воно не дбає про наші *забаганки*. Час від часу вам доведеться виходити зі строю. Якщо ви не здатні на це навіть для того, щоб виголосити *промову*, то чи матимете відвагу наважитися на вчинок, коли це буде важливо?

Ви вдягаєте трико. Переборюєте страх перед сценою — страх, який залишається навіть після того, як ви опанували мистецтво публічних виступів. Ви стаєте на місце свідка. Повіdomляєте неприємні новини

колективу. Просто навчіться не думати про те, *що вони думають*. Ви ніколи не зробите нічого оригінального, якщо не наважитесь вийти з юрби, встати перед нею і сказати те, що ви справді думаєте або почуваєте. Це не просто так називають «публічним життям».

Ми ніколи не досягнемо успіху, оберігаючи власну приватність.

Яка іронія, сказали б стоїки, що, попри притаманну нам егоїстичну турботу про себе, здається, ми цінуємо думку інших людей про нас більше, ніж власну. Звільнений раб Епиктет писав: «Якщо хочеш досягнути успіху, змирися з тим, що видаватимешся невігласом або дурнем». Чи здатні ви на це? Вам доведеться.

Коли ми тікаємо в зону комфорту, де ніхто не зводить брів через наш вигляд, де можна підпирати стіни, а не стояти в центрі кімнати, ми водночас тікаємо від можливостей. Якщо ми улягаємо страху, якщо дозволяємо йому вирішувати, що робитимемо, а що ні, ми надто багато втрачаємо. Не лише успіх, а й можливість самореалізуватися.

Ким би ми були, якби не боялися зашарітися? Чого б ми досягли, якби не боялися опинитися в центрі уваги? Якби ми були достатньо хоробрі, щоб уратись у трико? Якби були готові не лише зазнати невдачі, а й зробити це на очах в інших?

ЯКУ ТРАДИЦІЮ ВИ ОБЕРЕТЕ?

Уявіть собі справжній жах існування людини у давнину. Уявіть, як воно: привести дитину у світ, де показник виживання становив менш ніж 50 відсотків. Уявіть, як воно: залежати від примх царів і стихій, зазнавати спадів і катастроф, війн і тривог непевного існування.

І що робили ті люди?

Вони продовжували жити. Жили попри все.

Люди, які переходили суходолом на нові континенти, відбудовували свої домівки після пожеж, надягали обладунки і йшли в бій, вимагали невідчужних прав від державців, зневажали юрбу, тікали від рабства чи безвиході, досліджували грані науки — зрештою, ці люди опосередковано й безпосередньо створили нас. Їхня кров тече в наших венах. Їхня ДНК вбудована в нашу ДНК.

Навіть якщо ви не походите з відомої родини. Навіть якщо належите до переслідуваної меншини, ви ведете рід від борців і тих, що вижили. «Ти походиш із міцного селянського роду, — пояснював Джеймс Болдвін своєму племіннику, — від людей, які збирали бавовну, зводили греблі на річках, будували залізницю й, у супереч найстрашнішим випробуванням, досягли неймовірної, величної гідності».

Чи походив він також із людей, які були налякані? Звісно. Ми всі боїмося. Але ми самостійно обираємо, чиїх традицій дотримуватися.

«Я нагадаю вам про небезпеки, через які пройшли наші батьки, — казав Ксенофонт наляканим воїнам, що застрягли в Персії, — щоб ви зрозуміли, чому вам слід бути хоробрими, і пам'ятали, що з допомогою богів сміливці долають навіть найбільші труднощі».

Ми повинні пам'ятати, що історія наповнена не казками, а плоттю і кров'ю. Реальні люди, такі самі, як ви, — люди, нічим не кращі й не здоровіші за вас, — боролися з долею, приймали її удари, робили все можливе, щоб перемогти. Вони зазнавали невдач, помилялися, їх

збивали з ніг, але вони виживали. Виживали достатньо довго, щоб урухомити зміни, які й досі ведуть нас уперед. У деяких випадках вони були нашими батьками в буквальному сенсі, в інших — лише в переносному значенні.

Були й боягузи, але ми можемо стерти їх з родинного дерева.

Коли нам страшно, ми можемо звести погляд на тих, що були перед нами. Ми можемо подивитися на пам'ятники, які вони поставили. Можемо прочитати документи, які вони написали. Бо це наша традиція.

Вони передали нам естафету. Чи ми її приймемо?

На воцаному валку фонографа записані слова Флоренс Найтінгейл, які вона промовила наприкінці життя: «Коли я стану навіть не спогадом, а лише ім'ям, сподіваюся, що мій голос увічніть велику справу мого життя».

НЕ БІЙТЕСЯ ПРОСИТИ

Рятувальники знають, що їхній обов'язок — мчати назустріч вибухам, коли інші тікають. Батьки знають, що повинні ставити власні інтереси та потреби позаду інтересів і потреб дітей. Вічні веселуни знають, як сильно інші люди шукають у них гумору і надії.

Але чи знають ці люди, що вони теж можуть просити про допомогу?

Чи знаєте про це ви?

Чи боїтеся просити?

Історія склалася так, що стоїки були сильними. І хоробрими. І виконували свій обов'язок — без нарікань, без вагань. Вони відважно несли свій тягар, а в разі потреби охоче брали на себе тягарі інших. Проте не варто вважати, що вони були якимись надлюдьми, ніколи не боролися, ніколи не вагалися, ніколи нічого не потребували. Їм, як і всім нам, доводилося просити про допомогу.

І вони не боялися цього. Тому що іноді це найсміливіший учинок.

«Не соромся просити про допомогу, — писав Марк Аврелій. — Як солдат, що штурмує мур, ви маєте виконати завдання. А що як ти поранений і тобі потрібна підтримка товариша? Що тоді?»

Саме так. *Що тоді?*

Вам потрібна рука допомоги, а не подаяння. Ви шукаєте поради. Не хочете залишатися осторонь. Хочете вилікувати свої рани, щоб повернутися в бій. Ви прагнете не жалю чи уваги, а щоб інших не спіткало таке саме. Ви не прагнете незаслужених привілеїв. Користуєтеся можливостями й захистом, передбаченими саме для тієї ситуації, у якій ви опинилися.

Багато років наркоман не наважувався попросити про допомогу, бо боявся визнати власне безсилля. Багато років керівник просидів за столом, долаючи синдром самозванця, тому що боявся запитати, чи інші почуваються так само. Багато років мати потерпала від депресії, дбаючи про дітей, тому що боялась вимагати, щоб і про неї подбали.

Багато років ветеран тамував душевний біль, приховуючи справжню ціну свого героїзму, тому що боявся видатися слабким.

Ми боїмося відкритися. Боїмося ділитися. Не хочемо, щоб хтось дізнався, що ми відчуваємо... і тому відчуваємося дедалі самотнішими. Яка сила потрібна, щоб подолати цей страх? Якого болю завдає нездатність або небажання це вчинити?

Що відбувається, коли учень ставить запитання? Він дізнається те, чого не знав. Що відбувається, коли друг демонструє власну вразливість? Дружба стає міцнішою. Що відбувається, коли працівник визнає, що його навантаження надто велике? Компанія наймає ще одного працівника і працює ефективніше. А що як хтось наважується розповісти про наругу, вчинену над ним? Суспільство починає діяти. Комуś вдасться це зупинити.

Іноді саме запитання стає проривом. Визнання відчиняє щось усередині. І ми стаємо достатньо сильні, щоб залагодити проблему.

Ми такі ж хворі, як і наші таємниці. Ми перебуваємо під владою страхів, які не наважуємося висловити, нас паралізують припущення, які ми боїмося перевірити.

Це нормально, що нам потрібна хвилинка. Нормально потребувати допомоги. Потребувати підтримки, послуги, прощення, будь-чого. Потрібна терапія? Гайда! Потрібно почати все спочатку? Авжеж! Потрібно спертися на чиєсь плече? Звісно!

Якщо ви не попросите, то нічого й не отримаєте. Ви не матимете того, у потребі чого боїтеся зізнатися. Тож просіть зараз, негайно, поки маєте сміливість. Поки не стало занадто пізно.

Ми всі в одному човні. Ми побратими. Попросіть про допомогу. Це не лише сміливо, це *правильно*.

ПРИБОРКУЮЧИ СТРАХ

Страх перед боєм — це нормальна емоційна реакція. Це останній етап підготовки, незнання... Саме зараз ти доведеш, що ти хороший солдат. Ця перша битва — битва із самим собою — мине. І тоді ти будеш готовий битися з ворогом.

«Армійське життя» (посібник),
1944 рік

У страху є причина.

Це логічно. Бо в іншому разі його не існувало б фізіологічно. Поставивши самозбереження понад усе, ми здобуваємо перевагу — насамперед таку, що зберігаємо власне життя.

Але питання не в тому, чи страх корисний? Авжеж, це так. Питання в тому, що було б, аби всі повсякчас діяли через страх?

Ми знаємо відповідь. Це було б пекло. Життя стало б (якщо ми можемо таке уявити) ще страшнішим.

Тому, як казав Джордж Бернард Шоу, поки розважлива людина пристосовується до світу, прогрес, тобто надія, залежить від сміливості нерозважних. Розсудливо боятися. Уникати ризику. Пристосовуватися. Ладнати. Егоїстично, але, безумовно, безпечно.

У нас є незліченна кількість виразів, що нагадують нам про це. Високі маки зрізають. Плисти за течією, а не проти неї. Влада непереможна.

І все ж? Якби всі вірили в це, якби страх панував геть над усім, не лише ці вислови стали б ефективною істиною, але й добро ніколи не перемагало б зла, нове ніколи не проривалося б і нічого не поліпшувалося б.

Навряд чи ми цього хочемо. Навряд чи ми народилися для цього.

Деякі люди — напевно. Але не ми.

Ми самі обираємо, до якого голосу дослухатися. Ми обираємо, чи перестраховуватися, мислити вузько, боятися, пристосовуватися, ховатися чи бути цинічними. Ми обираємо, чи долати власні страхи, іти власним шляхом, поглянути вниз із вузького мосту і розвернутися чи піти далі.

Мати відвагу? Перемогти страх? Це лише наш вибір. Ми не зобов'язані цього робити.

Але ми не можемо нехтувати тим фактом, що від нашого вибору залежить, чи станеться щось хороше.

Усе, чого ми прагнемо в житті, усе, чого потребує світ, — усе це розташоване по той бік страху. Все це доступне завдяки сміливості, якщо ми оберемо її.

ЧАСТИНА ДРУГА

СМІЛИВІСТЬ

О, боротися з нездоланими труднощами, ворога стрінати сміливо!
Сам на сам піти з ним на герць, щоб дізнатися, скільки витримати можливо!
Віч-на-віч зітнутися з ворожістю, катуваннями, тюрмою й обуреною юрбою!
Підвестися на ешафот і безтурботно рушити під цівки рушниць легкою ходою!
Бути справжнім Богом!

Волт Вітмен, «Пісня радостей»

Сміливість — це опанування страху і перемога над ним. Це рішення — у мить небезпеки або на щодень — узяти на себе відповідальність, опанувати ситуацію, перемогти себе і долю, з якою решта змиралася. Можна клясти темряву або запалити свічку. Можна чекати, поки прийде хтось інший і врятує нас, а можна підвестися і врятувати себе самотійно. Як учинити? Цей вибір постає перед кожним героєм. Це *discrimen* — переломний момент. Мить істини. Чи виявите ви сміливість? Переступите себе? Покажете характер? Якщо боягузтво — це нездатність виконати власний обов'язок, то сміливість — це рішення ступити крок уперед і виконати його. Відповісти на поклик. Подолати страх і взяти до рук власну долю. Зробити неможливе, бо це потрібно зробити... із силою духу, сміливістю й рішучістю, навіть якщо не знаєте, чи досягнете успіху. Це буде нелегко. Але ми не повинні боятися. Як казав Шекспір, «рушаймо часові назустріч»²⁰. Наша доля тут. Тож скористаймося з нагоди.

ПОКЛИК, НА ЯКИЙ МИ ВІДПОВІДАЄМО...

Францію врятувала одна людина.

Шарль де Голль вважав, що вона варта порятунку, і вчинив це самотужки.

Коли в червні 1940 року країна впала перед Німеччиною, коли її заповнили не лише танки, але й страх її лідерів, які тихцем і швидко домовилися про капітуляцію з найстрашнішим агресором у новітній історії, де Голль сів на маленький літак і вирушив до Англії.

Це був один із найстрашніших перельотів у його житті. І не лише тому, що літак могли завиграшки збити або перехопити ще до зльоту, але й тому, що багато інших літаків, зокрема і призначений для його сім'ї, розбивалися й усі на борту гинули. «Я почувався самотнім, — згадував де Голль ту коротку півторагодинну подорож, — і позбавленим усього, наче людина на березі океану, яка сподівається його переплисти... Я відчував, що життя добігає кінця — життя, яке я прожив у сильній Франції з єдиною армією».

Де Голль не був лідером Франції. У його венах не текла королівська кров. Він навіть не був генералом найвищого рангу. Але не був і звичайним собі громадянином. Нещодавно підвищений до бригадного генерала і заступника міністра оборони, він єдиний переконував прем'єр-міністра, що Франція мусить боротися, щоб вирватися з прірви. Водночас він був просто людиною. Людиною, яка не хотіла здаватися, не хотіла, щоб здалася рідна країна.

І він не здався.

Невдовзі після перетину Ла-Маншу і приземлення в Англії де Голль зустрівся з Черчиллем і наступного дня виступив на BBC. Він не командував армією, майже не мав грошей, не мав плану і повноважень, щоб створити той план, але якимось чином переміг.

Кажуть, що «одна смілива людина утворює більшість», і саме так сталося з де Голлем.

«Кажу вам, для Франції нічого не втрачено, — говорив він у знаменитій телепередачі. — Ті ж засоби, які нас завоювали, одного дня можуть принести нам перемогу. Бо Франція не самотня! Вона не самотня! Вона не самотня!»

І все ж вона була самотньою.

Виступ де Голля здебільшого був призначений для тисяч французьких солдатів, яких евакуювали британці. Він закликав їх боротися разом з ним, боротися за батьківщину. Натомість більшість із них попросила про репатріацію додому, де панував колабораціоністський режим Віші. Давній наставник і начальник де Голля, генерал Філіпп Петен — великий герой Франції часів Першої світової війни, — співпрацював з німцями і використав свою репутацію для легітимізації режиму. Чи був сенс продовжувати боротьбу? Хто міг зупинити непереможну ходу Гітлера?

Під час перевірки звуку для трансляції де Голль вимовив лише одне слово: «Франція». Він чесно, щиро, всупереч логіці й фактам вірив у свій народ. Він був переконаний, що капітуляція Петена була нелегітимною. Ця віра стала його провідною зорею, хоча причин для неї начебто й не було. Він вірив, що Францію можна врятувати.

Ситуація була похмура: де Голль, його смілива дружина і рідні, які втекли без жодної допомоги, а також кілька офіцерів (яких вирішив підтримати Черчилль) — це все, що мала Франція...

Чи було цього достатньо?

«Хіба ви не були завжди в меншості в кожній важливій справі, за яку бралися?» — запитає де Голля наприкінці його життя письменник і лідер Опору Андре Мальро.

«Авжеж, я був у меншості, — відповів де Голль і додав: — Але я знав, що рано чи пізно це зміниться».

Наполеон, можливо, єдиний французький герой, здобутки якого не бліднуть, якщо порівнювати їх із досягненнями де Голля, казав, що «нічого не втрачено, поки залишається сміливість». Де Голль мав відвагу відібрати м'яча — звалити на плечі тягар лідерства, протистояти безнадії і з тваринною люттю обрати шлях незламного воїна.

Так само, як і в наш час, у середині ХХ століття люди не надто вірили в давню теорію про величні історичні особистості. Хіба одна-єдина людина здатна змінити світ? І чи взагалі можливо щось змінити? Чи краще підкоритися непереборній силі часу і тенденцій?

«У втручанні людської волі в ланцюг подій є щось незворотне, — ще до війни писав де Голль. — Відповідальність тисне таким тягарем, що мало хто здатен брати її самотужки. Ось чому недостатньо найрозвинутішого інтелекту. Безперечно, інтелект допомагає, а інстинкт спонукає, але останнє слово в ухваленні рішення відіграє моральний аспект».

Але ми не можемо нехтувати й фізичним аспектом. Режим Віші заочно засудив де Голля до смертної кари. Під час попередньої війни його не раз було поранено (зокрема й багнетом), він потрапив у полон, з якого невпинно, ризикуючи життям, намагався втекти. Уявіть собі відвагу його дружини, яка не покинула чоловіка, а, взявши із собою трьох маленьких дітей, серед яких була донька із синдромом Дауна, успішно дісталась до Лондона, поки вороги розшукували її. У наступні десятиліття де Голль та його дружина стали жертвами *тридцятих* замахів. Під час одного з них їхнє авто розстріляли з кулемета. Унаслідок стрілянини всі вікна розбилися на друзки, а шини спустили. Неущкоджена Івонна вийшла з автомобіля і спокійно запитала, чи вціліли продукти, які вона поклала в багажник. Де Голль висміяв приціл стрільців: «Ці люди стріляють, як свині». Це була сім'я, що опанувала страх, ба навіть перемогла його.

Усі знають, що де Голль переміг, тому більшість вважає, що Франція згуртувалася для спротиву окупантам. На жаль, це не так. Люди боялися. Вони знаходили собі виправдання. Зважували шанси і вмовляли себе, що надії немає. Хоч як це шокує, вони готові були ходити на гітлерівському повідці й запрягтися в ярмо нацистів, бо це означало швидке повернення до нормального життя. Французька робоча сила живила німецьку воєнну машину. Незліченну кількість французьких євреїв було відправлено на смерть²¹.

Саме боягузтво інших створює можливості для індивідуального героїзму. «Коли ситуація стає похмурою і насувається небезпека, — писав де Голль у 1920-х роках, — своєрідна приливна хвиля виштовхує людей з характером у перші ряди». Для нього та ситуація була

похмурою й небезпечною, і такою ж вона була б і для вас. Він був готовий відповісти на поклик. Ба більше, він *кинув виклик* геть усім, хто був готовий приєднатися до нього.

Дехто тікає. Хтось опирається. Усе просто.

Сміливість де Голля почасти надихнула французький рух Опору. Вона також обвинувачувала, опосередковано й навіпростець, тих французів, яким забракло відваги боротися. Гітлер використовував страх. Наче диявол, він пробуджував у людях найгірше. Де Голль прославився, тому що нічого не обіцяв, лише вимагав. Він казав: наш *обов'язок* — опиратися. Вища сила закликає нас до вищої мети. Ми повинні *звільнитися*. Зрештою, близько чотирьохсот тисяч французьких чоловіків і жінок долучилися до Опору: вони підривали мости, збирали розвіддані, влаштовували окупантам саботажі, визволяли людей з таборів, знищували ворога, заздалегідь послаблюючи його перед приходом союзників.

У цьому вся суть сміливості: як і страх, вона заразна. Власне самовідданість де Голля, його безстрашність згуртували навколо нього не лише Францію, а й увесь світ. Рене Плевен, один з перших французьких політиків, який став на бік де Голля, писав дружині: «Запевняю тебе, коли бачиш усіх тих, хто *втік*, відчуваєш гордість перед лицем небезпеки». Британці писали: «Генерал де Голль символізує Францію, яка не впала у відчай, не здалася. Він діяв самотою».

У червні 1944 року понад два мільйони союзницьких військ висадилися у Франції. У серпні Париж звільнили. Після чотирьох довгих років у пустелі темряву змінив осяйний світанок. «Париж! Париж обурений! Париж розбитий! Париж замучений! Але Париж *звільнений!* — сказав де Голль у своїй переможній промові. — Звільнений самостійно, звільнений власним народом з допомогою французької армії, за підтримки всієї Франції, Франції, яка бореться, єдиної Франції, справжньої Франції, вічної Франції!»

Один радіореporter у натовпі завважив не лише катарсис, але й драматизм цього моменту. Війна досі тривала. Ворожі війська були на відстані простягнутої руки. Торохкотіли постріли. Лунали вибухи. Але де Голль на це не зважав.

«Це була одна з найдраматичніших сцен, яку я бачив, — тамуючи подих, повідомив Роберт Рід для ВВС. — Звідусіль стріляли... Генерал де Голль намагався контролювати натовп, що рвався до собору. Він попрямував до місця, яке видавалося мені вогняним градом... Але він, не вагаючись, із розправленими плечима, пішов по центральному проходу, хоча навколо літали кулі. Це був найприголомшливіший приклад сміливості, який я бачив у житті. [...] Навколо нього вибухало, спалахувало, а він видавався абсолютно зачарованим».

Потому де Голль вирушив до Єлисейських Полів на парад, у якому взяв участь понад мільйон французів.

Він діяв самотою, аж доки, як він і пророкував, до нього приєдналися інші.

Відвага перемогла зло. Одна людина створила більшість. Проте важливо розуміти, що відвага — це дещо більше, ніж вистояти в бою. Це більше, ніж вибір Геракла між легкою й важкою дорогою. Адже цю важку дорогу потрібно *пройти*.

Де Голль подолав довгий шлях від тих розпачливих днів після падіння Франції. Радіотрансляції, уряд у вигнанні. Де Голль повільно, але неухильно відновлював контроль над віддаленими територіями Французької імперії. Йому довелося збирати гроші, шукати генералів, перегравати політичних ворогів, працювати з громадськістю. Він повинен був консультуватися із союзниками щодо їхньої стратегії, а коли з ним не радилися, стукав кулаком, кричав і здіймав такий галас, що союзники вимушені були повернути його за стіл перемовин. Йому доводилося стояти під прицілом снайперів навіть тоді, коли він святкував визволення.

«Здається, всі ігнорують, — говорив де Голль, — цю неймовірну суміш терплячості, повільного розвитку, наполегливої творчості, каверзних запитань, запаморочливої послідовності розрахунків, переговорів, конфліктів, поїздок, які нам довелося здійснити задля нашої мети».

Саме ці характеристики — кожна з яких є різновидом сміливості — перетворили Францію, яка так низько скотилася наприкінці війни, на одну з держав-переможниць. Франція й *надалі існує* — це те, на чому наполягав де Голль. Це те, що допомогла довести його відвага. Він створив історію, яка забезпечила виживання його країни. Він не

дозволив їй передчасно загинути. Він так щиро говорив про велич Франції, що його слова справилися.

Чи був де Голль інколи егоїстичним? Чи помилявся? Чи наживав ворогів? Чи розколював суспільство? Безумовно. Він дратував Черчилля. Рузвельт ставився до нього підозріливо. Згодом, коли де Голль став президентом урятованої ним Франції, він доводив до сказу чимало людей та інституцій — від Організації Об'єднаних Націй до обох сторін алжирського конфлікту, від Канади (після провокаційного лозунгу «Vive le Québec libre!»²²) до США, дратуючи американських президентів Трумена, Айзенгавера, Кеннеді та Джонсона. Безсумнівно, працювати з де Голлем було складно, контролювати його було важко, а залякати — неможливо. *Чому, на вашу думку, так багато людей намагалося його вбити?* Проте його незалежна постава і безстрашність були ключем до його величі, як і в більшості інших випадків.

«Можливо, усі вважають, що зі мною складно порозумітися, — говорив де Голль, відмахуючись від критики, як Серпіко. — Та якби зі мною було легко, то сьогодні я був би в генеральному штабі Петена». Людина, яка йде власним шляхом, відмовляється визнавати поразку, свято вірить у власні сили і має відвагу обстоювати незалежність навіть під загрозою смерті, — це не та людина, яку можна легко підкорити або примусити до компромісів.

Звісно, де Голль ніколи не був по-справжньому самотнім, коли виступав проти Німеччини. Не лише завдяки союзникам — британцям та американцям, яким він не завжди віддавав належне, але й тому, що людина, яка діє сміливо, ніколи не буває самотньою.

«Я людина, яка не належить нікому, — казав він, — а водночас належить усім». Де Голль вірив, що відіграє роль у великій історії. Разом з побратимами він був лише однією з постатей у тривалій історії Франції, «наступником тих, хто служив Франції від світанку її історії, — говорив він звільненим французам, — і попередником усіх, хто служитиме їй у наступні віки», щоб одного дня «сказати Франції словами Пегі²³: “Мати, поглянь на своїх синів, які боролися за тебе”».

Шарль де Голль ішов шляхом героя. Він відповів на той самий поклик, на який відповідали його предки, на який можете відповісти й ви — якщо відмовитеся боятися й почнете керувати власною долею.

Черчилль називав де Голля l'homme du destin — «людиною долі». Коли ми йдемо за своєю долею, коли хапаємо те, що призначене нам, ми ніколи не самотні. Ми йдемо пліч-о-пліч із Гераклом. Ми йдемо слідами великих. Нас веде Бог, боги і провідний дух — той самий, який вів де Голля, Наполеона, Жанну д'Арк, Карла Великого і всіх інших видатних чоловіків та жінок.

Іноді відвага залишає нас самотніми, наодинці з неймовірними випробуваннями, ба навіть проти того, що видається цілим світом.

Але нам не страшно, бо, коли стаємо на цей шлях, насправді ми не самотні.

Бо за нами, як і за де Голлем, стоїть велика імперія.

І варто знати, що як ми будемо невпинно й наполегливо боротися, то зрештою виявимо, що з нами усі.

СВІТ ХОЧЕ ЗНАТИ

У 1937 році Варлама Шаламова засудили до кількох років каторжних робіт у радянських таборах.

У чому полягав його злочин?

Це був той самий злочин, за який у цю крижану пекельну глушину потрапляла більшість людей: Шаламов опинився не на тому боці тоталітарного режиму. Випадкове невезіння. Насмілився критикувати владу. Був комуністом *недостатньо*. Не зізнався в цьому (хоча таке зізнання навряд чи його врятувало б).

Він опинився в одному з найпохмуріших місць, куди лише могла потрапити людина, і що він там знайшов? Він багато дізнався про людей. «Я дізнався, що світ слід ділити не на хороших і поганих людей, а на боягузів і небоягузів, — писав він. — Дев'яносто п'ять відсотків боягузів здатні на найпідліші, смертельні речі навіть за найменшої загрози».

Коли ми запитуємо про сміливість, то думаємо про неї геть неправильно.

Ми не повинні запитувати.

Це *нас* повинні про неї запитувати.

Емілію Перез, герой похмурого і прекрасного роману Кормака Маккарті «Усі прекрасні коні», сидячи у в'язниці, дуже схожій на ту, в якій сидів Шаламов, запитав Джона Грейді:

Світ хоче знати, чи є в тебе яйця. Чи сміливий ти?

Світ запитує *вас* про вашу сміливість. Щохвилини і щодня. Це питання ставлять вам вороги. Ваші перешкоди теж питають про це.

Тому що ми повинні знати. Ви боягуз? Чи той, на кого можна покластися? У вас є те, що потрібно?

Сенека казав, що насправді він навіть жаліє людей, які ніколи не зазнали нещастя. «Ти пройшов крізь життя без супротивника, — писав він. — Ніхто не знає, на що ти здатен, навіть ти сам».

Ось чому це питання таке важливе. Світ хоче знати, до якої категорії вас зарахувати, тому ставить випробування на шляху. Це не ускладнення й аж ніяк не трагедії, а нагода відповісти на запитання: *«Чи є в мене яйця?»*. Або, можливо, більш гендерно нейтрально: *«Чи маю я хребет? Чи сміливий я? Чи наважуся зіткнутися із цією проблемою, чи втечу від неї? Вистояю чи впаду?»*.

Ви відповідаєте на ці питання не словами, а діями. Не приватно, а публічно.

ХТО, ЯК НЕ ВИ?

Упродовж тисячоліть люди вимушені ставити собі це відоме питання, перефразоване з рабина Гіллеля:

Хто, як не я? Якщо не зараз, то коли?

Або, як сказав Джон Льюїс:

Якщо не *ми*, то хто?

Тому що це питання потрібно ставити. В один з найважчих моментів Громадянської війни, після багатомісячної облоги Пітерсберга — останньої перешкоди перед столицею Конфедерації Річмондом, — Улісс Грант сказав: «Завдання величезне, але хтось має його виконати». Майже дев'ять місяців його воїни боролися з укріпленим і відчайдушним ворогом, але Грант не піддався страху. Він не здригнувся. Він не відступив, не переклав відповідальності на когось іншого і не піддався фантазіям про легший розв'язок.

Ні. Він залишився. Укріпився. Командував. Після взяття Пітерсберга він зробив те, на що не спромоглися інші генерали, і зробив це у слушний момент. За кілька тижнів Південь капітулював. Завдання було величезне, але завдяки тому, що його виконували, а не втікали від нього, нарешті настав край жахливим лихоліттям війни.

Олівер Венделл Голмс був нащадком багатой та впливової родини. Він міг найняти рекрута, щоб той воював замість нього у Громадянській війні, що почалася 1861 року. Натомість він записався до війська, воював і ледь не загинув під Геттісбергом. Після закінчення юридичної школи та прибуткової приватної практики він знайшов спокійну посаду в Гарварді й міг до кінця життя безпечно перебувати в затишному кокони світу ідей. Натомість він покинув роботу (і втратив

чимало грошей і зв'язків), щоб обійняти посаду судді штату, бо вважав, що юристи повинні працювати там, де вершать закон. Згодом його підвищили й перевели до Верховного суду, де він невтомно трудився аж до дев'яноста років — рекорд для суду.

«Як на мене, зважаючи на те, що життя — це дія і пристрасть, — писав Голмс, — потрібно, щоб людина поділяла пристрасть і дію свого часу, щоб її не обвинуватили в тому, що вона не жила як слід».

«Хто я такий, щоб іти до фараона?» — запитав Мойсей, коли доля покликала його. Відповідь йому така сама, як і для вас: *відповідна людина для відповідної справи*.

Кожен з нас унікальний. Грант був. Голмс був. Найтінгейл і де Голль були. Кожен з нас має власні навички, власний досвід та переконання. Кожен з нас чує власний поклик. Якщо ми не відповідаємо на нього, то чогось позбавляємо світ. Наш брак сміливості вихлюпується за межі нашого тіла, впливаючи на життя інших людей.

Якщо ви не всиновите цю дитину, то хто це зробить? Якщо ви не почнете цей бізнес, то хто? Якщо ви нарешті не скажете цих трьох магічних слів сьогодні, то коли?

Радше за все, ніхто, радше за все — ніколи. А як це і зроблять, то будете не ви, а хтось інший. А це вже не так добре. Бо це буде не ваш внесок у справу.

Віра в те, що людина здатна щось змінити, — це перший крок. Наступний крок — це розуміння того, що цією людиною можете бути саме *ви*.

СМІЛИВОСТІ НАДАЄ ПІДГОТОВКА

Чи інші люди сміливіші за вас від народження? А може, вони просто краще підготовлені?

«Знання — це допомога», — так починається посібник «Армійське життя», який військове командування США вручало кожному з мільйонів своїх солдатів під час Другої світової війни. «Усвідомлення власного місця й ролі в армії дарує більше душевного комфорту, — йдеться далі, — більше особистого задоволення, ніж будь-що інше, що ви можете зробити для себе. Якщо хочете, будьте егоїстами, учіться цього, бо це знання допоможе вам почуватися краще. Знання своїх обов'язків та відповідальності, своїх прав та можливостей одного дня зробить вас ціннішими для армії. У віддаленій перспективі це принесе вам *особисте* задоволення».

Хоча страх можна витлумачити, значно ефективніше замінити його. Чим замінити? *Компетентністю*. Навчанням. Завданнями. Роботою, яку потрібно виконати.

Так було з римлянами, які 321 року до нашої ери потрапили в пастку в Каудинській ущелині. Вони безнадійно застрягли у вузькому проході, один вихід з якого був завалений деревами й камінням, а на скелях з іншого чатували озброєні супротивники. Зваживши на масштаби скрутного становища — оточені з усіх боків нездоланими перешкодами й ворогами, — римляни заціпеніли від страху. Воїни поглядали один на одного, сподіваючись, що хтось знає, як учинити. Воєначальники теж упали в ступор. Як це могло статися? Що можна зробити? Як вижити?

Тоді один воїн — безіменний, невідомий, втрачений для історії, спромігся на перший крок і почав зводити укріплення. Він діяв інстинктивно, без наказу, але решта приєдналась до нього. Звісно, здавалося, що в їхньому безнадійному становищі зводити частокіл —

марна справа, та ліпше було робити бодай щось, аніж нічого. Вони перемогли страх працею, черпаючи в ній розраду й силу.

Римляни повернули собі душевний комфорт. Їм було як збавити час. Вони виконували *роботу*. Ворог, спостерігаючи за такою дивною поведінкою, почав насміхатись і глумитися. Римляни й самі сміялися з власної безплідної праці, але продовжували діяти. Укріплюючи позиції, римляни зміцнювали себе. Заціпеніння, у якому вони опинилися, незабаром минуло, а їхня рішучість загартувалася. Незабаром ворог уклав з римлянами угоду, не наважившись атакувати такого дисциплінованого супротивника.

Спортсмени та солдати не лише тренуються. Вони вчаться долати страх за будь-яких ситуацій. Те, чого ми не очікуємо, те, чого ми не робили, має перевагу над нами. Те, до чого ми підготувалися, те, що передбачили, ми зможемо опанувати. І тоді, стикаючись із труднощами, ми, за Епиктетом, зможемо сказати: «Це те, для чого я тренувався, це моя дисципліна».

Приблизно в той самий час Сенека радив готуватися до труднощів, щоб не здригнутися, коли вони виникнуть.

З тим, що нам знайоме, ми можемо впоратися. Небезпеку можна зменшити завдяки досвіду і хорошому тренуванню. Страх призводить до відрази. Відраза — до боягузтва. Повторення дає впевненість. Упевненість дає сміливість.

Хуліган, якому треба протистояти. Складна пресконференція. Ризикована ставка. Непопулярна, але етична позиція. Вороги зусібіч. Саме в такі миті наша підготовка повинна допомогти, бо інакше нас охопить страх. Виникнуть сумніви. Ми інстинктивно оберемо простіший шлях — робити свою справу.

Як казав американський баскетболіст Аллен Айверсон, ми говоримо про *практику*? Так, ми говоримо про практику. Тому що це найважливіша річ. Завдяки практиці ви прокручуєте свої дії в голові. Ви будете м'язову пам'ять про те, як діяти в тій чи тій ситуації. Вчитеся зміцнюватися і зміцнюєтеся в процесі. Ви виконуєте вправу, граєте свої гами. Вам ставлять навмисно складні запитання. Ви звикаєте до дискомфорту. Бігаєте у власному темпі, збільшуючи дистанцію й підвищуючи поріг витривалості. Опановуєте нові навички. Збираєте гвинтівку із зав'язаними очима, тренуєтеся у

важкому жилеті. Повторюєте вправу тисячу разів, а потім іще тисячу, поки немає тиску, щоб, коли він з'явиться, ви точно знали, як чинити.

Знання — це допомога. Але саме підготовка робить вас сміливими.

ПРОСТО ПОЧНІТЬ ІЗ ЧОГОСЬ. ПРОСТО ЩОСЬ ЗРОБІТЬ

Шлях Деніела Еллсберга²⁴ до праці інформатора розпочався з мирної конференції. З того, що він поставив кілька запитань. З рішення взяти документи додому, щоб по-справжньому їх вивчити.

Ніхто не починає з організації витоку документів Пентагону. Усе завжди починається з малого. Французи говорять про *petites actions* — перші маленькі кроки, які дають поштовх, дрібнички, які складаються до купи.

Варто згадати цю концепцію, коли ми відчуваємо страх або впадаємо у відчай, зіткнувшись із величезною проблемою.

Нам не потрібно очолювати грандіозну атаку.

Відкиньмо думки про якийсь відчайдушний самогубний вчинок.

Іноді найкраще почати з дрібниць.

Саме так учинив Еллсберг, який працював на адміністрацію, що не терпіла будь-якого інакомислення, зокрема й гострих та незручних запитань. Спочатку він навіть не думав про те, щоб надати документи *New York Times*, — він дійшов до цього поступово, після того, як удався до інших, традиційніших методів.

З кожним на позір непереможним тираном — від Річарда Ніксона до Гарві Вайнштейна і всіх тих, хто прийде після них, — трапляється те саме: хтось їх скидає. Хтось перший пробиває броню. Можливо, це будете ви?

«Ніколи не втрачайте нагоди закликати до практичних кроків, хоч би якими малими вони були, — казала Флоренс Найтінгейл. — Дивовижно, як часто проростає гірчичне зерно і пускає коріння». Так сталося з нею. Протягом одного безтурботного літа вона попрацювала в лікарні, і це надало їй упевненості, що саме цій справі вона хоче присвятити життя. Коли цей експеримент закінчився, було значно

легше переконати сім'ю не зупиняти її. І було легше переконати саму себе.

Томас Едісон не погоджувався із цією концепцією. Він казав, що життя надто коротке, щоб починати з дрібниць. Він завжди хапався за складні проблеми й амбітні проєкти. Адже *відважним сприяє доля*, чи не так?

Ці два підходи можливо поєднати: почати з *petites actions*, але на шляху до нашого *magnum opus*.

Почати з малого... на шляху до великого. Усуньте одну проблему. Зруште щось на йоту. Напишіть одне речення. Надішліть одного листа. Викресліть іскру.

А потім вирішуйте, що робити далі.

Ваші фари висвітлюють лише кілька метрів дороги попереду, але цього достатньо, щоб у темряві рухатися вперед.

Хіба ж не так ми розв'язуємо великі проблеми? Розділяючи їх на частини? Зосередившись на тому, що перед нами? В ідеалі — на самому початку, до того, як усе ускладниться й ми загрузнемо в інших проблемах? (Як каже прислів'я, річку легше перейти вбрід біля верхів'я.) Створіть імпульс, почувайтесь впевнено, викреслюючи справи зі списку. І, найголовніше, хіба не в цьому вам допомагає тренування? Підказує перше й найпростіше завдання, яке ви повинні виконати в цей момент.

Ви не завжди досягатимете успіху, але, з іншого боку, не *все* залежить лише від вас. Хтось може продовжити те, на чому ви зупинилися. Усе, що ви маєте зробити, — це почати. Усе, що потрібно, — якнайкраще впоратися зі своєю частиною естафети. Зробіть усе можливе, зробіть, що можете, зробіть це негайно. Ось і все.

Нічого не вдієш — вам доведеться діяти. Але ви здивуєтесь, як багато може змінити навіть невеличкий крок.

«Той, хто робить *бодай щось* на чолі одного полку, — нагадує нам Авраам Лінкольн, — затьмарить того, хто не робить *нічого*, очолюючи сотню». Краще виграти маленьку битву, ніж постійно відкладати на майбутнє якусь велику, ідеальну січ²⁵. Боротьба триває. Кожен з нас відіграє свою роль.

Ми починаємо. Робимо те, що можемо, там, де ми є, з тим, що маємо. І все виходить.

УПЕРЕД!

У Чарльза Ліндберга були всі причини, щоб не діяти.

Іще нікому й ніколи не вдавалося успішно перелетіти Атлантику без зупинок.

Сам він ніколи не літав над водою. Він узагалі ніколи не літав на далекі відстані. Ніколи не пролітав понад вісімсот кілометрів без захисту від сильного попутного вітру і без можливості орієнтуватися за наземними орієнтирами. Він ніколи не залишався без сну п'ятдесят п'ять годин, потрібних для того, щоб завершити політ.

Нещодавно один з його суперників розбився під час пробного польоту, а троє з чотирьох членів екіпажу зазнали серйозних поранень. Кілька тижнів по тому двоє пілотів, які намагалися долетіти з Парижа до Нью-Йорка, зникли під час польоту, і більше про них ніхто не чув.

І як йому це утнути — як подолати 5800 кілометрів над відкритою водою, та ще й *само*му? У літаку, навантаженому так, що бракувало місця на десятикілограмовий парашут? Світ, безумовно, вимагав від нього надто багато, навіть більше, ніж сам він просив від себе.

19 травня 1927 року Ліндберг прибув на аеродром Рузвельта на Лонг-Айленді й не побачив там конкурентів. Погода дозволила йому виграти трохи часу. Він залив у баки пальне. Тієї ночі не міг заснути. Уранці виникли логістичні проблеми. Сперечалися про вітер, який забарився. Ліндберга знову охопили внутрішні суперечності й думки про труднощі. Очі людей, які працювали в ангарі та на злітній смузі, були сповнені сумніву: вони вже стільки разів бачили цю сцену.

Чарльз сів у літак. Надів захисні окуляри. Завів двигун. За кілька хвилин рушив назустріч долі. Завагався. Знову все обміркував. Відкинув думки і прискорився. О 7:52 колеса його літака відірвалися від землі, за шість метрів від кінця злітної смуги. Менш ніж за півтори доби він ступив на французьку землю.

Як подолати страх? Як учинити з усіма цими приводами не робити того, що ви замислили?

Відзначений багатьма нагородами «морський котик» Джоко Віллінк казав: щоб перебороти страх, треба *йти*.

Просто йдіть. Стрибніть у темряву. Це єдиний спосіб.

Що станеться, якщо ви цього не зробите? Поразка. Жаль. Сором. Утрачена можливість. Кінець усіх надій на рух уперед.

«У таких випадках, — якось пояснив де Голль деяким надміру стриманим членам своєї адміністрації, — потрібно йти або помирати. Я вирішив піти, хоча шанс померти однак залишався». Коли Франція впала, і він, і його дружина виїхали — без валіз, без парашутів, без запасного плану. Десятки разів він сміливо йшов уперед, як під час алжирської кризи чи студентських протестів 1968 року.

*Alea iacta est*²⁶.

До біса торпеди!²⁷

Чи є ризики? Авжеж. Ви маєте усі підстави хвилюватися через них. Але немає жодного шансу на успіх, якщо ви нічого не робитимете і навіть не намагатиметеся. Ніхто не гарантує безпечної прогулянки по життю, ніщо не виключає можливості зазнати невдачі або померти.

Та якщо не простувати вперед, що ж, неминучі інші невдачі або ж смерть з інших причин.

Згодом ви пошкодуєте, що не діяли. Ми завжди шкодуємо про це.

А тому *вам треба йти* уперед, негайно.

КАЗАТИ ПРАВДУ МОЖНОВЛАДЦЯМ

Юлій Цезар наказав Дециму Лаберію виступати перед ним.

Для когось це було б великою честю. Для інших — невеличким приниженням.

Для Децима, який не був підлабузником, це створило моральний обов'язок.

Моральний обов'язок непокори.

У присутності Цезаря та всієї аудиторії Децим вилаяв імператора, висміяв його тиранію і пророкував болісну смерть. Найдужче вражає те, що він утнув це так вправно, так майстерно і так сміливо, що Цезар був безсилий покарати його.

Давньогрецьке слово на позначення подібної відваги — паресія. Правда, сказана можновладцям. Відмова купуватися на брехню або вдавати щось. Сократ був класичним *паресійцем* — говорив те, що інші боялися сказати людям, які так само боялися говорити. Перефразовуючи античного історика, ніхто не міг змусити Сократа робити, говорити чи думати те, що не відповідало його характерові.

У певному сенсі дивно, що ми навіть захоплюємося цим. Хіба ж така поведінка не має бути нормою? Хіба це не наш головний обов'язок?

Знати правду і не казати правди — означає зрадити правду.

Можливо, ви уникнете почуття провини, якщо промовчите, але виправдання цьому немає. Ви винні. Ви — боягуз. Можливо, ніхто й *не хоче* чути правди, а може, її бояться почути, але не можна боятися її сказати.

Дітріх Бонгоффер, німецький пастор і богослов, 1934 року запізнило пригадав дитячу казку «Новий одяг короля». Коли він побачив, як його побратими-християни починають самі собі брехати щодо Гітлера, коли побачив початок огидної Гітлерової брехні, ця історія оглушила його,

мов тонна цегли. «Зараз нам бракує лише дитини, яка в кінці заговорить», — писав він у листі до брата.

Якщо хлопчик із цієї казки здатен інстинктивно і щиро кинути виклик королю, яке виправдання у вас?

Звісно ж, у вас мільйон виправдань. Це зашкодить вашій роботі. Вас не любитимуть. Це не матиме великого значення. Це зашкодить кар'єрному зростанню. Ніхто не захоче цього чути. Ви не хочете засмутити інших.

Гаразд, *підлабузнику*.

Послухай, одна справа бути заляканим. Зовсім інша — принижуватися.

Це те, що де Голль зрозумів про Гітлера. Що його сила цілком залежала від «боягузтва інших». Ніхто не наважувався назвати покидька покидьком. Ніхто в Німеччині не хотів бачити, що король був не лише голий, а ще й навіжений, кровожерливий шаленець. Люди не хотіли говорити про це. Тому що всі говорили й робили лише те, що Гітлер хотів почути і побачити. Таким чином, усі стали співучасниками.

Проте слід зазначити, що обов'язок казати правду — це аж ніяк не ліцензія на жорстокість. Сократ намагався допомогти людям збагнути важливе. Хотів не образити, а лише навчити. Але ж він таки образив декого і нажив собі ворогів? Це не зупинило його в прагненні до мудрості й не відвернуло від виконання обов'язку.

Суспільство не може функціонувати без таких людей. Це не завжди такі, що дивляться в очі Цезарю й говорять те, що про нього думають. Це також Дейв Шапелл, який висміює наше лицемірство та абсурдну поведінку. Це Насім Талеб, який підважує наші претензії й упевненість. Це Діоген, який ставить під сумнів наші основні незаперечні істини.

Нам потрібні люди, які кидають виклик суспільному статус-кво. Нам потрібні митці, які досліджують особисті проблеми... і публічно критикують. Потрібні політики, які наполягають на чесному керівництві, а їм потрібні фахові радники, які не вагатимуться повідомити неприємні факти. Нам потрібне населення, яке відмовляється терпіти пропаганду, виправдання чи приховування фактів. На кожному щаблі драбини нам потрібні люди, готові

підвестися і сказати: «Це неправильно. Я не хочу брати в цьому участі».

Нам потрібно, щоб це сказали ви.

БУДЬТЕ ТИМ, ХТО ВИРІШУЄ

У пам'яті майбутнього держсекретаря Діна Ачесона закарбувалися лідерські навички генерала Джорджа Маршалла. Дипломати і лідери вічно сперечалися. Про те, що робити. Про те, хто винен. Про те, що сказати. Про те, що замовити на обід.

Маршалл завжди клав край усім суперечкам, командуючи: «Панове, не боріться з проблемою! Усуньте її!».

Бо якщо страх хоче, щоб ви змарнували весь день на роздуми, сміливість знає, що це неможливо.

Ачесон розумів, що *здатність вирішувати* — найрідкісніший з усіх Божих дарів. Щоб досягнути успіху в житті, у зовнішній політиці, у складному й хаотичному світі, лідер повинен навчитися ухвалювати сміливі та чіткі рішення. Без двозначностей. Без вагань.

Маршалл умів це. Трумен теж. Саме тому вони зуміли врятувати післявоєнну Європу від голоду й банкрутства, а також допомогти Берліну після його блокади Росією. Вони були готові йти уперед та обирати.

«Ваша робота як президента — вирішувати, — писав Ачесон. — Містер Трумен *вирішував*».

Лише за перші тридцять днів свого президентства Трумену довелося ухвалити рішення щодо:

- радянського втручання в Польщі;
- першого засідання Організації Об'єднаних Націй;
- першого відвантаження урану;
- вступу СРСР у війну проти Японії.

У перші тижні та місяці він також вирішуватиме, чи скинути атомну бомбу, чи рятувати Європу за допомогою плану Маршалла, чи

впроваджувати доктрину стримування радянської агресії, чи створювати Берлінський повітряний міст²⁸ тощо.

Можливо, ви подумали, що це були болісні, важкі рішення, з огляду на ставки і відсутність консенсусу серед експертів. Так воно й було.

Але це була тільки частина проблеми. Трумен і Маршалл знали, що їх критикуватимуть. Вони знали, що кожне рішення — ризик. Знали, що вся відповідальність лежатиме на них, бо саме їхнє ім'я стоятиме на кожному рішенні, іноді в буквальному сенсі — як-от у доктрині Трумена чи плані Маршалла.

Проте вони не лише вирішували, а й зосереджувалися на найстрашнішому, що є в цьому житті: виконанні цих рішень.

Лікар в операційній не може зволікати: мусить швидко прийняти рішення, діяти згідно з ними і мати мужність зіткнутися з наслідком операції — життям або смертю. Боєць, торговець, виконавець, генеральний директор компанії, що виходить із кризи, — усі вони перебувають в однакових умовах. Представникам цих професій притаманна нещадність, адже на шальках терезів — наслідки їхніх рішень. Потрібно вдарити в яремну вену, необхідно звільнити людей, треба виписувати чеки. Це жахливо, але від зволікання чи остраху ніхто не виграє, і під ударом насамперед опиняться вразливі люди.

Ми стверджуємо, що сперечаємося, щоб дійти правильного рішення, бо нам потрібно більше інформації. Насправді ж ми зволікаємо. Ми не хочемо вийти із зони комфорту усталеної ситуації. Не хочемо відповідати за наслідки.

Ми обговорюємо, чи звільнитися з роботи, чи робити ту або ту інвестицію, чи розголошувати те, що дізналися, чи звільнити когось... І зволікаємо, по суті, уникаючи того, що слід *зробити*, замість того щоб марнувати час на нескінченні «а що як» або інші чинники, що відривають від справи.

Перед тим як зійти зі сцени, Децим, який сміливо протистояв Цезарю, висміяв Цицерона: назвав його людиною, яка «сидить на двох стільцях», натякаючи на те, що той не зміг обрати сторону в громадянській війні. Невдовзі по тому Цицеронові вороги самі обрали замість нього.

Є чудовий вислів: ви *обираєте* все те, чого не змінюєте. Згодом ви пошкодуєте, що чогось не зробили. Хоч би що то було — розрив

токсичних стосунків чи заснування компанії, — не боріться, а *вирішіть*. Негайно.

Ці дорогоцінні секунди, які ви змарнували на обговорення, могли б урятувати вас від наближення урагану. Час, який ви витратили на те, щоб висловитися, можна було присвятити пом'якшенню наслідків. Найкращий час для розв'язання складної проблеми давно минув; наступний найвдаліший час — зараз.

«Ситуація видається похмурою, — писав Трумен своїй доньці 1948 року, коли Радянський Союз увів у Чехословаччину війська. — Потрібно щось вирішувати, і я збираюся це зробити».

Неможливо розв'язати проблему, обговорюючи її. Просто вирішіть, як вам учинити, а потім *зробіть* це. Звісно ж, не варто ухвалювати рішення заради рішення, але зробіть правильний вибір, *негайно*. І якщо ваше рішення виявиться неправильним або ви припуститеся помилки, ухваліть нове рішення — так само сміливо й чітко.

ДОБРЕ БУТИ «ВАЖКИМ»

Сидячи за столом навпроти свого інтерв'юера після кількох співбесід, дослідниця-хімікня Маргарет Тетчер спромоглася прочитати висновок, написаний угорі аркуша. Вона дізналася, що про неї думають:

Ця молода жінка має надто сильну особистість, щоб тут працювати.

Цю характеристику можна було трактувати двояко: як обвинувачення або як високу похвалу.

Боягуз обирає перше і слухає. Якщо людина в собі впевнена, таку критику можна ввічливо проігнорувати. Щоб переступити через неї, не дозволити їй (або їм) змінити вас, потрібна сміливість.

То як учинити?

Згадайте, що говорили про Серпіко.

Що говорили про де Голля.

Що говорили про Найтінгейл.

Ви — важка людина.

Звісно, вони були такими. Гречні люди рідко потрапляють в історію. Якби ці чоловіки і жінки були трохи поступливіші, трохи більш готові виконувати ті ролі, яких від них сподівалися, якби вони трохи більше дбали про те, що подумують інші, якби їх було трохи легше стримати, вони не стали б незалежними.

І хоча сильні світу цього називали їх «важкими» людьми, історія назвала їх інакше: *іконоборцями*.

Дехто з нас боїться бути інакшим. Більшість боїться бути «важкою». Але це характеристики свободи. Свободи уперто й наполегливо боротися за те, у що ми віримо. Наполягати на вищих стандартах. Не йти на компроміси. Не погоджуватися з тим, що «питання закрите».

Для цього потрібна сміливість. Особливо у світі, який не хоче, щоб його турбували, у світі, який хоче, щоб кожен тримався своєї колії й не питав *чому*.

Август Ландмессер не думав про історію, коли відмовився віддати обов'язкове нацистське вітання під час спуску на воду нового корабля німецького флоту. Він просто не збирався дотримуватися правил, які суперечили його переконанням. Саме тому 1935 року він порушив закон і одружився з єврейкою. Він не знав, що його фотографують і що він увійде в історію як символ єдиного німця, який відмовився підтримати тиранію, — єдиного, хто вистояв під тиском юрби.

З ним було важко. Він утратив геть усе. Але не захотів чинити інакше.

Вас намагатимуться покарати. Ось чому ви повинні опиратися щодня. Ви повинні бути войовничими. Рішучими. Упевненими в собі. *Ні*, так не буде. *Ні*, те, що ви пропонуєте, не є «найкращим для всіх». *Ні*, я не мовчатиму. *Ні*, це ще не кінець. *Ні*, я не збираюся «понижувати тон».

Вас називатимуть божевільними, тому що сміливість — це божевілля.

Але ми повинні бути готовими до цього, щоб залишатися тими, ким ми є. Ми просто не можемо боятися бути собою. Ми повинні *наполюгати на цьому*.

Незважаючи на витрати. Незважаючи на опір. Незважаючи на страх. Це буде нелегко, але воно того варте.

«Важкі люди» знають задоволення єхидної посмішки, як-от на фото Джона Льюїса з Міссісіпі 1961 року. Задоволення від створення *добрих неприємностей*. Задоволення від перебування на правильному боці. Задоволення від руйнування і, сподіваюсь, зрештою, задоволення від перемоги добра над злом.

Маргарет Тетчер була важкою людиною — можливо, надто важкою, щоб працювати на тому призабутому хімічному заводі. Але її впертість і рішучість, загартовані конфліктами з людьми, які чинили опір, урешті допомогли їй провести Британію через складний період сучасної історії. Неможливо стати першою прем'єр-міністеркою Великої Британії, змішуючись із натовпом.

Вона була Залізною Леді. Так само як Серпіко і де Голль, Льюїс і Найтінгейл, вона не могла бути інакшою. Покликані бути тими, ким були, вони мали сміливість вимагати відповідей.

КІЛЬКА СЕКУНД СМІЛИВОСТІ

Дев'ятнадцятого жовтня 1960 року Мартіна Лютера Кінга-молодшого заарештували за спробу поїсти в ресторані універмагу «Річ» в Атланті. Влада Півдня скористалася нагодою і спробувала розправитися з Кінгом, який опинився за ґратами. Йому висунули інші обвинувачення, відмовили у звільненні під заставу і відправили до державної в'язниці в Рейдсвіллі, а там засудили до чотирьох місяців виправних робіт. А що існувала велика ймовірність того, що Кінга можуть побити або й лінчувати, украй занепокоєна Коретта Скотт Кінг, вагітна третьою дитиною, зателефонувала в штаби обох кандидатів у президенти — Ніксона і Кеннеді. Це були найважчі виборчі перегони в американській історії, тому обидва відчайдушно потребували голосів темношкірих.

Як з'ясувалося, Ніксон не лише приятелював із Кінгом, а й особисто контролював, щоб адміністрація Айзенгавера дотримувалася громадянських прав. Радники закликали його діяти, але Ніксон вагався, послуговуючись тими самими міркуваннями, що пів століття тому промайнули в голові Теодора Рузвельта. Він не хотів утратити Південь. Не хотів устрівати в суперечки. Боявся, що йому закинуть гру на публіку. Тому він зрадив Кінга, прочиняючи двері для Кеннеді, який негайно зателефонував губернаторові Джорджії, а потім, просто з аеропорту, Коретті, щоб утішити й заспокоїти жінку. Тим часом його брат Роберт Кеннеді зателефонував судді в Алабамі й натиснув на нього, щоб той звільнив Кінга.

Кінг одразу ж розповів, хто був поруч із ним у скрутний момент, хоча раніше планував голосувати за Ніксона. «Я знав Ніксона довше, — згадував він, — і той часто телефонував мені з різних питань, просив порад. І все ж, коли настав цей момент, він удав, наче ніколи про мене не чув. Тому я справді вважав його моральним боягузом — людиною, яка не наважилася ризикнути й піти на сміливий крок».

Два тижні по тому Кеннеді переміг на виборах з відривом у менш ніж пів відсотка: він набрав лише на тридцять п'ять тисяч голосів більше у двох основних штатах. Два телефонні дзвінки принесли йому президентство. Кілька секунд боягузтва — час, який знадобився б на розмову з дружиною хорошої, несправедливо ув'язненої людини, — коштували Ніксонові посади.

Немає значення, хто ви і які у вас заслуги. Усе вирішує мить — іноді навіть менше, ніж мить. Ви зробите це? Чи ви занадто налякані?

Потрібно лише кілька секунд, щоб відправити імейл...

...вимовити перші слова, які крутяться на язиці

...підняти руку і зголоситися в добровольці

...ступити перший крок і рвонути до кулеметного гнізда

...сказати не «так», а «ні», або не «ні», а «так»

...підняти слухавку, як Кеннеді, навіть не для того, щоб урятувати життя Кінга, а щоб заспокоїти його дружину.

Щойно ви починаєте діяти, решта приходить сама собою. Ви виконуєте власні обов'язки. Почергово переставляєте ноги, крокуючи уперед. Кидаєте коледж, а потім з головою занурюєтесь у нову кар'єру. Подаєте документи на розлучення й починаєте наново будувати життя. Заходите в офіс Комісії з цінних паперів і бірж, щоб подати скаргу. Ви будете надто заклопотані, щоб боятися. Імпульс починає працювати на вас, а не проти вас.

Сценарій фільму «Ми купили зоопарк», який створили Кемерон Кроу і Метт Деймон, ґрунтується на реальній історії британського письменника. «Знаєш, — каже герой Метта Деймона своєму маленькому синові, — іноді все, що тобі потрібно, — це двадцять секунд божевільної сміливості. Буквально двадцять секунд сміливості, від якої ніяково. І я обіцяю тобі, що з цього вийде щось велике».

Чи можемо ми давати такі обіцянки? Ні, адже життя — це не кіно. Результати ніколи не бувають гарантованими. У вас може нічого не вийти, але ви мусите спробувати. Яка користь від бездіяльності? Жодної. Ці кілька секунд закарбуються в пам'яті, мов випалені вогнем літери. «Я злякався» — це не те виправдання, яке можна згадати в старості.

Захоплюючись сміливістю інших людей або лякаючись її, ми часто забуваємо, що їхні вчинки не були наслідком якогось грандіозного

планування. Їм передували прості рішення. Усе починалося зі стрибка. «Він не *знав*, що це було політично обґрунтоване рішення», — розмірковував Кінг про вчинок Кеннеді. Але те саме можна сказати про Кінга: розпочинаючи свій перший автобусний бойкот у Монтгомері, він не знав, що це вплине на все його наступне життя, а також на світ.

Сміливість визначена миттю. Менш ніж миттю. Коли ми вирішуємо ступити крок уперед. Стрибнути чи відступити.

Зазвичай люди не є сміливі. Ми сміливі за конкретних ситуацій.

На кілька секунд. На кілька секунд сміливості, від якої незручно, ми можемо стати великими.

І цього достатньо.

ПЕРЕТВОРІТЬ ЦЕ НА ЗВИЧКУ

Гаррі Бернс 1920 року був звичайним політиком у штаті Теннессі. Він не відзначився стійкими позиціями чи сміливим голосуванням. Гаррі не був борцем за права і навіть віддалено не нагадував зірку політики. Йому було лише двадцять п'ять, і він лише два роки провів у Палаті представників штату.

«Мій голос ніколи вам не зашкодить», — запевняв він своїх політичних босів, які були категорично проти ратифікації Дев'ятнадцятої поправки, що надавала виборчі права жінкам. Вони йому повірили, і він двічі проголосував за перенесення обговорення ратифікації. Він навіть носив на відлозі піджака червону троянду — символ, який так звані антисуфражисти використовували, щоб заявити про свою позицію.

Можете собі уявити, як здивувалося партійне керівництво, коли 18 серпня Гаррі не лише ратифікував поправку в штаті Теннессі, але й посприяв її прийняттю в усій країні, надаючи право голосу двадцятьом мільйонам жінок. Ми можемо також уявити здивування самого чоловіка і його жах. Гаррі був маминим синочком у буквальному сенсі: підтримував свою матір-удову. Над ним нависла розправа юрби. Переобрання опинилося під загрозою. Більшість виборців була невдоволена.

Але він усе одно це зробив²⁹. Мабуть, це був найстрашніший момент у його житті.

Ми можемо порівняти вимучену сміливість Гаррі Бернса з подібним моментом у житті політика Джона Маккейна. Майже через сто років після кризи сумління Бернса в Сенаті США відбулося голосування за скасування закону про доступну медицину. Маккейн був давнім критиком цієї реформи, яка згодом отримала назву «Обамакер», — фактично він проводив кампанію за її скасування. Але під час

бурхливого голосування пізно ввечері Маккейн віддав вирішальний голос: підняв свою єдину здорову руку, а потім раптово опустил великий палець, щоб показати, що він проти спроби республіканців згорнути реформу.

Маккейн 2010 року критикував демократів за їхню тактику ухвалення законопроекту і відмовився підтримати власну партію, коли та була при владі. Але важливо навіть не те, чому він учинив саме так, а те, що він почував, коли так чинив.

І хоч в обох випадках для голосування вистачило лише «кількох секунд сміливості», Маккейн, безсумнівно, тремтів значно менше за Гаррі Бернса. Його не роздирали суперечності. Він не вагався й не сумнівався у власній слушності. Тому що він розбудував кар'єру, дивуючи інших. Він звик бути хлопцем, на якого всі зляться, й дотримувався принципів, навіть якщо вони не відповідали його інтересам.

Бернс заплющив очі і стрибнув у невідомість — імовірно, більш ніж наполовину переконаний, що вчиняє кар'єрне самогубство. Він ніколи не робив нічого подібного; він ніколи не млів зо страху. Не був сміливцем. Якби не записка від матері, мабуть, він би не впорався в той момент зі страхом та сумнівами. «Ура, голосуй за виборче право і не дозволяй собі сумніватися, — написала вона. — Я чула промову Кендлера³⁰, і мені стало гірко. Я чекала твого виступу, але поки що нічого не бачила... Не забудь бути хорошим хлопчиком і допоможи місіс “Томас Кетт” із її “щурами”³¹. Це ж вона підклала щура в ратифікацію, ха! Цього разу все... З великою любов'ю мама».

Маккейновій матері (на момент голосування за «Обамакер» їй виповнилося 105 років) не потрібно було повчати синочка. Бо вона від самого народження навчала його робити найскладніші речі. Маккейн писав, що навчився в неї вітати труднощі як «складові цікавого життя». Він узяв сміливість за звичку, — саме так маємо вчинити й ми. Ви можете побачити це в його очах, коли він іде після голосування: у них — задоволення. Він тішився цим ляпасом в обличчя керівництву власної партії. Цей момент став переломним у його житті та кар'єрі.

Ми не можемо просто сподіватися на сміливість у потрібний момент. Цю рису слід виховувати. Жоден футболіст не сподівається, що влучить у ворота у вирішальний момент, — він тисячі разів

відпрацьовує рух. Під час тренувань з командою, пробних ігор, наодинці в спортзалі, подумки підраховуючи попадання.

Існує банальна порада: «Щодня робіть одну справу, яка вас лякає».

Виявляється, це не така вже й погана ідея. Як ви збираєтеся вершити великі справи, що лякають вас (і лякають інших), якщо не тренувалися? Як сподіваєтеся ступити крок уперед, коли ставки високі, якщо не робите цього регулярно, поки ставки низькі?

Тому ми мусимо випробовувати себе. *Ми перетворюємо сміливість на звичку.*

«Завжди робіть те, чого боїтеся», — казав Ральф Волдо Емерсон. Або, як писав Вільям Джеймс, «зробіть вашу нервову систему союзником, а не ворогом». Коли доводимо дію до автоматизму, ми менше думаємо, а тому залишається менше шансів, щоб учинити щось неправильне. За словами Джеймса, немає жалюгіднішої людини за ту, «яка не виробила інших звичок, крім нерішучості». Насправді так і є: найжалюгідніша людина — це боягуз, який шукає відмовки, щоб не діяти.

Така людина не лише веде жалюгідне щоденне життя, а й у важливі моменти підводить себе і всіх навколо.

Тому найкраще, що можна зробити, — це почати з дрібниць. Повернути кран у душі на холодну воду. Зголоситися виступити перед галасливою публікою. Вбратися в безглуздий костюм, щоб розважити власних дітей, не переймаючись тим, що про це подумують інші. Визнати, що ми чогось не знаємо, ризикуючи тим, що співрозмовник закотить очі й говоритиме зверхньо. Погодитися спробувати те, чого ніколи досі не робили.

Таким чином ми знатимемо, що робити у важливий момент. Ми знатимемо, як учинити.

Сміливо. Правильно. Принципово.

Не зважаючи на наслідки.

ВИКОРИСТАЙТЕ НАСТУПАЛЬНУ ТАКТИКУ

Одного разу тележурналіст запитав генерала Джеймса Меттіса: «Що заважає вам спати уночі?».

Генерал відповів ще до того, як запитання було закінчене: «Це я заважаю людям заснути вночі».

Така відповідь відображає філософію, за якою живе цей воїн (а також усі воїни до і після нього): філософію *наступу*. Ініціативи. Залякування ворога замість того, щоб лякатися самому, наганяти страху (*і край*), а не піддаватися йому. Ось чому підлеглі генерала з його наказу ставили табір у формі літери «V», спрямованої гострим кінцем у бік ворога. Ось чому під час війни в Перській затоці він покарав одного загалом чудового офіцера лише за те, що той занадто повільно рухався. Якщо запозичити фразу британського генерала сера Дугласа Гейга, Меттісові притаманна риса, яку повинні мати всі видатні воїни: «Щире бажання вступити в бій з ворогом». Цього самого він сподівався й від своїх солдатів.

Невже ви збираєтеся чекати, поки ваш суперник підготується? Ви збираєтеся дати йому перевагу?

У жодному разі!

Цивільні називають це ініціативою. У спорті це називають волею до перемоги. А в нещадному світі війни існує такий вираз: *інстинкт убивці*.

Неможливо мати інстинкт убивці без сміливості. Одне передбачає інше. І ніхто не досягає великих успіхів — на війні, у бізнесі, спорті — без однієї з цих рис.

Спартанці ніколи не питали, скільки ворогів, лише *де*. Бо вони однаково збиралися атакувати. Вони робили це, щоб перемогти.

Під час тієї самої кампанії, коли Грант вирішив узяти на себе складне завдання захоплення Пітерсберга, якого надто боялися інші, його не

раз розчаровували обачні підлеглі — люди, які багато років потерпали від жорстокості Роберта Лі та конфедератів, поки Грант вигравав битви на заході. Щокроку вони переймалися дрібницями, не бажали тиснути, наступати, розповідаючи Гранту, що відбувалося, коли Лі наважувався на наступ.

Грант, який дечого навчився на рівнинах Техасу і знав про фантомні страхи та переоцінку ворога, нарешті не витримав. «Ох, як мені набридло слухати про те, що збирається робити Лі, — сказав він генералові, який прийшов до нього з іще жахливішими прогнозами щодо битви. — Дехто з вас думає, що він умить зробить подвійне сальто і приземлиться в нашому тилу й на обох наших флангах одночасно. Повертайтеся до своїх людей і спробуйте подумати про те, що робитимемо ми, а не про те, що збирається зробити Лі».

Грант віддав наказ: «Куди піде Лі, туди підете й ви». На цьому все. Наказав тиснути. І ніколи більше не повертатися до тактики оборони.

Як наслідок, через рік Лі здався Гранту.

Це був вирішальний момент Громадянської війни — коли Північ перейшла в наступ. Грант вирішив не приймати ударів, а завдавати їх. Поки Лі тримав ініціативу, Південь був сильним. Щойно він її втратив, поразка стала лише питанням часу.

Ця тактика діє на найдужчих супротивників. Вони битимуть нас доти, доки ми дозволятимемо їм нас бити. А що як ми дамо їм відсіч, що як самі оберемо поле бою, зосереджуючись на *їхніх* слабких місцях? У нас принаймні з'явиться шанс.

Хай там як, хоч би що ви робили, повинні діяти агресивно. Якщо ви дієте зі страху, який наступає на п'яти, у вас немає шансів перемогти. Це просто неможливо. Щоб досягти успіху, ви повинні йти в наступ. Навіть діючи обачно, ви повинні постійно просуватися вперед, наполегливо йти до перемоги. Ви повинні контролювати темп. Ви повинні *встановлювати* темп — у бою, в залі засідань, у великих і малих справах. Це вони мають боятися того, що зробите ви, а не навпаки.

ОБСТОЮЙТЕ СВОЄ

У **понеділок** уранці юний Фредерік Дуглас вирішив, що з нього досить.

Сумнозвісний своєю жорстокістю рабовласник на ім'я Едвард Кові хотів покарати Дугласа, але парубок схопив його за горло. Опір приголомшив Кові, який ніколи не стикався із чимось подібним. Кожен раб знав, що підняти руку на білого означає смерть, — і ось Дуглас, якому насилу виповнилося сімнадцять, віддухопелив одного з них.

Кові покликав на допомогу, але підкріплення швидко відступило, коли Дуглас щосили вдарив одного з наглядачів ногою в груди. Протягом двох годин — цілих двох годин! — Дуглас і Кові билися на подвір'ї. Юнак відчайдушно боровся за життя, за свою людську гідність; ошелешений і принижений Кові не звик захищатися. Зрештою, виснажений і наляканий, він визнав свою поразку й відпустив Дугласа, виправдовуючись тим, що таки провчив раба.

«Настає час, коли люди втомлюються від того, що їх топчуть залізні ноги гноблення», — згодом сказав Мартін Лютер Кінг. Того ранку в Меріленді Дуглас вирішив, що втомився. Це змінило все.

«Я почувався як ніколи досі, — писав він. — Це було славне піднесення з могили рабства до небес свободи. Мій давно пригнічений дух піднявся, боягузтво відійшло, а його місце посіла смілива непокора; тоді я вирішив, що, хоч би як довго я залишався рабом за формою, але те життя, коли я був рабом за суттю, назавжди минуло».

Щоб зрозуміти, звідки долинув цей заклик до боротьби, потрібно повернутися до того часу, коли Дугласу було вісім років і він побачив, як шмагали рабіню на ім'я Неллі. Наглядач, жорстокий, але впевнений у собі чоловік, дістав від Неллі, матері п'ятьох дітей, значно більше, ніж сподівався. Захищаючись нігтями й кулаками, Неллі не дозволяла себе схопити. Вона верещала і кричала. Чіплялася за землю, хапалася за все, за що могла, поки наглядач тягнув її до стовпа для шмагання.

Один з її дітлахів навіть вкусив чоловіка за ногу. «Здавалося, — писав Дуглас, — вона була сповнена рішучості зробити все, щоб її покарання коштувало рабовласнику якомога дорожче».

Коли наглядач почав шмагати Неллі, його закривавлене обличчя свідчило про її успіх. Вона не підкорилася навіть під ударами батога. Неллі обсипала наглядача прокльонами, кляла рабство та його винуватців. Її шкіра рвалася, але її дух залишився незламним.

Ця сцена закарбувалася у хлопчиковій пам'яті й посіяла у Фредерікові Дугласі зерно сміливості, яке несподівано, бурхливо розквітло під час тієї сутички з господарем і давало героїчні плоди протягом п'ятдесяти семи років суспільної боротьби за справедливість.

Чи міг хтось знову залякати Дугласа? Які були шанси стримати його? Чим іще могли погрожувати йому вороги? Він зазирнув у вічі неминучій смерті, опираючись гнобленню, хоча був безправним рабом. Якщо людина скуштувала сміливості — і свободи — й постояла за себе, їй значно важче терпіти смак страху. Це стосується молодого подружжя, яке 1956 року об'єднало в їдальні місця для чорних та білих, і покірного хлопчика, який вирішив протистояти хуліганові-однокласнику.

«Давня доктрина про те, що покора — найкращі ліки від насильства і несправедливості, не діє на рабовласницькій плантації, — писав Дуглас. — Найчастіше б'ють того, кого бити найлегше, а раб, який має сміливість постояти за себе, хоч спочатку дістане багато важких ударів нагайкою, зрештою стає вільною людиною, навіть якщо формально залишається рабом».

«Ти можеш мене вбити, але не можеш бити», — ця фраза стала девізом Дугласа. І справді, його більше ніколи не шмагали, а сам він, за його словами, став наполовину вільним тієї миті, коли захистив себе. Незабаром він виборов і решту своїх прав: утік, кинувши виклик ловцям рабів.

Послугуючись іншою фразою Мартіна Лютера Кінга, коли ми випростовуємося, нас можуть побити, але не можуть осідлати. Для Дугласа це означало боротися в буквальному сенсі. Кінг та його колеги-правозахисники чинили опір по-іншому: вони не раз кидалися на собак, на пожежні шланги та рушниці своїх гнобителів, аж поки переповнилися всі в'язниці й система впала.

Ми не можемо миритися з насильством, обмеженнями чи несправедливістю. Ми не можемо ховатися від проблем. Ми можемо лише ступити крок до них. Покора — це не ліки. Не варто сподіватися, що насильство зникне, мов чари, саме собою. Ми маємо десь провести межу — якщо не зараз, то незабаром. Ми повинні вимагати незалежності. Наполягати на цьому.

Кожен з нас має більше сили, ніж видається.

І коли ми виборюємо власні права — даємо відсіч гнобленню, знущанням чи жорстокому поводженню, — то не лише показуємо сміливість, а, як Дуглас, допомагаємо всім, хто прийде після нас.

СМІЛИВІСТЬ — ЗАРАЗЛИВА

Коли інша країна зверталася до Спарти по військову допомогу, спартанці не посилали все військо. Вони посилали *одного* спартанського воєначальника.

Цього було достатньо.

Тому що сміливість, як і страх, заразлива. Щоб посилити військо, що кількістю поступається ворогові, зрихтувати зламану систему, подолати хаос там, де він пустив коріння, достатньо однієї людини, яка знає, що робити, не боїться і має план. Тому союзникам вистачало навіть одного спартанця.

Приблизно так само починається історія про техаського рейнджера Білла Макдональда, якого на початку 1900-х викликала влада Далласа, щоб притлумити бунт. Коли він прибув на місце, мер отетерів. «Як, вони прислали лише одного рейнджера?!» — запитав він. Макдональд відповів: «Але ж у вас лише один бунт, еге ж?».

Це перегукується з прислів'ям, яке ми вже згадували: *«Одна смілива людина утворює більшість»*.

«Утворює» — це важливе слово. З цього не починається... воно так стається.

Щоб змінити світ на краще, не конче бути спартанським полководцем чи техаським рейнджером. Воєнний історик та офіцер Армії США Семюел Маршалл казав, що «незалежно від того, який низький ранг у людини, якщо вона себе контролює, то й іншим теж допомагає себе контролювати... Страх заразливий, але хоробрість заразлива не менше».

Не обов'язково бути найметикуватішим хлопцем у полку. Або найдужчим. Або найкращим стрільцем. Не обов'язково знати всі відповіді. Ви просто повинні контролювати себе. Ви повинні виконати свою роботу в потрібний момент, і це станеться завдяки підготовці.

Робіть те, що правильно, те, що безпосередньо перед вами, — сміливо, спокійно і чітко.

Хоч би ким ви були. Хоч би що робили.

Громадянин, який не піддається маніпулятивній пропаганді, сприяє підзвітності влади; людина, яка не біжить до банку, коли падає ринок, підтримує економіку; батьки з хоробрими обличчями допомагають своїй дитині боротися з раком. І так само звичайний солдат допомагає товаришам і завдає шкоди ворогові, коли надіває шолом, зціплює зуби і відмовляється думати про відступ. Як казав Маршалл, «сміливість однієї людини певною мірою віддзеркалює сміливість усіх, що перебувають у полі його зору».

Завдяки власній сміливості ви змінюєте світ на краще. Тому що робите сміливими інших.

Спокій, так само як вірус, поширюється через контакт. Передається повітряним шляхом. Ми *випромінюємо* його, проливаючи надлишок сили на інших, заражаючи їх, а вони, своєю чергою, заражають інших — не принизливим, шкідливим вірусом страху, а тим, що додає сили та цілеспрямованості.

Коли все навколо наповнене страхом, з однієї іскри може спалахнути паніка, яка призведе до деморалізації, а потім і до поразки. Але одна-єдина людина так само завиграшки може заземлити цей небезпечний електричний струм. Одна-єдина людина може змінити ситуацію.

Питання до вас: чи ви є такою людиною? Ви — частина проблеми чи, можливо, її розв'язок? Ви той, кого кличуть на допомогу? Чи той, кого потрібно заспокоювати?

ЦЕ ПОТРІБНО ПРИЙНЯТИ

Дивно, як часто таке трапляється. Напрочуд смілива за інших обставин людина, як виявляється, боїться звичайнісінької речі: відповідальності.

Лорд Лукан віддав легкій бригаді наказ атакувати³². Бригадою командував лорд Кардіган. Разом вони відправили проти російських військ близько шестисот британських кавалеристів в одну з найсміливіших, але найбезглуздіших атак у військовій історії.

Ось що вони казали:

Люди, це божевільна витівка, але це не моя провина.

Я не маю наміру брати на себе ані найменшої дрібки відповідальності. Я наказав атакувати, бо вважав це вкрай необхідним, і не візьму на себе навіть дешиці провини.

Вони наражалися на безжальні кулі ворога. Маршували під шквальним вогнем. Але критика? Обвинувачення? Вони тікали від цього, як усі слабкі лідери. Вони навіть не наважилися поставити під сумнів вочевидь безглузді накази, які призвели до трагедії, а просто переказали їх своїм підлеглим, обираючи майже неминучу смерть, але відмовилися брати на себе відповідальність.

Таке правило: ви вирішуєте *діяти*.

Тепер ви повинні відповідати за те, що сталося.

Жодних виправдань.

Жодних винятків.

Усе, про що ми вас просимо, — нести свій тягар. Відповідати за власні вчинки. Звісно, якщо ви — лідер.

Відповідальність лежить на вас. Завжди.

«Це не моя провина». «Це не моя проблема». «Не обвинувачуйте мене». Цих фраз не має бути у вашому лексиконі.

Не тоді, якщо ви хочете стати великим. Не тоді, якщо ви не боягуз.

«Готовність узяти на себе відповідальність за власне життя, — зауважила письменниця Джоан Дідіон, — це джерело самоповаги».

Привілеї лідерства мають ціну. Податок на сміливість — високий. Вам буде непереливки.

Вас це турбує? Тоді, можливо, ліпше нічого не робити, нічого не говорити, бути ніким.

Проте нам завжди здається, що вдасться виплутатися, що можна підстрахуватися.

Кумедне доповнення до історії про легку бригаду: Альфред, лорд Теннісон (на той час поет-лауреат імперії), присвятив трагічному героїзму простих солдатів, які брали участь у тій атаці, натхненний вірш:

Праворуч гармати, ліворуч гармати,
Картеч сипле, кулі як град,
Гармати по фронту — та їх не злякати,
І скачуть хоробрі крізь чад
У пекло саме, крізь диявола зуби,
Крізь залпи та гуркіт гармат,
У смерті пащеку, назустріч погубі,
Шість сотень на конях летять³³.

А знаєте, як він його опублікував? Під псевдонімом, *бо боявся, що цей вірш недостатньо «пристойний» для когось у його становищі.*

Ми вже говорили про те, що сміливість заразна, але треба бути готовим її підхопити. Теннісон возвеличив сміливість бідолашних солдатів... але сам брав приклад їхніх офіцерів.

Якщо хочете висловитися, підпишіться. Поставте своє ім'я на всьому, що ви робите. Це найсміливіший — ні, найголовніший — вчинок.

Зламав щось — відкупи це. Ступив крок — наступний за тобою. Говориш щось, відповідай за це. Наказуєш — береш на себе провину.

Це джерело, з якого впливає самоповага і народжуються лідери.

ВИ ЗАВЖДИ МОЖЕТЕ ОПИРАТИСЯ

Контрадмірала Джеремаю Дентона обрали для участі у пропагандистській телепрограмі.

Він уже десять місяців сидів у таборі для військовополонених у Північному В'єтнамі. Багато довгих днів його жорстоко допитували.

Сидячи в кріслі перед камерами, — виснажений, голодний, зболений, — передчуваючи погрози побиття, він обмірковував, як учинити. Він не міг нічого сказати. Він міг якнайбанальніше відповісти на запитання. Або знайти спосіб переказати слова любові сім'ї — дружині та сімом дітям, за якими так сильно сумував. Він міг би сказати те, що хотіли почути ті, хто тримав його у полоні, й заслужити поблажливе, а може, навіть особливе ставлення до кінця полону в так званому «Ханойському Гілтоні» (Хаоло).

Натомість він обрав неймовірний жест непокори: відповідаючи на поверхові запитання слідчих, Дентон почав повільно кліпати, наче його засліплювало світло софітів.

Повільно кліпнув очима.

Тричі повільно кліпнув.

Кліпнув швидко, довго, а потім знову швидко.

Повільно кліпнув.

Двічі кліпнув швидко, потім один раз повільно.

Швидко кліпнув, повільно і швидко.

Швидко кліпнув.

Аж поки не показав азбукою Морзе «т-о-р-т-у-р-и», яке побачив увесь світ.

Тюремники вважали, що зламали його. Натомість це він зламав їх, виступив проти кривдників, принизив їх на міжнародній арені.

Вважають, що стоїк — це той, хто каже долі *«Йди до біса»*. Так воно і є.

Стоїки *опираються*. Вони борються.

Їх не змусиш чинити неправильно. Навіть під тиском.

Корпоративний юрист заходить до вас, щоб нагадати про угоду щодо нерозголошення, після того, як ви з огидою звільнилися. Заклятий конкурент загрожує поховати ваш маленький бізнес, якщо ви не погодитеся на його пропозицію. Шахрай-шантажист вимагає грошей, щоб зникнути з вашого життя. Політик, який хоче вашої покори. Чиновник, який вимагає, щоб ви відступили.

Погрози можуть бути відверті. Або приховані. Через велику справу або дрібну, яка не обходить нікого, крім вас. У будь-якому разі послання зрозуміле: *«Бо інакше...»*.

Ми маємо пам'ятати історію спартанського гарнізону в облозі македонського царя Філіпа, жорстокого батька Александра Великого. «Якщо я здолаю цей мур, — сказав він спартанцям, — вам буде непереливки. Якщо я переможу, то вб'ю вас усіх до одного. Спартанці відповіли єдиним промовистим словом: *«Якщо»*.

Це означало, що легко не буде. Це означало, що доведеться підтвердити слова діями. *Насамперед тобі доведеться перемогти нас. Ти можеш нас убити, але не зможеш побити.*

Відвертий виклик — недооцінене явище. Він може дуже далеко завести вас. Якщо Фредерік Дуглас і Неллі спромоглися на це, хоча були безправними рабами, то чому не можете ви?

Ми вже згадували про те, як Джон Адамс хотів помістити Геракла на печатці Сполучених Штатів. Бенджамін Франклін запропонував для нової республіки такий девіз: «У непокорі тиранам — у послуху перед Богом».

Не лише в непокорі тиранам, але й задиракам, брехунам, зловмисникам, покидькам, шахраям, демагогам, ошуканцям і негідникам.

Сміливість каже: *«Тільки через мій труп»*. Сміливість каже: *«Ні, якщо я можу протистояти»*. Сміливість каже: *«Я чиню по-своєму, згідно з моїм власним кодексом, хай там що ви казатимете»*.

Вам можуть завдати болю. На вас можуть накричати. Можуть учинити щось жахливе.

Але ви не безсилі. Насправді у вас більше сили, ніж видається. «Я занадто бідний, щоб кланятися», — казав де Голль своїм британським

союзникам. Він не був покірний. Він нікому не поступався — ані ворогам, ані друзям. Він був борець і діяв як борець.

У вас є воля. У вас є сила. Ви можете змусити їх пожалкувати про те, що вони з вами зчепилися.

Ніколи не погоджуйтеся на заздалегідь відомий результат. Програє лише той, хто припиняє боротися із суперником до завершення матчу. Боріться за кожен метр. Боріться за себе.

Ніхто не змусить людину вчинити погано. Усе залежить від нас. Питання лише в тому, як далеко ми готові зайти.

«Якщо тебе можуть примусити, — каже Геракл в одній із п'єс Сенеки, — то ти забув про смерть».

Пам'ятайте про це.

ДОЛЯ ДОПОМАГАЄ ХОРОБРИМ

Це одне з найдавніших і найуніверсальніших прислів'їв античного світу: *audentis Fortuna iuvat* — в «Енеїді» Вергілія; *fortis Fortuna adiuvat* — в одній із п'єс Теренція; *τοῖς τολμῶσιν ἡ τύχη ξύμφορος* — у Фукідіда, *Fortes fortuna iuvat* — у римського полководця й письменника Плінія.

Доля сприяє відважним. Доля допомагає хоробрим.

Вона сприяє великим планам. Прихильна до ризику.

Рішення очолити атаку. Рішення вийти зі строю. Рішення спробувати щось нове. Рішення прийняти божевільний виклик. Освідчитися, поїхати в подорож, підняти руку, зробити довгий пас, коли на кону результат гри і вас уже не обходить те, що противник може перехопити м'яча. Хоча шанси часто не на вашому боці, знайте, що імпульс історії потайки за вас. З вами юрба, готова вітати вас із перемогою. Що більше ви викладатиметеся, то сприятливішою буде доля.

Кажуть, архітектор Деніел Бернем радив студентам *не розмінюватися на дрібниці*. Він наставляв їх мислити масштабно. Розв'язувати великі проблеми. Не зациклюватися на життєвих дрібницях, а намагатися *досягти* більшого. Робити щось аж таке нове й незвичне, що лякає.

Усі видатні полководці та підприємці досягли успіху завдяки ризику, на який наважилися. Можливо, вони й були налякані, проте не боялися.

Тому що вони *відважилися*. Вийшли на арену. Кинули грального кубика. Вони *насмілилися*.

І найчастіше їм щастило. Якби це було не так, ми про них не говорили б.

«Мій досвід підказує, що сміливі рішення дають найбільші шанси на успіх, — писав в одному з листів генерал Ервін Роммель. — Але слід

розрізняти стратегічну або ж тактичну сміливість і воєнну авантюру. Смілива операція — це операція, успіх якої не є стовідсотково гарантованим, але яка в разі невдачі залишає достатньо сил, щоб упоратися з будь-якою ситуацією, що може виникнути. Натомість авантюра — це операція, що може привести як до перемоги, так і до повного знищення війська. Можуть виникнути ситуації, коли ризик виправданий — як-от коли за звичайного перебігу подій поразка є лише питанням часу і безглуздо тягнути, а єдиний шанс полягає в тому, щоб ризикнути на повну».

Саме тактична і стратегічна сміливість Роммеля на полі бою в Північній Африці зробила його таким хитрим супротивником на початку Другої світової війни. Проте ми не можемо не осуджувати те, що йому забракло сміливості боротися з Гітлером до початку війни. Насправді майже всім німецьким генералам забракло тоді сміливості: багато хто вважав Гітлера божевільним і огидним, проте ніхто не наважився порушити військового протоколу і кинути тиранові виклик, коли той захоплював країну. Ці генерали були одними з найхоробріших людей світу, багато разів стикалися з вогнем і смертю, але під час засідань хвилювались і сподівалися, що *хтось інший* щось удіє. Очікування, сподівання легкодухо зробили з них співучасників жахливих злочинів. Ми ніколи цілковито не збагнемо їхніх мотивів, але їхню долю визначила їхня бездіяльність.

Зрештою, Роммелю, який прогавив слушний момент, коли дещиця сміливості принесла б багато користі, таки довелося ризикнути. Але до 1944 року його авантюра стала більш виправдана. Поразка була лише питанням часу, тож чому б не спробувати? Він так і вчинив. Доля не надто сприяла змовникам, які 20 липня спробували скинути і вбити Гітлера, але історія принаймні поважає їх за цю спробу.

Дещиця сміливості зараз коштує значно більше, ніж смертельно небезпечна відвага згодом. Перша потребує значно менше прихильності долі для успіху.

Джефф Безос, засновник інтернет-сервісу «Амазон», казав, що його компанія не діє в стилі «пан або пропав». Тому що не мусить цього робити: лише самовпевненість ставить вас у ситуацію, коли доводиться йти на величезний ризик. Якщо компанія багато років ігнорує тенденції, вона повинна змінитись або померти. Усе ставлять

на кін у тому разі, коли доводиться виправляти минулі помилки. Безос
каже, що краще регулярно робити правильні ставки. Прораховано, а не
нерозважливо. Поступово, а не вкрай ризиковано.

Зробіть найскладніше негайно.

Будьте стійкі і сміливі сьогодні — у всьому, що має значення.

Повірте, це не так ризиковано, як видається. Ви не такі самотні, як
вважаєте.

За вами завжди хтось стоїть, навіть якщо ви цього не відчуваєте.
Удача поруч. Доля всміхається вам. Але вона швидко втомлюється. Ба
навіть ображається, якщо ви змушуєте її чекати.

Краще ризикнути зараз, ніж зіграти «пан або пропав» згодом.

Хай там як, дійте сміливо.

СМІЛИВІСТЬ ДІЯТИ

«Історія Теодора Рузвельта, — писав біограф Герман Гагедорн, — це історія маленького хлопчика, який читав про видатних людей і вирішив, що хоче бути схожим на них». Чи відчуваєте ви в цих словах натяк на насмішку?

Рузвельт справді *вірив*. У себе. У прочитані історії. У щось більше, ніж він сам. І тоді, й нині багато людей вважає таку дитячу віру абсурдною, ба навіть небезпечною. Про це йдеться навіть у Біблії: *«Коли ж мужем я став, то відкинув дитяче»*.

Так само насміхалися з де Голля. Він чесно, щиро вірив у *велич* Франції. Він справді вірив в існування долі. «Франція — велика держава», — повторював він знову і знову. Абсурдне твердження, адже країна лежала ниць: з одного боку, віддалась на милість союзників, з іншого — пасивно співпрацювала з нацистами.

Читаючи деякі фрази де Голля, здригаєшся. У нас глибоко вкоренився цинізм. Ми хочемо, щоб люди дорослішали. Поверталися до реальності. Покінчили з казками.

Але де ми були б без цієї віри, без сміливості йти вперед, незважаючи на зверхність, критику, марність? Безумовно, якби де Голль менше дбав про Францію, він менше ризикував би заради її порятунку. Саме його щира, майже безмежна віра в долю спонукала його творити історію. Він вирішив зіграти роль великої людини і в процесі змінив велику націю. Для Рузвельта джерелом сміливості була турбота. Саме вона спонукала його відкинути вагання й запросити Букера Вашингтона до Білого дому. Ось чому він пнувся вгору, долаючи ворогів, ось чому відмовлявся прогнутися під тиском корпоративних інтересів і протистояв пихатій зверхності та байдужості свого соціального класу.

Як казав генерал Меттіс, цинізм — це боягузтво. Щоб турбуватися про інших, потрібна сміливість. Лише сміливці вірять, навіть якщо

решта сповнена сумнівів.

Над вами насміхатимуться. Невдахи завжди гуртуються й обговорюють переможців. Безнадійні завжди глузують з тих, хто має надію. Боягузи роблять усе можливе, щоб переконати сміливих у тому, що намагання не мають сенсу. Від часів софістів учені з якихось дріб'язкових мотивів використовували свої чималі мізки, щоб каламутити воду, а не очищати її.

Це туман, крізь який повинні продертися сміливці. Уздовж кам'янистої дороги, якою ми простуємо, стовбичать не фанатки, а спокусниці, які жадають звести нас на манівці або спинити. Коли ви візьметесь до справи, вас значно частіше переконуватимуть, що *це неважливо, що це нічого не змінить*, аніж погрожуватимуть або залякуватимуть. Потрібна сила, щоб залишитися чистими, продовжувати дбати про інших, відверто і щиро говорити про те, що «виховане товариство» вважає безтактним.

Ось чому ми не любимо бодай згадувати про сміливість, а що вже казати про чесноти. Це старомодно. Це конфузливо. Це так само круто, як мотиваційний плакат, що висить над ліжком. Краще грати так, ніби ти вищий за все це, щоб тебе не осудили за те, що ти не впорався.

Але хіба хтось бодай колись досягав чогось у царині, до якої йому було байдуже? Чи вчиняв хтось правильні речі, іронізуючи над ними? Ніхто не стає видатним, якщо не вірить у те, що робить. Ніхто не стає хоробрим, якщо не відважиться перемогти цинізм і байдужість.

«Не бійтеся величі», — писав Шекспір. Дозвольте їй увійти у ваші плоть і дух. Боріться за неї.

Хіба не однаково, якщо інші не розуміють? Ті, хто насміхається над вашим сходженням на гору, не можуть навіть уявити, як наважитися на перший крок на хиткому ґрунті. Ви доведете, що вони помиляються. А навіть як не доведете, принаймні ви були достатньо хоробрі, щоб спробувати.

Нігілізм — для невдах.

ЛЮБІТЬ БЛИЖНЬОГО СВОГО

Ця історія є пробірним каменем байдужості та черствості. Історія, яка довела, що з нашим сучасним світом щось негаразд.

О 3 годині ночі 13 березня 1964 року молоду жінку на ім'я Кітті Дженовезе жорстоко зґвалтували і зарізали біля будинку, в якому вона мешкала. Коли Кітті кликала на допомогу, її крики проігнорували. Коли звуки її вбивства лунали на весь квартал, понад три десятки людей дивилися телевізори або крутилися в ліжках, бо вирішили, що їх це не стосується.

Чому? Страх. Егоїзм. Відчуження. Може, вони вважали, що втрутитися хтось інший. Можливо, не вірили, що здатні чимось зарадити. Боягузтво й байдужість суспільства дозволили маніяку-гвалтівнику і вбивці почуватися так спокійно, аж він повернувся на місце злочину, щоб украсти п'ятдесят доларів із сумочки жертви. Як учинили б ми, якби були у своїй квартирі тієї ночі? Невже 636 убивств на рік і наше власне заклопотане життя зробили б нас байдужими до криків жінки, яку вбивали?

Хоча ця історія стала уособленням усіх негараздів сучасного суспільства, одна із сусідок Кітті не була такою байдужою. І навіть не одна. Інша сусідка почула крики і зателефонувала Софії Фаррар — молодій жінці, яка мешкала в тому ж будинку, щоб сказати, що Кітті, здається, в біді.

Не думаючи про власну безпеку, тридцятирічна Софія швидко вдягнулася й побігла на звук, покинувши вдома дитину. Обережно відчинивши двері під'їзду, Софія побачила ледь живу, закривавлену Кітті, з ножовими пораненнями в грудях і легенях. Софія відчайдушно намагалася врятувати Кітті життя. Вона пошепки підбадьорювала дівчину і кричала, аж поки хтось викликав невідкладну допомогу. Софія заохочувала сусідку триматися, переконувала, що допомога вже

близько. Казала жінці, у якій ледь жевріло життя, що її люблять, що хтось є поруч.

Але було надто пізно. Дорогою до лікарні Кітті стекла кров'ю.

«Я лишень сподіваюся, що вона знала, що я поруч, — розповідала Софія, — що вона не була на самоті».

Авжеж, історія Кітті Дженовезе — це історія боягузтва й бездушності, але також це історія про жінку, яка обіймає подругу в її останні хвилини, історія про розраду й доброту, що досі існують у світі, на який надто багато людей махнуло рукою.

Який ви друг і сусід?

Кітті Дженовезе була лесбійкою, яка щойно почала відкрито жити з подругою — неабиякий виклик як на 1964 рік. Проте Софія була її знайомою, з якою вони не лише віталися, зустрічаючись у коридорі. Кітті іноді відвозила Софіїно сина до школи. Софія доглядала за пуделем пари, коли жінки виїжджали за місто. Вони підтримували одна одну, як і належить сусідам. Коли Кітті спіткала біда, Софія поквапилася до неї.

«Люди прославляють всі види відваги, крім відваги заради найближчих сусідів», — зауважила Джордж Еліот у романі «Міддлмарч». Софія Фаррар — не та людина, яка привертає увагу. Її не згадали у відомій статті в New York Times, завдяки якій мільйони людей довідалися про вбивство Кітті. Вона ніколи не давала інтерв'ю, ніколи не привертала до себе уваги і навіть не захищалася від обвинувачень у тому, що була однією з несвідомих, боягузливих сусідів.

Але те, що її не вихваляли, те, що вона не змогла врятувати Кітті, не применшує її сміливості. Важливо те, що Софія намагалася бодай щось зробити. Вона поквапилася на місце злочину, не думаючи про власну безпеку. Вона кликала на допомогу. Вона втішала. Вона *підключалася*. Саме так чинять герої.

Ми не завжди досягнемо успіху, але ми повинні намагатися. Ми не можемо дозволити зачерствіти серцям чи увімкнути телевізор. Не потрібно чекати якоїсь особливої миті. Йдеться про те, що ми робимо щодня — для себе, для інших.

Варлам Шаламов писав про пережите в ГУЛАГу: «Пишаюся тим, що від самого початку вирішив ніколи не ставати бригадиром, якщо моя

свобода може призвести до смерті іншої людини, якщо моя свобода служитиме начальству, допомагатиме гнобити інших людей, таких самих в'язнів, як і я. І мої фізичні та духовні сили виявилися дужчими, ніж я собі думав, у цьому великому випробуванні, і я пишаюся тим, що нікого не продав, нікого не відправив на смерть або на інше покарання і ні на кого не доніс».

Свобода сучасного світу, свобода вашого успіху — це не свобода від піклування про інших. Це не дозвіл бути байдужим. Так, у вас багато чого відбувається. Так, зло у світі здебільшого не ваша провина. Але ви не можете затуляти вух, щоб не чути криків невинної людини на вулиці.

Сусідка Анни Франк, молода жінка на ім'я М'єп Гіс, приблизно того ж віку, що й Софія, декілька місяців ризикувала власним життям, щоб захистити й забезпечити їжею єврейську сім'ю, яка переховувалася на горищі. Ми знаємо, як закінчилася ця історія — їх зрадив один із сусідів, — але ми повинні віддати належне людям, які відважно намагалися цьому запобігти. Як пояснювала Гіс, ми повинні мати сміливість допомагати, навіть якщо ця боротьба безнадійна. «Будь-яка спроба діяти краща за бездіяльність, — розмірковувала вона багато років по тому. — Спроба може провалитися, але бездіяльність неминуче призводить до поразки».

Ми повинні намагатися. Бо хто, як не ми? Ми не можемо лишень нарікати на похмурий світ, у якому живемо.

Ми повинні шукати світло. Ми повинні *бути* світлом.

Для наших ближніх. Одне для одного.

СМІЛИВІСТЬ — НЕ ЗУХВАЛІСТЬ

Одна смілива людина може створити більшість.

Це надихає. Але це ще й небезпечно.

Що як ця людина помиляється? Або це егоїст? Що як її справа несправедлива? Саме так з'являються деспоти і виникають криваві режими. Саме так релігійні секти стають культами судного дня.

Одна-єдина людина може завиграшки привести себе — і більшість — до краю прірви.

Тому важливо розуміти, що така чеснота, як сміливість, має врівноважуватися такою не менш важливою чеснотою, як поміркованість. Арістотель використовував сміливість, щоб проілюструвати концепцію поміркованості. Він говорив, що сміливість — це середина між двома вадами: боягузтво відоміше, але нерозсудливість не менш небезпечна.

Щодо атаки легкої бригади казали, що лорд Лукан, який віддав наказ, був надмірно обачним віслюком, а лорд Кардіган, який без заперечень очолив самогубну атаку, був нерозважливим віслюком³⁴. І те, і те погано, але ми схильні частіше карати за перше, ніж за друге.

Це помилка. Страх принаймні здатен захистити людину. Цілковита безстрашність — рецепт загибелі.

Марк Аврелій прагнув «не квапитися, не вагатися, не розгублюватися, не ніяковіти, силувано не усміхатися, але й не гніватися й не підозрювати»³⁵. Керівник, який затіває бійки, мов підліток, зрештою виявить, що його перевершили і що він утратив, можливо, не лише власну гідність. Найгірше те, що невідомо, кого ще він утягнув у цю бійку і хто ще розплачуватиметься за його самовпевненість?

Є історія про спартанського воїна, який відзначився майже надлюдською хоробрістю під час війни з Фівами. Проте після битви

його покарали за те, що бився без обладунків, безпідставно наражаючи на небезпеку спартанського воїна... самого себе.

Сміливість не в тому, щоб мірятися пісюнами. Це не пустопорожня бравада. І не відмова від мотоциклетного шолома, тому що ви вважаєте себе невразливим. Сміливість — це ризик, але тільки необхідний ризик. Тільки ретельно обдуманий ризик.

Ось чому справжні сміливці часто бувають досить спокійні. Вихвалятися в них немає ані часу, ані бажання. Ба більше, вони знають, що хвалькуватість ставить мішень на їхню спину, а навіщо воно їм? Це не означає, що вони боязкі чи сором'язливі. Як писав Арістотель, *прямота* — це щось середнє між перебільшенням і применшенням. Коли ви знаєте, що *ви знаєте*.

Зустрівши справжню сміливість, ви відчуєте її силу ще до того, як побачите її. Смілива людина аж ніяк не схожа на карикатурного шукача гострих вражень або шибайголову. Сміливці, як ми вже писали, не стрибають довкола, мов напρινджені півники. Вони не дурні, тому не шукають конфліктів. Вони навіть тамують власну сміливість, якщо тільки ви не спіткаєте їх у розпалі одного з тих рідкісних вирішальних моментів, коли потрібно показати відвагу. Але й тоді вони діятимуть обдумано і спокійно, методично і виважено.

Така відвага нагадує слова Стефана Цвайга про Магеллана — безсумнівно, сміливого дослідника:

Однак тут необхідно ще раз наголосити, що Магелланова зухвалість, сміливість, незмінно набувала своєрідного забарвлення. Діяти сміливо для нього не означало діяти під впливом пориву, а будувати хитромудрі плани і братися за небезпечну справу з максимальною обережністю після ретельного обмірковування. Його найсміливіші задуми нагадували сталь, викуту у вогні, а потім загартовану кригою.

Наш зразок — не гаряча голова, а холоднокровна людина. Гідність під тиском не просто так стає *«холоднокровністю під тиском»*. обачність і розсудливість — не антоніми сміливості, а доповнення її.

Переконайтеся, що ви їх поєднуєте.

Ми часто маємо причини шкодувати про власну зухвалість.

А про сміливість?

Ніколи.

ВОЛЮ ДО ЧИНУ БЕРУТЬ, А НЕ ПРИЙМАЮТЬ

Лише у квітні 2011-го, майже через чотири роки після статті й теревенів про те, що *нічого не вдієш*, Пітер Тіль змінив власні погляди.

Або радше відкрився для поглядів нових.

Під час вечері в Берліні з молодим чоловіком, відомим як «Містер А», Тіль обговорював сайт, який завдав йому стільки неприємностей. Тіль скаржився на демотивацію в царині культури, спричинену цим сайтом, на те, що він безкарно порушує приватне життя людей, і на жорстоку радість, з якою це чинить. Містер А, якому не бракувало сміливості, запропонував мільярдеру використати свої величезні ресурси для того, щоб щось із цим удіяти.

«Ні, — відповів Пітер, повторюючи те, що йому самому говорили безліч разів, — *це просто неможливо*».

Його вразила відповідь, яку кожен з нас повинен почути:

«Яким був би цей світ, якби так вважали усі?».

Хоча воля до чину — це те, з чим народжується кожна людина, мало хто з нас користується нею. Ми погоджуємося на обмеження, які інші люди накладають на нас. Дослухаємося до того, що нам кажуть: можливо це чи ні. Ми зважуємо шанси і перетворюємо їх на ефективну істину.

Страх позбавляє сили, змушує вважати, що у вас її немає. Якщо ви не вірите, що можете щось удіяти, ви не лише навряд чи на це спроможетеся, а й навіть не спробуєте. Ось чому потрібно, щоб якнайбільше людей позбулося цього менталітету.

Вирішальним моментом для Флоренс Найтінгейл стало усвідомлення того, що їй ніколи не дадуть потрібного. І, як напише Флоренс у щоденнику, вона зрозуміла, що їй потрібно це *взяти*. Їй довелося вимагати життя, якого прагнула.

«Це не по-французькому», — якось відповів Наполеон чоловікові, який сказав йому, що певну проблему залагодити неможливо. І *зробив* те, що інші вважали неможливим — для себе і для Франції.

«Усе починається з відкидання несправедливої тиранії випадку», — писав Пітер Тіль. Він знав це, просто мав у це повірити.

Забудьте про фаталізм. Візьміть під контроль власне життя, як узяла його під контроль Найтінгейл. Відкиньте песимістичні уявлення про те, що ми перебуваємо під владою нездоланих сил. Так, ви *можете* бодай щось зробити. Ви *повинні*.

Якщо ніхто не вірить у теорію видатних історичних постатей, то як ця історія творитиметься? Хто вершитиме її?

Звісно, не ви. І аж ніяк не герої, яких ми потребуємо.

Кожен з нас має в руках силу, щоб покінчити з власним рабством. У кожного з нас є можливість утвердити власну волю до дії. Усе починається з вибору, але забезпечується дією. Як зауважив Леонардо да Вінчі, мало хто з людей досягнув успіху завдяки тому, що з ними щось сталося. Ні, сталися *вони*.

То ким будете ви? Нерухомих об'єктом чи нестримною силою? Лідером чи послідовником? Пасивним пристосуванцем чи активним ратоборцем?

Ви маєте вірити, що вам до снаги щось змінити. Повинні *спробувати* зробити це. Тому що це теж ефективна істина. Навіжені люди змінюють світ. Той, хто вірить, що останнє слово в історії за ним, принаймні має шанс написати бодай якусь історію.

Після тієї зустрічі в Берліні Тіль організував і профінансував змову, яка шокувала світ. Сайт Gawker був знищений вироком суду про виплату 140 мільйонів доларів за неприпустимі порушення в цілковито не пов'язаній справі, яку Тіль повільно, неухильно, непомітно довів до судового вироку³⁶.

Ви не зобов'язані погоджуватися з відповіддю Тіля. Його таємні судові позови, що довели медіакорпорацію до банкрутства і ледь не зробили Пітера Тіля власником сайту, викликають цілком резонні запитання. Насправді вам навіть *варто* поставити його методи під сумнів. Адже сама воля до дії не дуже істотна — важливі цілі, заради яких ми проявляємо власну силу.

Утім, не можна заперечувати, що йому вдалося те, що мало кому вдавалося, а спробувати таке вчинити боялися геть усі. Він зробив те, що решта вважала неможливим. Він спромігся діяти там, де інші не намагалися. Замість того щоб бути людиною, яку заскакують якісь події, він ті події творив. Він чинив так, як хотів, так, як вважав за потрібне, так, унаслідок чого, на його думку, світ ставав вільнішим і безпечнішим.

НАСИЛЬСТВО У ВІДПОВІДЬ

Невдовзі після того, як Френк Серпіко дав свідчення проти корумпованих офіцерів поліції Нью-Йорка, його перевели до дільниці на півночі Мангеттену. Уже в перший робочий день він відчув, що щось не так. Хоча на нього ніхто не дивився, здавалося, що вся енергія у приміщенні спрямована в його бік.

Це була одна з тих примітивних сцен, що з давніх-давен розігруються в саванах та на шкільних подвір'ях. Один поліціант (без сумніву, заздалегідь обраний для цього завдання) швидко підійшов до Серпіко. Він витягнув з кишені складаний ніж і, блиснувши лезом, сказав: «Ми знаємо, як поводитися з такими хлопцями, як ти. Тобі треба відрізати язика».

Але той офіцер не розумів, що Серпіко, як і Фредерік Дуглас, втомився. З нього було досить. В одну мить Серпіко схопив чоловіка за зап'ястя й почав викручувати, аж той зрештою впав долілиць. Відтак притиснув коліном його спину і приставив до його скроні 9-міліметровий напіваавтоматичний пістолет. «Лише поворушися, виродку, — мовив Серпіко, — і я висаджу тобі мозок».

У пістолеті було чотирнадцять набоїв. Достатньо для кожного в кімнаті. Достатньо, щоб Серпіко дав на здогад: його не залякати. Не чіпати його. Він не відступить.

Чи варто захоплюватися подібними проявами несамовитої крутизни? Ні, було б ліпше, якби до такого не доходило. Жоден хороший хлопець не повинен наставляти зброю на поганого хлопця. Ніхто й ніколи не має захищатися через правильний учинок.

Ось тільки світові байдуже до цього «не має». Ви хотіли б, щоб Серпіко змирився з корупцією, щоб йому не довелося захищатися? А може, йому слід було дозволити себе вбити ще до її викриття? Навіть Ганді, напрочуд лагідний і стриманий чоловік, знав, що існує межа, яку

іноді потрібно переступати. «Коли залишається тільки одне з двох: боягузтво або насильство, — говорив він, — я раджу насильство».

Серпіко хотіли примусити мовчати. Хотіли, щоб він обрав між власним життям і справою. Натомість він змінив правила гри на власну користь.

Не варто умисно встрявати в бійку, проте слід знати, що ви можете опинитися в такій ситуації мимохіть. І саме тоді зрозумієте правдивість фрази, популярної серед інструкторів із самооборони: «Насильство рідко здатне зарадити ситуації, та як його застосовують проти вас, *то воно є єдиною радістю*».

Приблизно те саме сказав своїм боязким землякам один спартанський полководець. Спостерігаючи за мишею, яку впіймав хлопчик, що, звиваючись, вкусила ловця, він спитав: «Якщо навіть найменша істота так відчайдушно захищається, то що, на вашу думку, повинні робити люди?».

Як може засвідчити ця миша, жоден вид не виживе без бажання захищати себе. Без сміливості, без войовничого духу жодна людина — і жодна нація — не проживе достатньо довго. Є чимало сміливих пацифістів, але навіть вони усвідомлюють, що їхній ідеалізм можливий лише тому, що інші готові бути прагматиками замість них.

Іноді для захисту моральної сміливості необхідна сміливість фізична. Трапляється таке, що в небезпеці опиняємося ми або людина, яку ми любимо. Самими лише добрими словами тут не відбудешся. Стриманість не захистить. Нам знадобиться енергія, агресія, демонстрація сили. У такі миті ми не можемо ухилитися. Не можемо знічено опустити голову.

Ми не повинні улягати залякуванням. Ми не можемо не діяти.

У такі миті ми повинні дати відсіч — ударити щосили.

Ми повинні підняти кулаки. Повинні захистити власну позицію. Щоб не опинитися на колінах.

ПІДВЕСТИСЯ Й ПІТИ

Ось короткий опис подорожі до Америки Марії Джованна, матері Френка Серпіко.

Сподіваючись на краще життя, вони із чоловіком вирішили емігрувати з Італії. Марії довелося їхати першою: двадцятисемирічна жінка на сьомому місяці вагітності вирушила через океан.

На кораблі в неї почалися перейми, і вона передчасно народила дитину. Марія Джованна прибула в нову країну посеред зими, з післяпологовою кровотечею, не знаючи англійської мови. Родич, який мав зустріти її, не приїхав. Через відсутність належного медичного догляду вона втратила дитину й опинилася в благодійній лікарні. Сама.

Через тиждень її врятували далекі родичі. Вона *цілісінький рік* прожила з ними в Брукліні, заробляючи на життя важкою працею на фабриці, — тихо і стоїчно чекаючи приїзду чоловіка з Італії.

Коли він приїхав, єдина робота, яку зміг знайти, — це чистити взуття. Минуло майже десять років, перш ніж він відкрив власну швацьку майстерню, про яку мріяв змалку. Але він виростив трьох дітей. Його син кинув системі виклик і майже самотужки реформував поліцію Нью-Йорка.

Покинути дім, утратити все, що ти знаєш, ризикнути геть усім заради надії — зазвичай непевної, наївної, далекої надії — на краще життя? Перетинати океани й пустелі, не боячись пострілів, упереджень, перешкод і невизначеності? Можливо, це найвідважніший вчинок, на який здатна людина.

Прекрасний вчинок, який надихає.

Геббельс називав біженців та емігрантів з Європи «трусами у відпустці». Просто тіла, що втекли, проблема для інших, люди, які невдовзі помруть деінде. *Не найкращі.*

Сміливість, азарт, завзятість і рішучість? Можливо, вони не найосвіченіші, не найбагатші. Можливо, деякі з них залишили позаду

помилки й невдачі, але іммігранти за визначенням демонструють чесноти, якими захоплюємося ми всі. Утомлені? Покірні? Вони — невтомні воїни. Нащадки першопрохідців і дослідників. Де б ми були без їхньої сміливості?

Хто *не* хотів, щоб ці люди влилися в економіку і культуру? Хіба ж немає чого повчитися в них у нашому комфортному й безпечному житті?

Звісно, еміграція — не єдиний спосіб підвестися й піти геть. Іноді це сміливість звільнитися з роботи, яка зайшла у глухий кут. Іноді це відданість проєкту, в який ми вклали все життя й заощадження. Або вихід з політичної партії. Рішення розлучитися після багатьох нещасливих років спільного існування.

Ми робили все, що могли. Ми боролися. Ми наполегливо і сміливо воювали. Не подіяло.

Деякі люди виправдовуються тим, що все погано. Хтось вбачає в обставинах причину для відчаю. Дехто вважає, що відсутність можливостей — це проблема, що якось розв'яжеться сама. Інші підводяться й щось роблять.

Як чините ви? Сократ у діалозі з Лахесом просить дати визначення сміливості. І отримує влучну відповідь: «Сміливість — це щось на кшталт душевної стійкості». Звісно, Сократ не обмежується цим визначенням, тому що стійкість у неправильних переконаннях, дотримання і продовження нерозумного або неможливого чину навряд чи можна назвати мудрою поведінкою.

Іти геть страшно. Кінець будь-чого нагадує смерть. Нове означає невизначеність. Це ризиковано. Це боляче. Це вимагає складних рішень. Ніхто не зможе пообіцяти, що наступне місце або наступна спроба будуть ліпші. Але продовжувати знову і знову робити те саме у той самий спосіб і в тому самому місці — не просто безглуздо, а й один з виявів боягузтва.

Байдуже, звідки походить людина: з Мексики, Сирії чи Шрі-Ланки, залишила вона за собою уламки невдалого бізнесу чи успішну, проте набридлу справу. Байдуже, чи дотримувалася вона кожної букви закону, чи була по-янгольському досконалою, — важливо лише те, що вона щось робить. Така людина контролює те, що відбувається з нею, а

не навпаки. Вона ставить на кін велику ставку. Таку, що вимагає душі не з лопуцька.

Знаючи, що потрібно для стрибка, ми маємо захоплюватися відвагою інших. Нехай їхня відвага надихає і нас: жодна ситуація не безнадійна, ніщо не позбавить нас волі до дії. Ми завжди можемо сміливо спакуватися й поїхати геть.

ВИКОНУЙТЕ СВОЮ РОБОТУ

Двадцять першого жовтня 1805 року, о чверть на дванадцяту, Гораціо Нельсон наказав своєму флагманові подати сигнал про початок Трафальгарської битви: «Англія чекає від кожного виконання його обов'язку».

Він хотів, щоб його воїни билися. Підійшли до ворога впритул. Виконали те, що їх навчили робити.

Страх надає нам безліч причин, чому ми не можемо щось удіяти. Це занадто складно. Занадто небезпечно. Занадто високі шанси на поразку. Накази не мають сенсу. Мене повинні були призначити головним.

Сміливість пробивається крізь шум. Вона нагадує, чого саме вимагає ситуація. Нагадує, на що ви підписалися.

Усі ми маємо різні обов'язки. Обов'язок лікаря чи судового виконавця. Обов'язок солдата. Обов'язок батьків перед дитиною, подружній обов'язок. Кожна людина з потенціалом або громадянин, у якого є совість, теж має обов'язок. Обов'язок — це не просто робити те, що ви пообіцяли під присягою, або *не робити* того, що забороняє закон. Це те, що вимагає наша гідність. Наш обов'язок — чинити правильно зараз.

І не упівсили. А з усією притаманною нам серйозністю й наполегливістю. З вірою в те, що ми можемо змінити ситуацію на краще. Що ми повинні.

Буде складно. Присяга може поставити вас у безвихідне становище. Ви можете опинитися в ситуації Гельвідія, якому імператор наказав відступити, а обов'язок і самоповага заборонили підкоритися наказу. Виникне конфлікт інтересів. Будуть критика і ризик.

Але?

І?

Знаєте, що відбувається, коли ми уникаємо труднощів? Коли вмовляємо себе, що щось не має значення? Коли хтось не може впоратися з роботою і перекладає обов'язок ухвалювати складне рішення на керівника або відкладає його на потім? Хтось інший змушений зробити це згодом, за більшу ціну. Історія умиротворення і прокрастинації показує нам: рано чи пізно доводиться сплачувати рахунки, та ще й з відсотками.

Звісно, ми можемо не виконувати обов'язку, але водночас знаємо, що насправді не маємо вибору. Точніше, маємо лише *один* варіант.

Упродовж п'яти з половиною годин Трафальгарської битви британський флот воював із французами та іспанцями. Це сталося на піку наполеонівських планів завоювання Європи. Це була одна з найзапекліших морських битв у історії.

Нельсон міг спостерігати за битвою з безпечного місця, і це було б виважене рішення, бо він уже втратив у боях руку. Але британці надто багато всього поставили на кін, щоб керувати здаля. Ба більше, командир має сміливо йти на той самий ризик, на який спонукає піти воїнів. Тому Нельсон, попри небезпеку, міряв кроками палубу корабля, віддавав накази і вносив корективи. Він кинув на ворога всі сили, геть усе вклав у цю битву.

А потому Нельсонів хребет пробила куля.

Коли його зносили з верхньої палуби, він промовив останні слова: «Дякувати Богові, я виконав свій обов'язок».

Ми всі повинні пишатися, якщо можемо покинути світ з такими словами. «Будь-яке небезпечне місце стає надійним, якщо сміливі люди зроблять його таким», — сказав Джон Кеннеді.

Надійним це місце *роблять* люди, які виконують свою працю. Відповідають на поклик. Серпіко, який наважився протистояти колегам. Найтінгейл, яка кинула виклик бюрократії та апатії свого часу. Рузвельт, який розворушив осине гніздо, коли запросив до Білого дому Букера Вашингтона. Черчилль, який задля порятунку Британії викликав на себе вогонь і залучив союзників, відмовляючись капітулювати. Як і Нельсон, він вірив, що, «подобається нам це чи ні, але те, що відбувається у просторі й часі, а також поза межами простору і часу, і є обов'язком».

Він почув поклик. Він відповів на нього. Багато хто відповів. А ви?

ВИ ЗДАТНІ ЗРОБИТИ НЕМОЖЛИВЕ

Це була його власна помилка, але від цього ліпше не стало.

Північнокорейські війська вдерлися на територію Південної Кореї і швидко розгромили республіканську армію. Генерал Дуглас Макартур, командувач театру воєнних дій, був заскочений, бо разом зі своїм контингентом перебував у Японії. За підтримки ООН він наводнив Південну Корею військами, але цього насилу вистачало, щоб утримувати позиції.

Вороги здобули Сеул. Зашморг затягувався. Американські війська, що опинилися в пастці, утримуючи так званий Пусанський периметр, отримали наказ стояти на смерть.

Надія на перемогу видавалася примарною — примарною для всіх, окрім Макарура.

У нього виникла ідея: висадити десант за спинами загарбників у Інчхоні, порту, розташованому приблизно за 250 кілометрів від південнокорейського узбережжя. Він вважав, що може змінити перебіг війни, якщо захопить ворога зненацька.

Але були проблеми. Якщо обирати порт, у який неможливо зайти, важко знайти щось краще за похмурий індустріальний Інчхон. Тут були всі географічні перешкоди, які лишень можна уявити. Багниста територія. Скелясті береги. Оточений бетонними стінами й пірсами, під час відпливу цей порт був ідеальним місцем для вбивств, а під час припливу підступна течія виривала водяну могилу. Увійти туди можна було лише *два дні* на місяць. І лише впродовж кількох годин... у разі, якщо порт не заблокували мінами.

Геть усі мали застереження до плану.

Усі, крім Макарура, який підійшов до дошки і написав французькою: «De Qui Objet?» («Яка ціль?»). Ошелешити ворога. Натиснути на нього. Він обвів порт на карті. «Ось де ми повинні

висадитися, в Інчхоні ми схопимо їх за горло». Він сказав, що не варто піддаватися страхам — питання лише в силі волі та сміливості.

Його начальство проаналізувало операцію й не було від неї у захваті. «Ця операція не є неможливою, — сказав Макартуру віцеадмірал, — проте я не рекомендую братися за неї».

Ці слова мали би знеохотити Макатура, та натомість заохотили. Йому казали, що *шанс є*. Ось що означають слова «не є неможливою». Хоч які є шанси — відсоток або 0,0001 відсотка, — все, що потрібно почути сміливцю, — це те, що шанс є.

Складно? Малоймовірно? Байдуже.

Так сталося, що саме через цю неймовірність Макатур вірив в успіх. «Північні корейці вважатимуть, що в Інчхоні неможливо висадитися, — сказав він. — Я можу заскочити їх». Великі, проте не критичні перешкоди — для сміливців це ідеальна нагода здобути приголомшливу перемогу.

Жодна комісія з безпечного Вашингтона, яка приїхала, щоб указати на «реалії», не могла переконати Макатура. Він пригадав батькові слова: «Дугласе, військові наради породжують боязкість і поразництво». За його оцінкою, шанси були один до п'яти тисяч.

Цього було достатньо. «Я майже чую цокання секундної стрілки долі, — сказав він. — Ми повинні діяти зараз, інакше помремо... З Інчхоном ми досягнемо успіху. І це врятує сто тисяч життів».

Операція почалася 15 вересня 1950 року. За лічені хвилини близько тринадцяти тисяч морських піхотинців висадилося в порту. Коли Макатур зійшов на берег, його знудило. Але він зробив це. Подолав перешкоди. Доля сприяє відважним³⁷.

Де б ми були без людей, достатньо хоробрих, щоб кинути виклик обставинам? Якби кожен підприємець, активіст і просто громадянин дослухався прогнозів, яким був би цей світ? Якби кожен онколог мирився з діагнозами пацієнтів, то не врятував би жодного з них. Якби кожна команда, що програє в останній чверті, вважала, що її перемогли, то ніколи не спромоглася б на «камбек». Якби кожен британський пілот у 1940 році зважав на статистику — один до десяти шансів загинути під час вильоту, — чи змогла б вистояти Британія?

Якби ми робили лише те, у чому впевнені, якби діяли лише за сприятливих обставин, історія не творилася б. Середні показники

протидіють усьому, що будь-коли відбувалося, саме тому ми й називаємо їх *середніми*.

Слід пам'ятати, що всі опитування, оцінки, статистичні моделі — речі статичні. Вони аж ніяк не враховують дієвої особистості — людини, яка творить події, а не сидить склавши руки, чекаючи, аж із нею щось станеться.

Потрібна сміливість, щоб подивитися на середньостатистичні показники і сказати: «Я — не середнє статистичне». Сказати: «Хтось стане винятком, і ним можу бути я».

Ось що таке сміливість. Насправді немає сміливості без поганих шансів, без готовності ризикнути і програти — роботу, гру, угоду, життя. Якщо справа певна, то навіщо бути сміливим?

Тож маєте згадати, що ви — не середнє статистичне. І ніколи ним не були. Ви — один з небагатьох. Ви завжди мали все необхідне для того, щоб кинути виклик обставинам.

Якщо ви не вірите в це, дозвольте нагадати, що *саме ваше існування* — можливо, найнеймовірніше з того, що могло статися? Деякі вчені підраховали, що ймовірність саме вашої появи на світ становить один шанс до чотирьохсот трильйонів, — але насправді це занижена цифра. Коли ви розмірковуєте про те, як учинити, подумайте про все, що мало статися, щоб ваші батьки зустрілися, щоб ви вижили й дожили до цього моменту. Ви самі — більше ніж диво, ви — диво зі спектра малоймовірних чудес. І все ж ви тут.

Невже вас зупинить те, що успіх без перешкод — це рідкість? Невже дозволите *середньому статистичному* диктувати, на що ви здатні, а на що — ні? Невже дозволите переконати вас утриматися від ризику? Або взагалі нічого не робити? Це аж ніяк не рецепт для життя, величі, *доброчестя*.

Звісно ж, ви не можете просто ігнорувати небезпеки, тому що це незручно — надто коли від вас залежать інші люди. Як я вже писав, підприємець, який постійно ставить на кін усе, зрештою збанкрутує. Він може піти геть і знову грати в азартні ігри, але весь удар візьмуть на себе працівники.

Проте іноді вибору не залишається й ми повинні бути достатньо хоробрими, щоб кинути виклик обставинам, але ми робимо це лише в

разі *реального шансу* на успіх. І робимо вкрай рідко, коли у нас не залишається іншого вибору.

НЕХАЙ ВАМИ ПИШАЮТЬСЯ

Останнім словом Марка Порція Катона, який мужньо зустрів смерть на полі бою, було ім'я його батька.

Останні слова Катонів доньки Порції, яка брала участь у змові проти Цезаря й наклала на себе руки через поразку змовників: «Я — донька Катона».

Їхній батько подав приклад. Вони не хотіли зрадити його пам'ять. Вони були готові полягти в бою.

Мало хто з нас походить із такого ж славетного роду, як нащадки владного, рішучого й непідкупного Катона Молодшого, однак всі ми успадкували давню і славу традицію. Опосередковано ми всі — спадкоємці Катона і всіх героїв, які колись жили, бо без них не було б і нас.

Тож хіба ми можемо виправдатися, якщо зрадимо їхню пам'ять?

Лонгфелло писав:

Усі великі пробудили
Віру в нашу вищу суть,
Щоб ми йшли і проторили
Власний слід в пісках часу³⁸.

Зараз, у ці складні часи — особисті, професійні, політичні, — ми можемо черпати силу в прикладах минулого. Великі справи і натхненні слова можуть зміцнити нашу рішучість і загартувати волю.

Коли Apple відійшла від свого інноваційного та бунтарського коріння, Стів Джобс використав цю тактику, щоб повернути її на правильний шлях. «Один зі способів пам'ятати, ким ви є, — казав він, — це пам'ятати, хто ваші герої».

Можливо, для вас це Ісус, що відмовився рятуватися й відважно пішов до хреста. Можливо, це Оді Мерфі — військовий з найбільшою кількістю нагород в американській історії, який перебрався в підбитий, охоплений вогнем танк і понад годину відстрілювався із самохідної кулеметної установки, утримуючи ворога на відстані, і навіть після поранення не поступився бодай сантиметром землі, аж доки прийшло підкріплення. Можливо, це Мухаммед Алі, який ризикнув усім, протестуючи проти війни у В'єтнамі. Можливо, це Флоренс Найтінгейл, яка подолала спротив батьків і обмеження в часі, проголошуючи про новий світ.

Гаррі Бернс не хотів руйнувати свою політичну кар'єру, тому що овдовіла мати залежала від його підтримки. Але мати не стала для нього тягарем — вона надихнула сина. Він учинив правильно *заради* неї, хай навіть його вчинок ніс для неї певний ризик. І так само має бути з нашими сім'ями. Ми крокуємо вперед, бо хочемо, щоб наші рідні пишалися нами. Бо не хочемо зраджувати їхні сподівання.

Більшість наших хоробрих предків і попередників уже на тому світі, але хіба їхній приклад нас не надихає? Хіба пам'ять про них не витає над нами, щоб ми могли звернутися до неї в разі потреби?

Ми повинні звертатися до них у найпохмуріші миті життя. Це готова відвага, яку можна черпати, коли ми вагаємося. Згадайте про тих, хто жив відважним життям до вас, подумайте про власний зв'язок з ними.

«Твій дід був хоробрим чоловіком, — писав батько Сенеки, сподіваючись надихнути дітей та онуків. — Постарайся бути хоробрішим».

Уявіть, що ваші предки — за кров'ю і за сміливістю — стоять поруч, дивляться на вас, захищають вас. Подумайте про те, *що вони зробили б тут і зараз*. Ви не можете зрадити їхніх сподівань.

Тому будьте сміливіші. Нині. Тут, цієї вирішальної миті.

КОЛИ МИ ПІДНОСИМОСЯ НАД СОБОЮ...

Поривання підштовхують людину.
Але тягнуть її чесноти.

Віктор Франкл

У **смівливості** є певна нерозважливність, але є й таке, що пояснити набагато важче. Альтруїзм. Безкорисливність. Еволюційні психологи, біологи і драматурги багато років намагалися знайти в цьому сенс.

«Людську дурість, — зауважив історик Теодор Ференбах, — пояснити легше, ніж людську звитягу».

Смівливість отримує очевидну винагороду. Людина ризикує, тому що сподівається на винагороду, за якою бояться тягнутися інші. Але як щодо самопожертви? Або великої жертви *заради* чогось? Є відвага, а є *героїзм* — найвища форма відваги. Його втілюють люди, готові віддати *геть усе* заради когось іншого.

Один особливо боягузливий лідер стояв на військовому цвинтарі й дивився на могили воїнів, що загинули у війнах, які точилися впродовж століть. «Не розумію цього, — сказав він. — Навіщо їм це було?» Більшість людей запитують про це, почувавши смирення і найбільшу шану, бажаючи зрозуміти неймовірний феномен. Але корисливі, боягузливі й егоїстичні щиро дивуються. Навіщо комусь віддавати власне життя за інших? Який у цьому сенс?

Логіка самозбереження — потужна. Особливо в людей, яким притаманний прагматизм. Подолати її може лише сильна людина. Парадокс: люди без сильного почуття власної гідності навряд чи будуть смівливими, але найвища форма смівливості вимагає подекуди згубної самовідданості. Як же це працює? Можливо, словами це годі пояснити. Можливо, ті миті, коли це відбувається, поза межами

людського розуміння — як оті подвиги надлюдської *фізичної* сили, коли матері підіймають автомобілі, рятуючи маленьких дітей.

Проте ми знаємо, що ця самовідданість важлива для нашого виживання як виду, а що вже казати про хороших людей. Ось чому найвидатніші твори мистецтва її оспівують, а героїв ставлять за приклад через багато століть після їхніх подвигів.

Сміливість зустрічається доволі рідко, але героїзм — ще рідкісніша форма сміливості, яка так приголомшує, аж нам важко дивитися їй в обличчя. Ви чуєте її в промовах солдатів, нагороджених за відвагу, або в інтерв'ю з героєм, який кинувся під потяг, щоб когось урятувати: «Я вчинив те, що на моєму місці вчинив би кожен».

Якби це було правдою, ми не надавали б героїзму стільки ваги.

Справжній героїзм присоромлює нас. Принижує. Він виводить нас за межі розуміння, бо походить від чогось, що годі зрозуміти. І саме тому ми так схиляємося перед ним.

Цілком зрозуміло, чому виживає обмаль людей, яким вдалося торкнутися величі героїзму. Але саме в цьому і є велична краса: вони вмирили, щоб ми могли жити. Якщо ми не здатні збагнути сенс цієї жертви, то зраджуємо їх і себе самих.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

ГЕРОЇЗМ

Світ — широке поле битви
І походи, а не мир.
Тож не скній тяглом забитим —
Будь героєм, рвись у вир³⁹.

Генрі Водсворт Лонгфелло

Якщо сміливість — моральна і фізична — полягає в тому, щоб ризикувати собою, то визначення героїзму дуже просте: ризикувати собою *заради* когось іншого. Це означає поставити на кін геть усе не заради власного зиску, а заради когось, чогось, якоїсь більшої мети. Хіба ж це не один з найвищих виявів людської суті? У ситуаціях, коли на нас чатує справжня небезпека, коли надії зникають, ніхто не кличе на допомогу старшого. Ніхто не кличе на допомогу виваженого логіка. Люди закликають до дій, кличуть героя — того, хто врятує їх, ступить уперед і вчинить так, як не можемо вчинити ми самі. І, відповідаючи на цей заклик, герой підіймається, хоч і ненадовго, на іншу висоту. Він торкається облич богів. Досягає *мегалопсихії* — «величі духу», за визначенням стоїків. Ми можемо назвати це «сміливістю *плюс*». Якось де Голля запитали, що він мав на увазі, згадуючи про «велич» Франції. Він відповів: «Шлях, яким іде людина, щоб перевершити себе». Оце та сміливість, яку ми ставимо понад усе. Бо вона така рідкісна, така глибока, що ми бачимо її лише мигцем. Щоб досягнути її, ми повинні перемогти страх, культивувати сміливість у щоденному житті й бути готовими скористатися нагодами, які дає нам життя, — великими чи малими. Ми відчуваємо велику потребу в героях. Чи станете ви одним з них?

БІЛЬШЕ НІЖ ПОКЛИК

Греки аж ніяк не досконалі. А спартанці — найменше.

Але вони не були підлабузниками і були кращими за тиранічного, ненаситного царя, який напав на них 480 року до нашої ери. Ксеркс, правитель величезної Перської імперії, прагнув підкорення й помсти. Греки образили його. Вони зухвало відкинули пропозицію його посланців, а десять років тому нахабно зупинили вторгнення його батька, — і тепер, на чолі величезного війська, він рушив до Греції.

Деякі грецькі міста-держави збагнули, до чого йде, і здалися. Деякі взяли великі гроші за те, що перейшли на бік ворога. І без того хитка конфедерація грецьких держав — від Спарти до Афін, Фів, Аргоса і Коринфа — опинилася на межі розпаду, а разом з нею й усе майбутнє західної цивілізації, хоча на той момент греки не могли цього усвідомити. Чи Ксеркс підкорив би західний світ? Чи зміг би всемогутній цар, якому поклонялися як богові, загасити вуглинки свободи й рівності, знищити спосіб життя, яким нам пощастило насолоджуватися сьогодні?

Поки союзники намагалися згуртуватись і підготуватись, невеличке військо з трьох сотень спартанців на чолі з царем Леонідом вирушило до Термопід, «гарячих брам», щоб якнайдовше стримувати персів. Якби вони вистояли, можливо, це надихнуло б Грецію на боротьбу. «Кажуть, що варвар наблизився й наступає, а ми марнуємо час, — сказав Леонід своїм воїнам. — Правда в тім, що незабаром ми або вб'ємо варварів, або вони вб'ють нас». І триста найдобірніших воїнів Спарти — триста чоловіків, кожен з яких був батьком принаймні одного живого сина — вирушили в похід і подолали близько 400 кілометрів, хоча шанси вижити були, можливо, найгіршими в історії воєн. Щоправда, кілька сусідніх держав прислали підкріплення, та, як стверджували деякі античні історики, перському війську, чисельність

якого сягала *мільйона* осіб, протистояли лишень від п'яти до семи тисяч греків.

Спартанці мали тільки одну перевагу. Вузька прибережна ущелина між Егейським морем і скелями могла нейтралізувати перевагу Ксерксового війська. Крім того, на відміну від загарбників, спартанці мали за що боротися: вони були готові битися й померти, щоб інші греки залишилися вільними.

«Якби ти хоч трохи знався на шляхетних речах у житті, — писав Леонід Ксерксу, — ти утримався б від зазіхань на чуже майно; для мене краще померти за Грецію, ніж бути єдиним володарем людей мого роду».

Звісно ж, ненаситні завойовники не розуміють такого. Спочатку Ксеркс спробував підкупити спартанців. Підкуп подіяв на деякі слабші міста-держави, і, безумовно, сам Ксеркс спокусився б на багатство, якби опинився в такому ж становищі.

Але не Леонід. Не нащадок Геракла. Легкий вибір? Зрадити інших заради власного зиску? Посилити свою позицію завдяки зраді? «Греки навчилися від своїх батьків здобувати землі не боягузством, а звитягою», — відповів Леонід.

Він обрав чесноту. Він обрав сміливість.

Ідея доблесті — не просто сміливості, а відданості вищій меті — переконала греків у тому, що заради цього варто спробувати. «Невже ти наважишся виступити з небагатьма проти стількох?» — запитав Леоніда один із союзників. «Якби я покладався на кількість, — відповів спартанський цар, — то забракло б усіх греків, бо це лише мала жменька проти персів; та якщо покладатися на людську звитягу, то вистачить і цього числа». І коли Ксеркс попросив спартанців скласти зброю, Леонід лаконічно відповів: «Прийди і візьми».

Упродовж чотирьох днів сама лише загроза зіткнення зі спартанцями стримувала персів від наступу. Приблизно 18 серпня почався штурм. Хвиля за хвилею перських воїнів кидалася на фаланги греків. У тій ущелині спартанці билися пліч-о-пліч не лише за свою країну, але й, як завжди чинять справжні герої, за людей, які стояли поруч.

Наприкінці першого дня Ксеркс наказав найдобірнішим воїнам, десятьом тисячам Безсмертних, увійти в пролом. Один спартанець сказав Леонідові, що Безсмертні вже близько. Леонід заспокоїв його:

«Авжеж, але ми теж близько до них». Нажаханий Ксеркс тричі підводився зі свого трону, страждаючи від безсилля, адже навіть це військо зазнало великих втрат і мусило відійти.

Перемога, здобута першого дня, не ввела Леоніда в оману. Він завжди знав, що навіть як прийде підкріплення, ніхто не повернеться в Спарту. Але він усе одно прийшов. Він вигравав час. Був тут, щоб показати звитягу і закликати до сміливості греків, які вагалися — здаватися чи опиратися. На другий день спартанці продовжили битися так само несамовито, як першого дня.

Третього дня стало зрозуміло, що перси знайшли шлях у тил. Прийшло попередження про силу ворога: Ксерксові лучники випустять стільки стріл, що затулять сонце. «Тоді ми будемо битися в тіні», — відказав Леонід. Потім наказав своїм воїнам добре пообідати, бо, радше за все, вечерятимуть вони в потойбічному світі. Він обрав трьох поранених, щоб відіслати їх до Спарти з новинами, потай сподіваючись урятувати їхні життя. Усі вони відмовилися рятувати власні життя. «Я прийшов з військом не для того, щоб бути вісником, а для того, щоб битися», — відповів перший. Другий сказав: «Я ліпше впораюся, якщо воюватиму». Третій мовив: «Я хочу бути не позаду, а першим у бою».

Слів не залишилося, спартанці стояли мовчки. Хто з них не був поранений у вчорашній битві? Хто не виснажений? Хто не думав про дітей? Про країну, яку вони залишили позаду?

О дев'ятій годині зійшло сонце і стало спекотно. Вони пітніли в обладунках. У їхніх венах струменіли останні запаси адреналіну і патріотизм. Вони більше ніколи не побачать ані Спарти, ані своїх рідних.

Леонід віддав наказ іти *вперед*. Вони вийшли з-під захисту кам'яного муру, щоб зустріти ворога у відкритому бою й завдати йому якнайбільшої шкоди на своїй останній позиції. Перси, яких спонукали нагайками, люто накинулися на спартанців; персів було стільки, що вони могли дозволити собі топтати поранених чи полеглих, накочуючись нескінченними людськими хвилями.

Спартанці запекло, як і досі, билися з ворогом. Інколи вони вдавали, що лави розірвані, дозволяли персам прорватися вперед, а потім розверталися, щоб перебити їх. І щоразу лунали захоплені вигуки. У ці

короткі миті надзвичайна звитяга стала загальною чеснотою. Чоловіки перевершували самих себе, б'ючись із майже недосяжною майстерністю. Але спартанці знали, вони *знали*: це кінець.

Вони не постаріють. Вони поляжуть усі до одного. Незабаром.

Леонід загинув у розпалі останнього дня. Справдилося пророцтво, про яке він давно знав: спартанський цар помре, щоб загарбники не знищили Грецію. Його воїни намагалися раз, удруге, втретє забрати його тіло. Нарешті їм це вдалося. Потім вони продовжили битву.

Їхні списи зламалися. Підкріплення не прийшло. Воїни переказували один одному: час настав. Вони відступили до ущелини. Там билися лише мечами, а коли не залишилося мечів — голіруч і зубами.

Зрештою сталося неминуче: їх подолали. Три дні битви плюс чотири дні очікування. Вони виграли тиждень для своєї країни. Завдали Ксерксу незліченних втрат, але насамперед — відібрали у нього час, якого в перса було обмаль. Ба більше, ця битва похитнула його впевненість. «Скільки ще таких спартанців у Греції? — запитав він одного з радників. — Чи всі вони отак б'ються?» — *«Ще тисячі, — почув він у відповідь, — ніхто не дорівнюється з полеглими, але інші б'ються незгірш»*.

Греки також розуміли, що стоїть на кону. Ніхто не міг заперечити подвигу спартанців. Ніхто не міг відкинути їхнього заклику продовжити боротьбу.

Століття по тому Черчилль описав неймовірну оборону Британії королівськими військово-повітряними силами: «Ніколи досі так багато людей не були зобов'язані жменьці». Це не зовсім так, адже навіть ця жменька сміливців завдячувала своєю сміливістю насамперед трьом сотням спартанців. Аж ніяк не перебільшення стверджувати, що всіх досягнень західної цивілізації, від Ренесансу до Американської революції, не відбулося б без жертвопринесення у Термопілах.

І тому ті триста воїнів, які пожертвували собою, так само як солдати під Геттісбергом, так само як британські пілоти, стали чимось більшим, ніж люди. Вони стали майже богами.

Сьогодні фраза «Свобода не дістається задарма» стала майже образливим кліше. Але так воно і є. Славетна поразка під Термопілами здобула грекам перемоги при Саламіні та Платеях. Велика хартія вольностей, Декларація незалежності, Організація Об'єднаних

Націй — усе це бере початок у битві біля Гарячих Брам. Свобода, яку всі люблять, але якою багато хто схильний зловживати? Її здобули оті батьки, які боролися пліч-о-пліч, знаючи, що ніколи не побачать плодів своєї праці. Так само як дерево, під яким ви сидите, колись давно посадила людина, що дбала про майбутнє.

Вони не розмірковували чому. Вони робили те, що належить, і вмирили. На могильному камені на полі бою спартанців викарбуваний напис: «Подорожній, коли прийдеш у Спарту, перекажи, що ми всі полягли тут, бо так звелів нам наказ». Цей приклад сміливості та самовідданості став вічним. Жоден спартанець не вижив, але вони стали безсмертнішими за персів, які їх убили.

«Вогняні брами»⁴⁰ — епічний історичний роман Стівена Прессфілда про цю битву — сьогодні передають від солдата до солдата, від людини до людини як своєрідну данину пошани. Головне питання книжки: *«Що є протилежністю страху?»*. Недостатньо просто перемогти чи притлумити страх. Під час написання роману Прессфілд, як і спартанці, хотів дізнатися: що за межами страху. Якщо страх — це вада, то в чому чеснота? Ідеться не лише про сміливість. Бо можна бути сміливим з егоїстичних міркувань. Звісно, щоб вистрибнути з літака, потрібно здолати страх, та якщо ви робите це заради розваги, чи є в цьому якась чеснота?

Подвиг у Термопілах стався не лише завдяки чоловікам та їхній зброї. Він став можливим завдяки відважним і стійким дружинам, які дозволили своїм чоловікам піти і стали опорою країни. Стійкість і самовідданість спартанських жінок стали легендарними. Якось заколотники вбили спартанського царя. Коли його мати кинулася до синового тіла, його вбивці запропонували подарувати їй життя, якщо вона мовчатиме. Жінка підвелась і, підставляючи шию під меч, промовила: «Нехай смерть, якщо це на користь Спарті».

Ми помиляємося, вважаючи спартанців простими воїнами, відважними бійцями. Як підсумовує Прессфілд, протилежність страху — справжня чеснота, що протистоїть йому, — це не безстрашність. *Протилежність страху — це любов*. Любов одне до одного. Любов до ідей. Любов до своєї країни. Любов до вразливих і слабких. Любов до наступного покоління. Любов до всіх. Хіба ж не вражають до глибини душі журливі останні слова Леоніда до

дружини? «Вийди заміж за хорошого чоловіка, який добре ставитиметься до тебе, народи йому дітей і проживи хороше життя».

Саме ця глибока до кісткового мозку любов дає змогу людині піднятися над логікою самозбереження й досягти справжньої величі: затулити когось від кулі, ризикнути роботою, виступаючи на захист спільного щастя, або ж боротися за безнадійну справу, яку ви вважаєте правильною.

Флоренс Найтінгейл ніжно опікувалася стражденними й недужими. Де Голль несамовито боровся за збереження Франції. Спартанці біля Гарячих Брам пішли навіть далі: показали справжню самовідданість, жертвуючи тим найбільшим, що є в людини. Звісно, не кожна самовідданість вимагає найвищої жертви, але немає самовідданості без жертвності. Жертва спартанців була неймовірною — тим більше, що вони пішли на неї не лише заради себе чи навіть свого народу. Леонід міг би вижити, якби захотів. Спартанці могли б правити всією Грецією. Проте Леонід пішов на смерть, щоб усі греки залишилися вільними. Щоб *ми* були вільними.

Якщо відвага — це рідкість, то такий героїзм є видом на межі зникнення. Якщо відвага нерозважлива, то вищий вияв любові — посправжньому безкорисливої — це божевілля. Вона приголомшує величчю. Бо це справжня людська велич. Люди відкидають логіку, власні інтереси і мільйони років еволюції, щоб, бодай ненадовго, опинитись у цих вищих сферах.

Спартанці — це герої, яких ми вважаємо втіленням цієї величі, але ми маємо пам'ятати, що вони — заступники. Вони уособлюють анонімну сміливість незліченної кількості борців усіх часів і народів, які давали свідчення на судах і зазнавали репресій, людей, що реєструвалися для голосування й наражалися на побиття, профспілкових лідерів, які виступили проти загребущих капіталістів, першопроходців, які створювали рятувальні загони, спортсменів, які грали попри травми, що загрожували покласти край спортивній кар'єрі, щоб не підвести команду або прогудувати сім'ї. Усе це — безкорисливі моменти *мегалопсихії*.

Наша готовність віддатись уповні — справі чи незнайомій людині, — вчинити так, як належить, — возвеличує нас. Саме це перетворює сміливців на *героїв*. Можливо, на мить, можливо, для однієї-єдиної

людини, а можливо, для того, щоб назавжди залишитися в підручниках історії.

МЕТА ВИРІШУЄ ВСЕ

Gawker задихався під повільним, невблаганним таємним тиском Пітера Тіля, а його редактори були у відчаї. Вони потребували більше трафіку. Вони мушили підтримати свою трансгресивну репутацію. Можливо, вони відчували, що часи змінюються, проте вважали себе непереможними, бо їх ніколи не притягували до відповідальності.

У липні 2015 року ситуація досягла апогею. Сайт опублікував історію про керівника-гея одного ЗМІ, батька двох дітей, у якого вимагав гроші працівник ескорту. Це була одна з тих брудних, але пікантних історій, які сайт так багато разів оприлюднював у минулому і яких усі боялися торкатися. Але тепер ситуація змінилася: фінансові обставини та піар-реалії змусили власника Gawker відкликати публікацію. Він намагався пояснити працівникам, як далеко вони відійшли від того, що сприйме громадськість, а також те, що він сам готовий прийняти як гей.

На знак протесту проти будь-якого втручання з боку керівництва двоє редакторів сайту звільнилися. Вони *не* хотіли відігравати другорядної ролі. Вони *не* погоджувалися на цензуру. Вони були готові відмовитися від роботи, захищаючи власну незалежність.

Слід визнати: щоб звільнитися з принципу і зіпсувати собі кар'єру через якусь історію, потрібна сміливість. Будь-якій людині з моральними принципами також очевидно, що це не та висота, за яку варто померти. Це висота, яку взагалі не варто брати.

Звісно, по-справжньому сміливо було б подивитися в дзеркало і визнати все, що вони вкоїли. Але вони не змогли. Тому поставили на кін свою роботу.

Це було сміливе рішення, але, як сказав французький генерал, спостерігаючи за тим, як легка бригада бездумно й марно мчить назустріч смерті: «C'est magnifique... c'est de la folie» («Це дивовижно... це божевілля»). Насправді вся та війна була божевіллям.

Хто взагалі пам'ятає, через що почалася Кримська війна? Тоді теж ніхто цього не знав.

Редакційна незалежність важлива. Але навіщо вона? Заради чого?

Редакція сайту не змогла б вам на це відповісти.

У Конфедерації було багато хоробрих солдатів. Те саме можна сказати і про британську армію, що воювала в Індії та Африці. Або про Японію, яка захищала захоплені острови в Тихому океані.

Ви читаете про деякі з цих подвигів, і у вас відпадає щелепа.

Проте ви інтуїтивно здогадуєтеся, що в цій відвазі є щось марне. Марне, бо вони боролися через жадобу.

Лорд Байрон писав:

Усе вирішує мета —

Маліє сміливість чи зліта.

Сміливість не є самотійним благом. Герої мають *причину* діяти саме так. Який сенс у подвигу, якщо його вчинили заради власного зиску? Чого варта сміливість салонного вибрику чи марнославної витівки? Або сміливість беззаперечної покори? Що як усе це робиться заради неправильної мети?

Джон Кеннеді у книжці «Профілі сміливості» висвітлив політичну позицію Едмунда Росса, який пішов проти своєї партії і проголосував проти імпічменту президента Ендрю Джонсона. Цей розділ книжки застарів більше за інші. Завжди важко залишатися на самоті, але в описаній історії Росс виступив за збереження буквальної переваги білої раси. Ба більше, його опір скандальній, як на ті часи, зміні (першому в історії імпічменту чинному президенту) допоміг створити прецедент, який досі шалено ускладнює усунення від влади поганих президентів.

Генеральний директор, який, попри неймовірні перешкоди, продовжує розвивати експлуататорський, токсичний бізнес. Антивакцинатор, який виступає проти покірної більшості, ризикуючи наразитися на осуд і захворіти. Диктатор, який захоплює владу внаслідок блискучого, зухвалого перевороту. Поліціанти, що подають у відставку на знак солідарності з колегою, якого покарали за те, що він штовхнув старого в Буффало. Солдати, взяті під варту за відмову

свідчити проти полковника Вільяма Келлі після масового вбивства у громаді Мілай⁴¹.

Сміливість. Марна сміливість.

Як пояснював один інструктор Військово-морської академії США, кидатися власним тілом на гранату має сенс лише тоді, якщо ви це робите, щоб *чогось досягнути*, щоб когось урятувати. Різниця між простою сміливістю й героїзмом полягає в питанні: «Заради кого?». Заради кого це? Чи справді це безкорисливий вчинок? Чи було це заради загального щастя? Героїзм має власну логіку, хай навіть таку нелогічну, як спроба переступити через інстинкт самозбереження.

«Стоїки, — писав Цицерон, — слушно визначають сміливість як чесноту, що обстоює справедливість... Ніколи не досягне справжньої слави той, хто здобув репутацію сміливця підступністю й хитрістю».

Сміливість — це чеснота. Світ хоче довідатися, чи ваша душа не з лопуцька.

Важливо, чому, де і коли ви поведетеся сміливо.

Усе вирішує мета.

НАЙСМІЛИВІШИЙ ВЧИНОК — НЕ БИТИСЯ

Лінкольн виграв Громадянську війну.

Але він не доклав зусиль, щоб тій війні запобігти⁴².

Незважаючи на його чесну перемогу на демократичних виборах, незважаючи на неодноразові запевнення, що він не мав наміру перевищувати своїх конституційних повноважень, Південь відокремився — ще до того, як Лінкольн склав присягу.

А як він завершив свою першу інавгураційну промову? Закликом до найкращих сторін людської натури. «Ми не вороги, а друзі, — палко сказав він. — Ми не повинні бути ворогами. Хоча пристрасті, можливо, створили між нами напругу, але вона не повинна розірвати нашої взаємної приязні».

І коли Південь почав брати в облогу федеральні форти, Лінкольн продовжив триматися цієї позиції. Він не впадав у гнів. Не вівся на провокації. Навіть під час битви за форт Самтер у Південній Кароліні Лінкольн вирішив відправити людям, що опинилися в пастці, лише вкрай необхідну їжу і припаси, а не зброю, щоб не загострювати й без того неймовірно напруженої ситуації.

Протистояння, у якому немає потреби, слід уникати. Щоб витримати страждання, дискомфорт, тривогу, потрібна сміливість. Але мудрість і співчуття зобов'язують нас не лише уникати їх, коли це не потрібно, але й намагатися захистити від них інших. Ось чому герої так само наполегливо борються, щоб запобігти конфлікту, як борються і в тих рідкісних випадках, коли опиняються в ньому.

Ганді казав, що віддає перевагу насиллю, а не боягузтву. Проте він та інші прихильники ненасилля обирали величнішу й героїчнішу поведінку. Потрібно ще більше відваги, щоб боротися проти озброєних і розлючених ворогів без зброї, боротися душею і духом. Згадайте відвагу юної Малали Юсафзай, якій таліби винесли смертний вирок за

спробу піти до школи. «Навіть якби в моїй руці був пістолет, — сказала вона, — я б не вистрілила»⁴³.

Хіба ж вона не сміливіша за найсміливішого воїна?

Проблема в тім, що зазвичай такий героїзм менш кінематографічний, ніж кавалерійська атака. Люди хочуть читати книжки про війни, а не про дипломатію, яка тим війнам запобігала. Люди хочуть чути про викривачів, а не про керівників, які успішно реформували компанії зсередини, без зовнішнього втручання. Ми знімаємо фільми про відважних бунтівників, які все роблять інакше. Але як щодо тих, хто змінює світ на краще, але *водночас* вписується в суспільство й успішно функціонує в ньому?

Затямте: нікого не шануватимуть за те, чого не сталося. Ми згадуємо Рузвельта і те, як він подолав Велику депресію. Проте його справжні досягнення — це реформи, які запобігли незліченній кількості інших майбутніх депресій, допомогли зупиняти фінансових шахраїв і махінацій; реформи, тихий відголос яких чути навіть сьогодні.

Нації потрібні хоробрі солдати (фізична мужність) і мудрі державні діячі (моральна сміливість). Перші ведуть битви, інші культивують стосунки і політику, які зменшують необхідність у них. Нам потрібні *і* генерали, *і* ті, хто відмовляється від військової служби з міркувань совісті, адже *і* ті, *і* ті — по-своєму сміливі воїни, які борються за важливі цілі.

Як ми вже говорили, діяти зопалу — це аж ніяк не сміливість. «Мачо» — це часто мазохіст. Немає сміливості в тому, щоб провокувати на бійку, і немає її у грі в російську рулетку.

Перемога в битві (фізичній чи словесній) заради досягнення аморальних цілей безславна. І немає нічого аморальнішого за непотрібний конфлікт.

Байдуже, хто має слухність. Байдуже, якщо ви можете втратити обличчя. Хіба потрібно помирати за це? Чи варто втрачати через це репутацію? Чи можна знайти кращий розв'язок, щоб запобігти проблемі в майбутньому? Що як хтось готовий дозволити іншій людині зберегти лице? А що як цією людиною станете *ви*?

Це героїчні питання. Якщо чогось можна уникнути — так і слід чинити. Кажуть, що розсудливість — це складова доблесті.

Так і є, бо вона вимагає сміливості — готовності видаватися дурнем, бути розкритикованим, узяти удар на себе, робити те, що ви вважаєте правильним. Не кожен на таке здатен. Як казала активістка руху за права жінок і суффражистка Ганна Джонстон Бейлі: «Чоловіки не мають моральної сміливості закликати до миру, боячись, що їх обвинуватять у жіночній слабкості чи боягузтві». Ліндон Джонсон потрапив у цю пастку у В'єтнамі. Він знав, що його позиція програшна, але не хотів видаватися слабаком.

Ганна Джонстон Бейлі вважала, що жінки ідеально пристосовані для того, щоб уникати подібних пасток. Чому?

Можливо, через емпатію. Замість того щоб думати про те, який матимуть вигляд, вони вчиняють щось більш героїчне, більш безкорисливе: думають про наслідки для інших людей.

Якщо вами керує страх чи егоїзм, ви прогавите головне. Ви опинитеся в пастці ескалації. Ніхто не виграє війну — ні метафорично, ні буквально. Сунь-Цзи казав, що найкраще перемагати без бою: маневрувати так, щоб ворог програв іще до початку зіткнення.

Саме так.

І, до речі, ця тактика стала дієвою для Лінкольна. Незважаючи на всі відчайдушні зусилля, він не зміг зупинити тих, хто вважав за краще «воювати, ніж зберегти життя нації». Однак завдяки стриманості Лінкольн зумів нав'язати Півдню програшну роль *агресора* в Громадянській війні. Лідери Півдня поквапилися зробити перший постріл у війні, жертвами якої, за їхніми словами, були. Вони так ніколи й не подолали цієї моральної суперечності.

Важливо й те, що вони знехтували тим, що безнадійно відставали. Їм бракувало ресурсів. Бракувало стратегічного бачення. Бракувало союзників і міжнародної підтримки, необхідної для перемоги над Північчю. Їм бракувало розуміння того, якою руйнівною й дорогою буде війна. Спочатку Південь захопив ініціативу, але Лінкольн у цей час холоднокрівно збирав усі важливі складники, які привели його до перемоги.

Так, ми повинні бути готові до переговорів. Готові йти на компроміс. Але тікати? Ні. Ми уникаємо дрібних сутичок, щоб приготуватися до великих битв. Коли Південь розв'язав війну, Лінкольн бився так само

завзято, як згодом битимуться Черчилль і де Голль. Він боровся так само завзято, як повинні боротися ми.

Як розірвати порочне коло? Коли слід піти на деескалацію? Коли наступати?

Хоч би якою була битва, фізичною чи моральною, варто дотриматися поради Шекспіра зі знаменитого монологу Полонія в «Гамлеті»:

Не заходь у сварку, а зайшов —

Хай тебе вдруге ворог не зачепить⁴⁴.

ВИ МАЄТЕ ПРОЙТИ ЧЕРЕЗ ПУСТЕЛЮ

Сенеку відправили у вигнання. Епіктета теж. Німецько-американську політичну філософію ХХ століття Ганну Арендт заарештувало гестапо — вона вісім днів пробула у в'язниці, а потім сім років у вигнанні. Галілей, коли насмілювався заявити, що Земля обертається навколо Сонця, і відмовився зректися цього твердження, решту життя збув під домашнім арештом.

Елеонора Рузвельт малою дівчинкою опинилася далеко від батьків, а потім десятиліттями жила в тіні свого чоловіка. Германа Мелвілла нещадно розтоптали рецензенти. Стіва Джобса звільнили з Apple. Чарльз Дарвін провів двадцять три роки в чистилищі, перш ніж зміг опублікувати свої думки про еволюцію.

Ви ж не вважаєте, що вас любитимуть і цінуватимуть за все, що ви робите?

Було б чудово, якби ми леліяли власних героїв, якби розгортали червону доріжку перед геніями творчості. Натомість ми випробовуємо їхню стійкість. Катуємо їх. Виганяємо.

Юним Черчилль побував у полоні, а в розпалі політичної кар'єри його витіснили із суспільного життя. За який злочин? Він почасти *мав рацію* щодо Німеччини. Ніхто не хотів нової війни. Ніхто не хотів, щоб він мав слухність щодо гітлерівської загрози. Тому було легше змусити його піти, ніж доводити, що він помилявся.

Майже десять років Черчилль нудився у своєму маєтку під Лондоном. Принаймні так вважали його вороги. Насправді ж він читав. Писав. Відпочивав. Налагоджував цінні контакти. Він чекав свого зоряного часу.

«Кожен пророк виходить із цивілізації, — писав Черчилль, — але кожен пророк іде в пустелю. Він повинен мати глибоке розуміння

складності суспільства... і пробути якийсь час в ізоляції й медитації. Це процес, завдяки якому формується психічний динаміт».

Психічний динаміт — це те, що мав Стів Джобс. Те, що мала Елеонора Рузвельт. Те, що мали Серпіко і Флоренс Найтінгейл. Вони не мали б цього, якби їхній шлях був простішим.

Як довго ви готові бути незрозумілими? Як довго можете залишатися на самоті? Чи готові ви стати єдиною людиною в компанії, яка погодиться говорити під запис? Єдиним членом партії, який критикуватиме? З чим ви готові змиритися, щоб зберігати відданість власним ідеалам? Щоб учинити так, як потрібно?

Черчилль міг піти з егоїстичних міркувань — і ви так само в будь-який момент можете звільнитися. 1929 року Черчиллю виповнилося п'ятдесят чотири. Він міг піти на пенсію і на зло всім віддатися власним захопленням та задоволенням.

Він так не вчинив.

Коли Англія нарешті його покликала, він не лише був готовий відповісти — він був готовий до тієї кризи, яку його закликали розв'язати. Черчилль став вибухівкою, якої потребувала Англія й увесь світ.

Ризикувати? Боротися за те, у що віриш? Бути готовим страждати за власні переконання? Це горнило сміливості, а водночас поживне середовище для неї. Лідери рідко ідеально пасують своєму часу — зазвичай вони випереджають його. А це означає, що, роззираючись довкола, вони бачать, що поруч із ними майже нікого немає. Спочатку в них лише жменька однодумців і прихильників.

Але вони не можуть відмовитися від власних переконань через страх суспільної ізоляції. І не плекають надій на те, що пристосуються.

Ніхто не хоче бути вигнанцем, але, можливо, нам саме це й потрібно (щоб не дозволити *страхові* завадити чинити як слід). Зрештою, якщо ви незалежна, далекоглядна або принципова людина, то неминуче почуватимете відчуження. Відчуження однолітків. Відчуження від тенденцій свого часу. Вас можуть звільнити. Або зняти з посади чи перетворити на вигнанця. У кращому разі з вас потішатимуться, але ігноруватимуть.

Ви можете дозволити цим обставинам зламати вас або ж сформувати: стати людиною, якою ви призначені бути. Бо ви знаєте, що ваша

робота важлива, бо розумієте, що вона важливіша за вас.

Де Голль із великою прихильністю говорив про політиків, яким доводилося «пройти через пустелю». Він сам пройшов через пустелю не лише в Англії під час війни, але й після неї. Він не мав жодної влади упродовж дванадцяти років — з 1946-го по 1958-й, поки Франція билася в конвульсіях і мало себе не знищила. Щоб відновити велич країни, де Голлю довелося пережити роки самоти, роки безвладдя, роки безсилля, роки вигнання в пустелі. Навіть коли Франція відмовилася від нього, він не втрачав надії порятувати її. Пережите відчуження й поразка сформували його психічний динаміт.

Пам'ятайте: між горами є долина. Можливо, ви впали зі своїх колишніх вершин. Можливо, вас скинули. Або ви просто заблукали. Але тепер ви опинилися тут, у найнижчій точці. І що далі?

Безкрая пустеля. Безлюдна долина. Так чи так, вам доведеться перетнути її. Вам знадобляться терплячість і витривалість, але насамперед — *любов*. Ви не можете допустити, щоб цей період вас погіршив. Спробуйте стати *кращою* людиною.

Тому що люди покладаються на вас.

Не втрачайте надії. Не зліться на людей. Вони не розуміють, що коять. А ви розумієте. Доля послала вам цю пустелю, це безлюддя, щоб ви її перетнули. Це частина вашої подорожі.

Боротьба робить мету славною. І героїчною.

БЕЗКОРИСЛИВІСТЬ ЛЮБОВІ

Улітку 1969 року капітану Джеймсу Стокдейлу виповнилося сорок шість років. Нещадні побої та голод годі було терпіти. Він боровся. Він був наляканий.

Усе, що від нього хотіли, — щоб він поголився й мав презентабельний вигляд перед телекамерами. Усе, що від нього хотіли, — щоб він пішов, куди скажуть, сів перед камерами і сказав, буцімто все добре.

Натомість Джеймс Стокдейл бритвою, яку йому видали, порізав собі чоло. Йому здалося, що цього замало, тож він схопив дерев'яну табуретку і гатив себе нею по обличчю, аж поки ледь не втратив зір.

Так розпочалася його кампанія непокори тюремникам ханойської в'язниці «Гілтон».

Він не був військовополоненим. Він був полоненим *на війні*. І боровся за своїх людей навіть більше, ніж за країну.

Восени того року його товаришів почали частіше катувати. Стокдейл постановив собі покласти цьому край. Він вирішив пожертвувати власним життям заради побратимів.

Прив'язаний до стільця, Стокдейл добрався до єдиного віконця тюремної камери і розбив його. Великим уламком скла перерізав собі вени. «Останнє, що було потрібно північним в'єтнамцям, — це моя смерть, — писав він згодом. — Я опритомнів у присутності юрби північнов'єтнамських старших офіцерів. Тієї ночі тортурам, яким нас усіх піддавали в Ханой, поклали край».

Стокдейл двічі стояв на краю прірви. Він робив це не заради себе. Він і гадки не мав, чи переживе спробу самогубства. Удома на нього чекали дружина й діти. У нього були надії і мрії. Він мав що втрачати. Але готовий був обміняти це на *надію* полегшити чийсь страждання?

Охоронці цього не розуміли. Вони вважали, що можуть нацькувати в'язнів один на одного. Гадали, що полоненим буде так боляче і так страшно, що вони не зважатимуть на те, що відбувається з іншими. Що вони насамперед *думатимуть про себе*.

Стокдейл розповідав, що тюремники були здивовані побачити щиру віру в ідею, таку ж давню, як і Святе Письмо: «Ця ідея полягає в тому, що кожен з нас таки є сторожем свого брата».

Любити ближнього — це одне. Але бути сторожем брата? Жертвувати заради нього? «Ніхто більшої любові не має над ту, як хто свою душу поклав би за друзів своїх», — говориться в Біблії⁴⁵.

Натомість ми боїмося заступатися за інших, адже ми *так тяжко працювали*, щоб досягти нинішньої посади.

Героїзм — це не боротьба зі стихією наодинці. Це не ви проти всього світу. Це не злість на світ, а те, що ви готові зробити *для* світу.

Подумайте про Тхіть Куанг Дика, який потерпав від того ж трагічного конфлікту, що і Стокдейл. Глибоко засмучений і розлючений тим, що у Південному В'єтнамі переслідують буддистів, він наважився на ще неймовірніший жест непокори: *самопідпалення*. Спокій і самовладання Тхіть Куанг Дика в той момент, коли полум'я поглинало його тіло, вражає кожну людину, яка побачить фото⁴⁶.

Недарма про таких людей кажуть «сміливе серце». Серце Тхіть Куанг Дика не згоріло під час неймовірної акції протесту і пережило кремацію. Сьогодні його експонують як святу реліквію, символ непокори.

Що змушує людей до подібних учинків?

Аж ніяк не виклик заради виклику. Любов. Любов — ось причина. Любов до невинних. Любов до майбутнього, навіть якщо вони його не побачать.

Любов робить нас героями.

Стокдейл і його побратими-військовополонені подавали одне одному сигнали літерами «U» та «S». Що це означало? United States (Сполучені Штати)? Ні. Unity over Self (Єдність вища за «Я»). Вони говорили ці слова собі, коли їм було самотньо, коли їх вели на тортури і тоді, коли сиділи в камерах, картаючи себе за те, що сказали під час катувань.

Частиною якої єдності є ви?

Яка любов живить вас?

До країни? До справи? До побратимів?

Це зворотний бік егоїзму. Це те, завдяки чому ми вивищуємося над собою.

ВИВИЩУЙТЕ ІНШИХ

Був собі Мартін Лютер Кінг-молодший. Більшість людей про нього чула.

Мало хто чув про Ральфа Абернаті, який відмовився від парафії, щоб, на прохання Кінга, стати його заступником. І ще менше людей чуло про Стенлі Левінсона, який фінансував багато Кінгових ініціатив, писав для нього промови, а коли ФБР підставило його, проголошуючи комуністичним шпигуном, тихо й безкорисливо розірвав із Кінгом зв'язки, щоб не завдати шкоди рухові.

«Я не дозволю Мартіну такий вибір», — сказав він, коли почув, що президент погрожував Кінгові через його зв'язок з Левінсоном. Це був неймовірно болючий удар, але він вирішив віддалитися сам — без пояснень і нарікань, щоб убезпечити друга від болісного рішення, через яке той себе картатиме.

Існує два типи спортсменів. Є вроджені таланти — зразки генетичної та фізичної досконалості, які грають так, аж перехоплює дух. А є інший тип — трохи менш обдаровані й не такі помітні гравці, без яких гра однаково була б неможливою. Це командні гравці, лідери, які гуртують інших, *серце* команди, необхідне для перемоги. Баскетбольний тренер Джон Вуден казав, що важливо не те, якого ти зросту, а те, як високо ти граєш. Та найдужче вражає спортсмен, який вивищує всю команду. Коли ми думаємо про «Чикаго Буллз», ми думаємо про Майкла Джордана і забуваємо Білла Картрайта — капітана, який у прямому і переносному сенсі був центром команди протягом перших трьох чемпіонських сезонів.

Абернаті та Левінсон вивищили Кінга. Вони посилили його рух. Чи можна те саме сказати про вас і людей, які вас оточують?

Не підведи побратима — це основа військової мужності. Але герой іде далі. Велич не обмежується талантом чи вмінням. Як казав бейсболіст Джекі Робінсон, життя не має сенсу, якщо не впливає на

життя інших. Спортсмен, який покращує свою команду? Спортсмен, який покращує команду навіть за межами майданчика? Лідер, який більше отримує від людей, котрі його оточують? Артист, який надихає глядачів? Солдат, що його спокій заразливий?

Ось про кого ми говоримо.

Лонгфелло у своєму вірші змалював справжній героїзм Флоренс Найтінгейл. Ішлося не лише про її сміливість, не лише про труднощі, які вона витримувала без нарікань. Найважливіше — те, що вона робила для людей.

Славимо тих, чиї діяння чи слова
Стають в пригоді нам щодня,
Що, піднімаючись самі,
І нас здіймають догори.

Найтінгейл *робила людей більшими*. Вона робила їх кращими.

Єдність та самовідданість спартанців, що стояли на смерть біля Термопіл, Гарячих Брам, зробила більшою Грецію: вони пролили свою кров, щоб склеїти союз грецьких держав. Навіть критики де Голля були змушені визнати, що саме він спонукав піднятися Францію, яка впала на дно.

Ми говорили про те, що спокій заразливий. Насправді людина бере те, чого в неї надлишок (у Найтінгейл це було співчуття, в Абернаті — мужність, у Левінсона — ділова хватка), і роздає людям, які цього потребують.

Це можна показати на власному прикладі. Надихнути словами, як це робив Черчилль. Напучувати, переконувати відійти тих, хто стоїть на краю прірви. Подавати надію, заспокоювати, полегшувати тягар, зміцнювати дух. Якщо це потрібно команді, можна виконати неприємні або складні завдання, за які інші не хочуть братися. Можна стати тим, хто каже правду, яку має почути влада, світ, товариш.

Пам'ятайте: завдяки одній-єдиній краплі вода може перелитися через край. Одна успішна атака переломлює перебіг гри. Одна людина одним-єдиним словом може зупинити відступ... або почати його... заспокоїти або збурити юрбу.

Цією людиною може стати будь-хто. Ви можете виконати цю роботу, зіграти цю гру, стати цією краплиною.

Недарма існує слово «осмілити». Лонгфелло казав про «сліди на дюнах днів». Що він мав на увазі? Наші сліди, які вказують шлях іншим.

...Так свій шлях земний пройди,
Щоб на дюнах днів назавжди
Збереглись твої сліди.
Ті, що їх у злу годину
Заблукалий знайде брат...⁴⁷

Саме так чинять герої. Вони залишають сліди. Вони змінюють життя інших. Сьогодні і назавжди.

Їх не обходить, отримають вони за це винагороду чи ні. Успіх не є їхньою мотивацією. «Щаслива та людина, яка здатна вдосконалювати інших не тільки живим спілкуванням, присутністю, — пише Сенека, — а й навіть тоді, коли про неї просто думають!»⁴⁸. Навіть якщо це вбиває нас, навіть якщо нас немає поруч, щоб насолодитися плодами нашої жертви, бо нас звільнили, вбили чи щось інше, однак воно того варте. Ми живемо у пам'яті свідків.

Адже саме для цього ми тут. Наш обов'язок — не *бути* найкращими, а допомагати іншим бути кращими. Навіть ціною власного життя.

НЕМАЄ ЧАСУ НА РОЗДУМИ

Коли почалося виверження Везувію, всі, хто міг утекти, втекли.

Ті, хто був далеко, бачили тільки клуби диму й попелу.

Пліній Старший, адмірал і вчений-аматор, одразу ж зацікавився. Він планував дослідити явище, але посланець приніс звістку від його товариша, який опинився в пастці біля підніжжя гори. Пліній зібрав флот і безстрашно помчав до місця події, щоб урятувати всіх, кого підніме на борт.

Корабель не міг підійти до заблокованого уламками берега. Стерновий порадив повернути назад.

Ми вже говорили про те, що «відважним сприяє доля». А знаєте, звідки походить цей вислів? Це слова Плінія, який відмовився повертати назад. «Fortes, fortuna iuvat: Pomponianum pete», — наказав він, тобто «відважним доля сприяє, прямуй до Помпонія» (так звали друга, якого він хотів урятувати).

Кілька секунд сміливості. Жодних вагань. Тому що він поставив власний обов'язок перед іншими вище за себе.

Як згадував його племінник, те, що «він почав як учений, завершив як герой». На жаль, Пліній не вижив. Можливо, доля і *сприяє* відважним, але не дає жодних гарантій. Можна бути упевненими лише в тому, що як у момент кризи ми завагаємося, то нічого не зробимо і нікого не врятуємо.

Капрали Джонатан Єль і Джордан Гертер 2008 року стояли на блокпосту в іракському місті Рамаді. Аж раптом побачили, що до невеличкої бази, яку вони охороняли, мчить терорист на вантажівці. До безпечного місця було лише кілька метрів. Місцева поліція без вагань скористалася цим виходом. Але обидва морські піхотинці, які щойно познайомилися, одночасно ступили крок уперед і почали стріляти. Вони випустили у вантажівку всі набої. Між миттю, коли

автомобіль звернув у провулок, і смертоносним вибухом минуло шість секунд.

Вирва, що ознаменувала останні миті життя цих двох чоловіків двадцяти і двадцяти двох років, мала двадцять метрів завширшки і півтора метра завглибшки. Генерал Джон Келлі, який опитував свідків на місці події, зворушливо писав про жертву, яку герої понесли без вагань і роздумів. «Вони могли втекти і, ймовірно, вижили б, але ж ні. Не думаю, що хтось назвав би їх боягузами, якби хлопці так учинили. Вони серйозно ставилися до обов'язків та відповідальності морських піхотинців і стояли на варті, не дозволяючи нікому й нічому пройти мимо. Вони віддали життя, виконуючи свій обов'язок. Завдяки їхньому вчинку розбиті серця лише двох родин, а не п'ятдесятьох. Ці сім'ї ніколи не дізнаються, як близько було до того, щоб увечері їм постукали у двері».

Лише кілька секунд сміливості — ми вже про це говорили. Усе, що потрібно. І, можливо, це все, що у вас є.

Я пожертвую гроші, бо так треба — навіть якщо не можу собі цього дозволити. *Так, я візьму на себе відповідальність, хтось повинен так учинити* — навіть якщо за це мене запроторять до в'язниці. *Так, я звільнюся з роботи, щоб піклуватися про хвору матір* — навіть якщо не знаю, скільки часу це триватиме і що чекає на мене потім.

Якби у вас було більше часу, ви розмірковували б. Ви знайшли б причину. Спрацював би інстинкт самозбереження. Ви злякалися б. Заціпеніли б.

І що залишилося б вашим друзям? Що залишилося б побратимам? Робити це замість вас?

Ні, ви повинні піти. Повинні натиснути «надіслати». Відштовхнути дитину з дороги. Ступити крок уперед. Сказати, навіть якщо немає часу прочистити горло.

Ви не можете чекати, поки ніч додасть розуму. Не можете прокручувати в голові всі сценарії. Не можете просити поради. Бо люди покладаються на вас. Бо це те, чого вас навчали. Бо цього вимагає ситуація, цього вимагають ваші ідеали.

Довіряйте своїй інтуїції. Виконуйте свій обов'язок.

Можливо, у вас усе вийде. А може, й ні.

Герой діє за будь-якої ситуації.

Як сказав би Келлі про тих морських піхотинців, від появи вантажівки у провулку минуло шість секунд. Одна секунда на усвідомлення ситуації. Дві секунди, щоб підняти зброю й відкрити вогонь. Ще дві критичні секунди для того, щоб кулі зробили свою справу і зупинили вантажівку. І лише одна швидкоплинна секунда залишилася на життя — менше, ніж ви витратили на читання цього речення.

Шість секунд.

«Недостатньо часу, щоб подумати про свої сім'ї, свою країну, свій прапор, про життя або смерть, — сказав Келлі, — але більш ніж достатньо, щоб двоє дуже хоробрих юнаків виконали свій обов'язок... у вічності. Саме такі люди стоять сьогодні на варті всього світу — заради вас».

Не підведіть їх.

МИ САМІ ТВОРИМО ВЛАСНУ УДАЧУ

Соціологи та історики говорять про так звану «моральну удачу».

Не кожен опиняється в ситуації, коли йому вдається розкрити якусь державну таємницю, що змінює світ. Не кожен опиняється поруч, коли у воду падає людина, яка не вміє плавати. Не кожен, хто почуває покликання до медсестринського фаху, вважає цю сферу такою нерозвинутою, що навіть дециця знань з догляду спричинить революцію.

Не всім з нас «пощастило» бути у призовному віці, коли цар Леонід обирав своїх трьохсот воїнів, або стати сценаристом, який свідчитиме проти колег у Голлівуді, або феміністкою в часи суфражистського руху. Якщо хочете, назвіть це удачею...

Черчилль, згадуючи державного діяча графа Розбері, сумовито завважив, що той жив за «епохи великих людей і незначних подій». Хоча вікторіанський період (Розбері жив від 1847-го до 1929 року), безумовно, був нудно-спокійний, зрозуміло, що це лише спокусливе виправдання.

У середині XIX століття відбувалися масштабні події, і велика несправедливість волила про допомогу.

Де ж були ці «великі» люди?

Сполучені Штати не скасували рабство до 1865 року, Бразилія — до 1888-го. Протягом усього життя Розбері умови праці на фабриках Англії були жахливі. Зловживання британської колоніальної системи видаються незаперечними. Над британською політикою нависло ірландське питання, яке більшість лідерів вважали безнадійним. Країни регулярно вступали у війну без жодних на те причин, не переймаючись долями людей. Мільйони голодували. Мільйони зазнавали знущань. Незліченна кількість речей залишалася невинайденою, нереформованою, неподоланою.

У ті роки *можна* було зробити багато чого. Так само, як під час великих подій часів Черчилля. Чому він не переймався голодом у Бенгалії? Чому не розчув морального заклику Ганді? Черчилль заслужив свій зоряний час, але він не може уникнути відповідальності за те, чого не зробив. Це актуально й досі. Хоч хто ви є, хоч би де жили, хоч би що відбувалося, ви здатні на більше.

Герой — це людина, яка робить те, що потрібно зробити, не тільки для себе, а й для інших. Тобто герой сам творить власну удачу, а не просто опиняється у вирі подій. Шекспір писав, що ми зустрічаємо час, коли він нас шукає. Але ми також повинні шукати час і моменти.

Ми не маємо залишатися пасивними. Не маємо чекати. Ми повинні тягнутися назустріч.

Як писав Марк Аврелій: «Справжня удача — це те, що ти зробиш для себе. Удача: хороший характер, добрі наміри і достойні вчинки».

Наші руки ніколи не зв'язані так, як нам видається. Завжди є щось, що герой може вчинити, завжди є хтось, кому можна допомогти.

Можливо, ми не опинимося на місці де Голля, Софії Фаррар чи Фредеріка Дугласа. Наш момент може бути не такий епічний, а ставки — не такі високі. Можливо, це навіть добре. Але це не звільняє нас від відповідальності.

Ми самі повинні творити власну удачу, велику чи малу. Те, що ми не чуємо поклику, як Найтінгейл, не означає, що ми не покликані до чогось на місцевому чи глобальному рівнях.

Лаяти темряву чи запалити свічку? Нарікати на штиль чи збудувати двигун?

Ми втілюємо власні цілі в життя. Ми *обираємо*, чи бути героями.

А якщо ні, то це наша провина.

НАДИХАТИ БЕЗСТРАШНІСТЮ

Мабуть, це була найризикованіша операція людини, відомої своєю пристрасстю до ризику.

Генерал Дуглас Макартур 30 серпня 1945 року приземлився в Японії. За десять років до його сміливої висадки в Кореї ситуація була така само жахлива. Війна між союзниками та країнами Осі⁴⁹ щойно завершилася. За шість років світової війни ворожі чоботи жодного разу не ступали на японську землю.

Усі розвідувальні зведення попереджали про небезпеку. Усі радники пропонували йому зачекати.

І все ж Макартур вирушив у серце ворожої території, та ще й *без зброї*. Він побачив, як його підлеглі, готуючись до вильоту в Токіо, кладуть у кобури пістолети, і віддав наказ: «Залиште їх. Якщо вони мають намір нас убити, пістолети не зарадять. І ніщо не вразить їх так, як демонстрація цілковитої безстрашності. Якщо вони не знають, що переможені, це їх переконає».

Якщо хтось дивується, що Японія так швидко здійснила безпрецедентний перехід від самогубчо войовничої країни до мирного, відкритого й непохитного союзника держави, яка зламала їй хребет, відповідь слід шукати в цьому дні. Після приземлення Макартур жодного разу не виказав бодай тіні страху чи сумнівів. Кожен його жест був обдуманий — він їв, не перевіряючи, чи, бува, не отруїли його їжу, скасував воєнний стан. Він прийшов з миром. Він був абсолютно впевнений у собі.

Можливо, це не те саме, що стояти під артилерійським вогнем, але така поведінка вимагала ще більшої дисципліни та самовідданості. Черчилль назвав це найвідважнішим вчинком Другої світової війни. Макартур думав не про особисту безпеку, а лише про те, як закласти фундамент для миру та відбудови.

Скільки життів це врятувало? Скількох партизанів стримало? Скільком спробам опору допомогло запобігти? На кожному острові Тихого океану точилися запеклі, смертельні бої, але в самому Токіо не пролунало жодного пострілу. Поява Макартира сказала японцям, що всьому край... і вони повірили йому. Нервовіший, зліший або мстивіший командир не зміг би так упоратися.

Чи в якийсь із тих моментів Макартир відчував страх: коли літак кружляв над злітною смугою, коли він виходив з літака, коли скуштував першу вечерю в готелі, де його обслуговували люди, які кілька днів тому вбили б його без вагань? Чи був момент, коли йому хотілося повернутися в штаб-квартиру? Авжеж. Але заради своїх людей, заради своєї країни, заради миру в усьому світі він мусив відкинути страхи. Він мав показати цілковиту безстрашність. Він мусив відважно пірнути в невідоме.

Де Голль теж практикував те, що він називав *bain de foule* — «пірнав» у юрбу захоплених, згуртованих французьких громадян, купаючись у їхній любові. Помічники Макартира застерігали його від публічних виступів, і так само підлеглі де Голля неабияк хвилювалися за безпеку лідера, та він знав, що це необхідно зробити саме тому, що це так ризиковано.

Рішення пройтися Єлисейськими Полями відразу після звільнення Парижа, попри снайперів і стрілянину довкола, допомогло звільнити Францію. Цей вчинок де Голля — хоч і міг коштувати життя — сформував його взаємини з французьким народом, які він підтримував до кінця кар'єри. Він додав французам сміливості, яка досі підтримує їх.

Лідер не відсиджуватиметься у вежі зі слонової кістки або за грубезними мурами замку. Він не захищатиметься від усіх небезпек і ризиків, дозволяючи своїм послідовникам, підлеглим чи солдатам брати на себе основний удар, що його завдає світ.

Ні, лідер повинен ризикувати особисто. Незалежно від того, ідеться про те, щоб вкладати власні кошти у підприємство в найскрутніший момент, їздити в автівці з відкритим верхом, тримати відчиненими двері кабінету чи відверто розповідати про те, що інші приховують. Стосунки, що виникають завдяки таким жестам, гарантують значно більшу безпеку, ніж уникнення будь-яких ризиків. Керівник підходить

до мікрофона і відповідає на кожнісіньке гостре запитання з натовпу — навіть на ганебні питання щодо власних помилок — і бере на себе відповідальність навіть за те, що сталося не з його провини. Командир не сидить у тилу, а веде військо в бій. Батьки не просто *розповідають* дитині про те, що своїм страхам потрібно дивитися у вічі, а повинні показати їй, що це означає в їхньому власному житті.

Ви повинні дбати про людей, якими опікуєтесь. Ви маєте ставити їх на перше місце. І демонструвати це власними діями. Ви маєте закликати їх до чогось вищого.

Коли Мартін Лютер Кінг потрапив до в'язниці, його послідовники побачили, що він є кимось більшим, ніж простим проповідником. Він був *із* ними. Він ризикував життям *заради* них. Він був *одним із них*.

Ми не маємо боятися, інакше не зможемо зробити те, що потрібно зробити. Але власною безстрашністю — готовністю обстоювати власну справу, незважаючи на всі небезпеки, — ми показуємо всім іншим, що з ними теж усе буде гаразд.

Лідери ризикують собою *заради* нас. Вони виходять на передову. Їхня сміливість заразлива.

СКІЛЬКИ ВИ ГОТОВІ ЗАПЛАТИТИ?

«Краще червоний, ніж мертвий», — сказав Бертран Рассел. Ми не повинні судити чужу сміливість, але можна з упевненістю сказати, що ця фраза, виголошена не лише з вежі зі слонової кістки, а й, цілком можливо (зважаючи на те, що Рассел був розпусником), з ліжка чужої дружини, — вершина боягузтва.

Вочевидь, для Рассела життя було важливішим за гідність. Жодні принципи, навіть свобода, не стояли для нього вище за самозбереження. Він радше дозволив би домінувати радянському тоталітаризму, ніж помер.

За часів Епікура деякі філософи шукали відповідь на питання, чому одна людина віддає власне життя за життя іншої. Вони сумнівалися в необхідності ризикувати заради справи, що вже казати про смерть за неї. Що поганого в тому, щоб бути підлабузником, запитували вони, якщо це означає зберегти життя? Що хорошого у принципах, якщо за них доводиться платити життям?

У цих міркуваннях є логіка. Але ця логіка — жалюгідна.

Доволі сміливий філософ Джон Стюарт Мілль вважав війну потворним явищем (амбіції теж можуть бути потворними), але, на його думку, значно гіршим є «занепад і деградація моральних та патріотичних почуттів людей, які вважають, що нічого не варте війни». Ви маєте дуже тонко відчувати межі, бо нездатність на вчинок значно потворніша, ніж більшість історичних ексцесів.

Хороша новина полягає в тому, що в глибині душі ми знаємо: є речі, значно гірші за смерть. Саме тому захоплюємося героями, відомими або ні, які боролися, кидали виклик, ризикували й жертвували собою заради того, у що вірили.

Катон віддав життя, щоб протистояти Юлію Цезарю. Римський сенатор Тразей, а згодом і Сенека стали в опозицію до Нерона.

Спартанці воліли загинути в бою вільними, ніж стати багатими рабами Ксеркса. Сократ міг підкупити тюремників і утекти, але він так не вчинив. Чи не тому ми вважаємо його великим? А Ісус?

Зупинімося на мить і згадаймо деяких менш відомих героїв. Безіменні темношкірі, яких били, позбавляли роботи і кредитів, та які все одно реєструвалися, щоб проголосувати. Незліченні пари, що одружилися, незважаючи на нацизм чи апартеїд. Шістдесятирічна Лорі Гілберт-Кей, яка 2019 року під час стрілянини в синагозі кинулася до рабина і затулила його, урятувавши ціною власного життя. Леонард Рой Гармон, темношкірий кухар на військовому кораблі, затулив своїм тілом пораненого під час битви за Гуадалканал і помер за країну, яка досі незаконно відмовляла йому в громадянстві і праві голосу. Анна Дюфурмантель, французька філософиня, яка загинула, рятуючи двох дітей, що потопали. Вілфред Овен (поет, якого я цитував у цій книжці), що повернувся на службу під час Першої світової війни після того, як серйозно поранили його товариша й колегу, поета Зігфріда Сассуна. Як і Бертран Рассел, Овен був пацифістом, але відчував, що *хтось* мусить задокументувати жахіття війни. Він загинув у бою за тиждень до перемир'я, загинув у війні, проти якої виступав, виконуючи обов'язок, що він його мав виконати.

«Дбаймо про тіло найпильніше, — писав Сенека (те саме стосується нашої професії, нашого становища, життя, яке ми збудували для себе. — Але, коли того вимагатиме чи то розум, чи гідність, чи обов'язок, то не завагаймося кинути його у вогонь»⁵⁰.

Ми вже говорили про те, що страх запитує: «А що як..?». Він турбується про ціну — здебільшого для нас самих. Герой про це не думає. Він сплачує рахунок, який виставляють за правильний вчинок.

Подумайте про немолодого лідера, який іде у відставку, щоб звільнити місце наступному поколінню (як 2016 року намагався зробити генерал Меттіс або Лу Геріг, який відчув, що почав грати гірше). Подумайте про політика, що рубає гілку, на якій сидить, щоб ухвалили необхідний закон (як-от Ліндон Джонсон, який підписав Закон про громадянські права. «Я думаю, ми щойно віддали Південь республіканцям», — сказав він). Подумайте про художника, який відштовхує прихильників або меценатів, щоб реалізувати власне покликання (на піку кар'єри Норман Роквелл покинув непристойно

прибуткову роботу в Saturday Evening Post задля більшої творчої свободи... якою він одразу ж скористався, щоб створити найприголомшливіші й найзворушливіші картини на тему расизму в Америці). Підраховано, що протест проти призову коштував Мухаммеду Алі понад 10 мільйонів доларів заробітку.

Під час пандемії COVID-19 деякі компанії були готові піти на жертви заради громадського здоров'я, а інші — ні. Правильний вибір видається очевидним, та якби це було насправді так, то правильно чинили б усі.

Ми говорили про сміливість бізнес-лідерів, які ухвалюють складні рішення, але, мабуть, найважчий вибір для компанії — рішення, що ставить людей вище, ніж прибутки. Рід Гастінгс наважився відмовитися від бізнесу з виробництва DVD-дисків, проте йому забракло сміливості протистояти Саудівській Аравії, уряд якої вимагав зняти з ефіру скандальне ток-шоу «Нетфлікс», яке критикувало верхівку країни за вбивство журналіста-дисидента. Думаючи про ціну своїх акцій, Гастінгс виправдовувався: «Ми не намагаємося доносити правду. Ми намагаємося розважати».

Яка користь від статусу мільярдера, якщо ви не здатні використати його для того, щоб виступити проти *розчленування представників преси?*

Усі компанії, як і люди, мають обов'язки. Але є речі важливіші за гроші, і ми, люди, відповідаємо за те, що відбувається поза межами корпоративних конференц-залів. Наприклад, аптечна мережа CVS перестала продавати сигарети, хоча продаж тютюнових виробів приносив близько двох мільярдів доларів на рік. Це не зовсім те, що відмова Джонаса Солка патентувати вакцину проти поліомієліту, яку він розробив, однак вчинок теж вражає. Бо то справді було важливо, адже не всі покупці стали просто купувати в інших місцях — багато хто кинув курити. Продаж тютюнових виробів упав, хоча жодна інша велика роздрібна мережа не перейняла їхній приклад. І все тому, що одна мережа пожертвувала доходами заради того, що вважала правильним.

Узяти удар на себе заради когось або чогось іншого. Саме так чинять герої. Боягузи думають лише про себе.

Сміливість спонукає нас запитувати: «Якщо не зараз, то коли?» і «Якщо не я, то хто?». Вона заохочує нас бути сміливими. А ще запитує: що, якби всі були егоїстами? Який усе мало б вигляд? Сміливість заохочує нас ризикувати собою, торувати нові шляхи. Але не можна забувати про іншу, не менш важливу частину питання рабина Гіллеля. «Якщо я живу лише для себе, — запитує він, — *то хто я?*»

Ми опираємося тяжінню нігілізму, обстоюємо нашу владу над випадковістю й долею, але чому? Навряд чи лише заради виживання. Поетеса Мая Енджелоу якось сказала, що сміливість полягає в тому, щоб стояти за себе *та* за інших.

Це те, що ми робимо. Власне, *саме для цього ми живемо.*

ВЕЛИКЕ «НАВІЩО»

Подолати спротив батьків, знехтувати осудом суспільства, опинитися у пустелі, піти за покликом? Ми розуміємо, що Флоренс Найтінгейл виявила неабияку сміливість — так само, як і будь-які хлопець чи дівчина з маленького містечка, що вирушили до великого міста втілити свої мрії.

Уявіть агентів та рекламодавців, які намагалися переконати Майкла Джордана не покидати баскетбол заради бейсболу. Або Джеффа Безоса, який пояснив своєму босові з Волл-стріт ідею Amazon, а той запросив його на прогулянку і сказав: «Хороша ідея, але радше годиться для того, хто ще не має роботи».

Чи захоплювалися б ми Флоренс, якби вона підірвала засади лишень задля того, щоб зануритися в життя богемі XIX століття? Якби Пет Тіллман покинув футбол, щоб стати венчурним капіталістом? Щоб зійти з уторованого шляху, потрібна сміливість; якщо ви робите це з безкорисливих міркувань — це героїзм.

Мая Мур досягла кар'єрної вершини. Вона виграла чотири персні жіночої NBA. Шість разів брала участь у матчах усіх зірок. Здобула титули найкращої бомбардирки, лідерки перехоплень, «Новачка року», а також нагороду імені Джона Вудена (найкращому баскетболістові року серед студентів).

Але вона взяла паузу і покинула спорт. Не для того, щоб заробляти більше грошей на телебаченні, не для того, щоб насолодитися відпочинком від рутини, — ні, вона відмовилася від кар'єри, щоб визволити несправедливо ув'язнену людину. І їй це вдалося. Тепер вони одружені.

Письменник Девід Брукс говорив про «другу гору» — вершину, яку ми підкоряємо з причин, що виходять за межі любові до серйозного виклику чи винагороди, які зазвичай спонукають людей долати труднощі, що відлякують усіх інших. Це гора, на яку ми підіймаємося

після того, як подолали труднощі першої вершини й усвідомили, що недостатньо просто бути успішним.

Саме тут почасти криється різниця між сміливістю і героїзмом. Річ не лише у важливості цілі — у тому, щоб присвятити себе чомусь, що цілком може *суперечити* вашим особистим інтересам, є дещо іще.

Що більша жертва, то більша слава. Навіть якщо досягнення не надто помітні...

...мати, яка відмовляється від своїх мрій, щоб доглядати за хворою дитиною.

...іммігрантка, яка щодня надіває робочий фартух, незважаючи на здобуту за кордоном медичну освіту.

...працівник, який покидає високооплачувану або престижну працю в індустрії, яка, на його думку, погіршує світ.

...людина, яку несправедливо обвинувачує суспільство, бо вона мовчки когось захищає.

Рішення Мур означало відмову від мільйонів доларів, від телебачення, від найкращих років кар'єри. *Правильний учинок* міг коштувати їй усього... та вона однаково зважилася на нього.

Люди сумнівалися в ній. Її критикували. Звісно, не всі погоджувалися з тим, що людина, яку вона хотіла звільнити, була невинною: якби це було так, судова тяганина не тривала б багато років. Вона зважилася. Шанси на успіх були непевні. Під загрозою — майбутнє її кар'єри та життя.

«Характер, — розмірковував наприкінці життя де Голль, — це передусім здатність ігнорувати образи чи покинутість власним народом. Треба бути готовим усе втратити. Не існує такого поняття, як половинний ризик».

Збіса влучне визначення героїзму.

ПОВЕРНУТИСЯ В ДОЛИНУ

Дітріх Бонгеффер 1939 року успішно дістався до Америки. Проповідник із жахом спостерігав за піднесенням Гітлера, а тепер опинився в безпеці. Проте майже відразу після прибуття до нью-йоркської гавані він почав жалкувати про переїзд. Кожна його думка була про Німеччину, про людей, яких він покинув, про те, яку користь міг би принести.

Він почувався так, наче поїхав у відпустку в той час, як його країна палала.

Зрештою, він вирішив: слід повертатися. «Я дійшов висновку, що помилився, коли поїхав до Америки, — пояснив він. — Я повинен пережити цей важкий період нашої національної історії разом з німецьким народом. Я не матиму права брати участь у відновленні християнського життя в Німеччині після війни, якщо не розділю випробування цього часу з моїм народом... Християнам Німеччини доведеться зіткнутися із жахливою альтернативою: бажати поразки власній країні, щоб вижила християнська цивілізація, або бажати країні перемоги, знищуючи цим цивілізацію. Я знаю, що слід обирати мені, але я не можу обирати це в безпечному місці».

Коли Гітлер втягнув Європу у війну, Бонгеффер добровільно вирішив розпочати власну війну проти Гітлера, хоча, вочевидь, підозрював, ба навіть напевно знав, що повернення означає добровільний похід на шибеницю.

Його заарештували, ув'язнили й повісили за змову проти Гітлера: змовникам майже вдалося вбити найбільше чудовисько в історії ХХ століття. На пам'ятнику Бонгефферові та його побратимам написано: «У боротьбі проти диктатури й терору вони віддали свої життя за свободу, справедливість і людяність».

Іммігранти та біженці виявляють неймовірну сміливість. Вони покидають свій дім, намагаючись забезпечити сім'ям краще життя.

Але якщо доля деяких людей — перетинати океани й пустелі, то, можливо, наша доля — залишитися, у прямому чи переносному сенсі.

Мати Френка Серпіко шукала зеленіших пасовищ по той бік бурхливих вод Атлантичного океану. Серпіко, загрузнувши в корупційній поліції Нью-Йорка і токсичній культурі, що таке уможливила, мабуть, незліченну кількість разів фантазував про те, щоб піти з роботи. Але він залишився й боровся... навіть після того, як у нього стріляли впритул за те, що він дав свідчення.

«Навіщо мені звільнитися? — сказав він. — Я ж не скоїв нічого лихого».

Олексій Навальний залишився в Росії, незважаючи на серйозний політичний і особистий ризик. Сю Джейон міг би знайти спосіб покинути Китай, але він цього не зробив. Сторонніх спостерігачів завжди трохи дивує, коли такі люди, як вони, залишаються в країні, де дисидентів арештовують або, як Навального, намагаються вбити. Але, оговтавшись після спроби отруєння, він повернувся, попрощався з дружиною й, зітнувшись із пародією на правосуддя, продовжив боротися за душу своєї країни⁵¹.

Чому вони не виїхали?

Відповідь, як це часто буває з реформаторами, полягає в тому, що вони вірили у власну здатність примножити добро, залишаючись у країні, а не перебуваючи у вигнанні. Вони ризикували. Вони знали, як відреагують можновладці, але були достатньо сміливі, щоб обстоювати свою позицію. Співака і громадського активіста Пола Робсона якось запитали, чому він не втік з расистської Америки до толерантнішої Європи. «Мій батько був рабом, — відповів він, — і мій народ гинув, щоб збудувати цю країну, тому і я збираюся залишитися тут і боротися [...] І жодні по-фашистському налаштовані люди не виженуть мене звідси. Ясно?»

Ось чому ми щодня приходимо на роботу, навіть якщо нас там не хочуть бачити. Навіть якщо це небезпечно. Ми не вчинили нічого поганого, то чому нас мають виганяти? Якщо інші люди бажають піти геть, звільнитися, якщо інші люди вирішили, що в них немає майбутнього, просто знайте, що ви не зобов'язані чинити так само. Ви можете залишитися. Ви можете повернутися.

Насправді, можливо, цей учинок стане найсміливішим у вашому житті. Коли ми жертвуємо собою, як Робсон, як Навальний, ми закликаємо інших переймати наш приклад, незалежно від того, про що йдеться: відмовитися від друга, який став токсичним через особисту кризу, чи продовжувати дослідження, що, як ми знаємо, принесе плоди, навіть якщо всі втратили віру в успіх. Нехай утікає решта — нас не зупинити так просто. Ми не покинемо політичної партії чи рідного міста, а залишимося й поправимо ситуацію. Бо ми знаємо, що це правильно.

Коли поліція арештовувала учасників «автобусного бойкоту»⁵², Мартін Лютер Кінг перебував в Атланті. Він був вільний. Він був у безпеці. Його батько та інші благали, щоб він лишився там і керував протестом віддалено. «Я повинен повернутися до Монтгомері, — сказав Кінг. — Я був би боягузом, якби залишився. Я не можу спокійно жити, переховуючись тут, поки моїх братів і сестер заарештовують у Монтгомері». Цієї позиції він дотримувався все життя. Коли він став впливовою людиною, то міг залишитися на Півночі, очолити рух за громадянські права і дожити до старості. Натомість Кінг волів, за його словами, «повернутися в долину». Його зобов'язувала до цього мета... а віра вела його.

Іноді нам доводиться йти. Але іноді доля вимагає, щоб ми залишилися — добровільно повернулися в пащеку і боролися. За власну справу, переконання або життя. За нашу сім'ю. За сусідів.

Герої так чинять і платять за це велику ціну.

МОВЧАННЯ — ЦЕ ЗЛОЧИН

Одного зі змовників проти Нерона спіймали й піддали тортурам. Його питали: *«Навіщо ти так учинив?»*.

«Тому що, — відповів той імператору, одержимому власними демонами, — це був єдиний спосіб тобі допомогти».

Те саме питання ставлять викривачам, правдорубам та активістам усіх гатунків. *Навіщо ви таке робите? Хіба ж не бачите, до яких проблем це призводить? Хіба обов'язково здійсмати через це стільки галасу? Навіщо ви копирсаєтесь у нашій брудній білизні?*

Відповідь така: тому що вони надто сильно люблять людей. Вони надто піклуються про них. Піклуються про інших дужче, ніж про себе. І промовчати або нічого не робити насправді означає завдати їм більше шкоди, ніж спричинить будь-який дискомфорт, що виникає в самих правдолюбців через привернення уваги громадськості до неприємної проблеми.

У переломний момент Корейської війни до держсекретаря Діна Ачесона звернувся молодий помічник. Його турбували нечіткі накази Макартурові, які складав Об'єднаний комітет начальників штабів. Розпливчастість тих наказів уможливлювала безпідставну ескалацію війни. «Заради Бога, — відповів дуже заклопотаний і знервований Ачесон, — скільки вам років? Ви готові ухвалювати рішення замість Об'єднаного комітету начальників штабів?»

Тридцятидворічний помічник готовий не був. Тому не став заперечувати. Кар'єра була йому важливіша.

Через кілька днів китайці, підбурювані агресивними діями Макатура, ввели війська в Корею. Ледь не почалася Третя світова війна.

Коли ми відмовляємося втручатися, ризикувати собою або власною репутацією, слід розуміти, що на кону не лише наша кар'єра чи життя. Дві тисячі років тому, задовго до знаменитої цитати [Едмунда Берка]

про те, що для перемоги зла потрібно лише одне — щоб хороші люди не діяли, Марк Аврелій писав: «Кривду чинить не лише той, що діє, але також той, що не діє»⁵³.

Чи до вподоби вам був би світ, у якому Флоренс Найтінгейл *не влаштувала* революції в медсестринстві? Бо не хотіла дратувати батьків, протистояти можновладцям-бюрократам? Світ, у якому де Голль залишився б у ставці Петена, а спартанці не стали б на захист Термопіл, а пішли на вигідну для себе угоду?

Якби ці люди думали передусім про себе, якби вони промовчали, нас би тут не було.

І нас би точно не було тут, якби не сукупна жертва митців, які чинили опір цензурі, вчених, які кинули виклик церкві, винахідників, які застерігали громадськість, протестувальників, які діяли, незважаючи на спущених псів.

Слід зауважити: не всі ці чоловіки і жінки пережили відважні подорожі.

Сумна реальність полягає в тому, що іноді правильне рішення — чинити як камікадзе, зазвичай не в прямому, а в переносному сенсі. Іноді наш спис мусить зламатися об щит. Іноді ми повинні бути готові йти до кінця. Ми повинні бути готові втратити роботу, втратити клієнта, втратити репутацію, порвати з друзями, принести жертву.

Авжеж, це страшно. Ми протистоїмо власним страхам та інстинкту самозбереження.

Але ми не дарма виховуємо в собі сміливість. Не для того, щоб стати трохи успішнішими. І не для того, щоб відчувати, що пропонує життя по той бік страху.

Ми виховуємо в собі сміливість, щоб виконати важливу роботу, на результати якої покладаються інші люди.

Як казав Мартін Лютер Кінг: «Настає час, коли мовчання — це зрада».

Він знав це з власного досвіду, адже був зобов'язаний Кеннеді за дзвінок, який урятував його від кайданків або лінчування. А також — Сардженту Шрайверу, зятеві Кеннеді, який заступився за нього. Кілька людей з передвиборчого штабу Кеннеді вважали, що ліпше не втручатися. Їхні попередження стримували Кеннеді. Але Шрайвер вирішив, що варто ризикнути. «Я ніколи не згадував про наші родинні

зв'язки і не просив про послуги, але ти помиляєшся, Кенні, — сказав він головному радникові майбутнього президента. — Це надто важливо. Я хочу поговорити з ним наодинці».

Під час тієї розмови в готельному номері Шрайвер поставив на кін власну репутацію і статус наближеної особи, але йому вдалось достукатися до моральних принципів Кеннеді. Він наполягав на своєму, аж Кеннеді нарешті поступився, хоча його попередили: «Якщо це подіє, про твою заслугу забудуть, а як ні, то вся провина лежатиме на тобі». Так і сталося: спочатку його ганили за те, що вчинок Кеннеді шкодить виборчій кампанії... а після того, як результати виборів довели слушність Шрайвера, про його роль одразу ж забули. Самі мінуси, жодних переваг... і все ж він витримав це.

Піти на таку не вигідну угоду — це героїзм.

Якщо не ми вчинимо правильно, то хто? І якщо ніхто, скільки людей постраждає?

Ми не можемо мовчати. Не можемо залишатися пасивними.

Ми повинні бути готові взяти відповідальність на себе.

Тільки так можемо допомогти іншим.

ЗУХВАЛІ НАДІЇ

Якийсь чоловік 1961 року так віддубасив Джона Льюїса, аж той зомлів, — за те, що Льюїс увійшов до зали очікування «тільки для білих» на автобусній зупинці в Південній Кароліні. Це був один з багатьох випадків насильства, яких зазнав активіст руху за громадянські права, учасник правозахисної кампанії «Фрідом Райдер». Це побиття, як і будь-яке інше, завиграшки могло остаточно зламати серце й дух Льюїса. Він сподівався лише на мінімальну людську порядність, а його намагалися за це вбити. Насправді безліч людей і дуже багато невинних дітей поклали життя за те, що наважилися наполягати на своїх конституційних правах.

Хіба ж це могло не вплинути на чоловіка? Хіба ж він не повинен був відступити? Сорок вісім років по тому Льюїс іще раз віч-на-віч зустрівся зі своїм нападником, чоловіком на ім'я Елвін Вілсон. Вілсон хотів попросити вибачення.

Ще дивніше те, що Льюїс був готовий йому пробачити.

Більшість із нас втратили б віру в людяність після першого, четвертого або п'ятнадцятого побиття. Скільки разів можна витримати ув'язнення? (Джона Льюїса заарештовували сорок п'ять разів!) Скільки років зупиненого прогресу можна витерпіти? Хіба ж не природно почувати гнів і відчай?

Любов? Співчуття? Оптимізм? Знову втратити пильність? Та біс із ними.

Найбожевільніше й найсміливіше в цьому клятому світі — продовжувати сподіватися.

Тому що надто багато причин утратити віру.

Біль.

Невдачі.

Хороші люди, яких карають.

Невпинний парад жадібності, егоїзму, невігластва й ненависті⁵⁴.

Так хочеться сказати: «Та який у цьому сенс?».

Але якщо ми здамося, то програємо.

Неможливо виграти битву або змінити щось, якщо ви здалися.

Джон Льюїс відмовився здаватися. Він подарував своєму давньому кривдникові книжку з дарчим написом: «Елвіну Вілсону: з вірою і надією. Не забувай про мету».

У цій вірі є щось особливе. Якщо ви у щось вірите, вам легше вірити в людей. Це те, що допомагає терпіти біль і неприємності. Ба більше, хіба можна придумати досконаліший збіг, ніж те, що другим ім'ям Вілсона було Хоуп («надія»)?

«Праця, любов, мужність і надія, — писала у щоденнику юна Анна Франк. — Зробіть мене хорошою і допоможіть упоратися!» Якщо вона не відмовилася від віри в людство навіть тоді, *на горищі*, ховаючись від штурмовиків, то яке виправдання маємо ми?

Не йдеться про конкретні сподівання: *«О, це закінчиться до грудня. О, ми ось-ось вийдемо на фініш. О, увесь мій біль у чарівний спосіб зникне»*. Не йдеться і про беззмістовні фантазії («Коли тебе не пограбують мрії, в кормигу дум твій дух себе не дасть»⁵⁵). Надія має бути дужчою, глибшою. Як-от надія Шеклтона на те, що він виживе попри несприятливі обставини і повернеться, щоб урятувати своїх людей⁵⁶. Як-от надія де Голля на те, що він не завжди буде самотнім. Саме ця надія може стати дієвою істиною.

Навіть після розлучення, навіть після пограбування, навіть після несподіваного провалу й банкрутства ми не можемо ставити хрест — ані на людях, ані на вірі в краще майбутнє. *Я відмовляюся змиритися зі звироднілим правосуддям. Я відмовляюся визнавати, що людину не можна виправити. Я відмовляюся визнати, що не можу зробити це краще. Я не зупинюся, поки не знайду сенсу в цьому стражданні*.

Невіра в надію — це відмовка. Це нігілізм, як ми вже говорили, темна причина не дбати і не намагатися. А сподіватися? Сподіватися — це обов'язок. І світло. «Надія — це щось пернате», — казала Емілі Дікінсон. Вона живе в нашій душі. Веде нас крізь бурю. Зігріває. І каже, що нічого від нас не вимагає.

Але це не зовсім правильно. Надія вимагає сміливості й *навіть більше*.

Ми несемо вогонь, ризикуючи згоріти. Ми не втрачаємо бадьорості духу, незважаючи на жах і відчай. Ми тримаємо наші серця відкритими після того, як їх розбили. Ми продовжуємо діяти, незважаючи на жахливі низькі шанси.

Надія живить нас, і, поширюючи її, ми вчиняємо героїчно.

Пам'ятайте: лідери — це продавці надій. Ніхто не хоче існувати на світі без майбутнього, без причини продовжувати жити, без якоїсь цятки на обрії, до якої можна тягнутися. І якщо ми хочемо цього, нам доведеться *зробити* це. Заради людей і заради себе. Героїчно.

Хоч би що ми робили, не можемо занепасти духом. Ми повинні відкинути ересь відчаю. Ми не можемо ставити хрест ані на собі, ані на інших. Ми повинні розповідати — про власну історію, про наше життя, — наголошуючи на важливості дієвості, прогресу, шансів спокутувати провину.

Ми повинні без надій таки сподіватись. Бо це насінина всієї величі.

Це ключ до кращого завтра.

НЕОБХІДНІСТЬ СПАЛИТИ БІЛИЙ ПРАПОР

Терплячість — це одне. Інша справа — відмова здатися.

Господар катував Епіктета, очікуючи, що раб заблагає милосердя, а той лише кілька разів спокійно зауважив, що його нога ось-ось зламається. Зрештою, так і сталося. «Що я тобі казав?» — мовив Епіктет.

Його затятість, його впертість виходила за межі звичної фізичної витривалості. Епіктет не міг, не хотів допустити, щоб зламався його дух, не піддавався відчаю чи безнадії. Саме тому він пережив тридцять років рабства й вигнання.

Катон, який боровся за збереження Римської республіки, не лише відмовився здатися Цезарю, але й вимагав, щоб ніхто не просив милосердя для нього чи помилування. Бо це означало б, що сили тиранії перемогли його, а це було не так.

Саме так чинять герої. Вони спалюють не лише мости, а й білий прапор.

Еммелін Панкгерст у своїй знаменитій промові «Свобода або смерть», на яку її надихнули Катон і власний опір, описала таку позицію:

Допоки жінки погоджуються на несправедливу владу над ними, так і буде, але жінки кажуть напростець: «Ми не погоджуємося, ми більше не підкорятимемося, аж доки ця влада стане справедливою». Навіть найслабшу жінку не можна скорити силами громадянської війни. Цю жінку можна вбити, але тоді вона вислизне від вас, і ви не зможете нею керувати. Жодна сила на землі не може підкорити людину, хоч би якою слабкою вона була, якщо вона не дає на це згоди.

Ми розуміємо, що деякі ситуації вимагають тактичного відступу, але ми ніколи, ніколи не *здаємося*.

Нехай вони не сподіваються на це.
На вас можуть надіти кайдани.
У вас можуть конфіскувати майно.
Вас можуть принизити у пресі.
Вас можуть віддати під суд.
Проти вас можуть кинути всю міць корпоративних ресурсів.
Вас можуть заслати на скелю посеред океану.
У вас можуть багато чого забрати, але поки ви живі, вас не можуть змусити здатися.

Погромники спалили автобус, на якому приїхали учасники кампанії за скасування сегрегації в громадському транспорті «Фрідом Райдерс», і побили їх. Знаєте, як учинили пасажирів? *Вони сіли на наступний автобус.* У лікарні їм наклали шви, і вони поїхали далі. Тому що вони мали за що боротися.

«Якщо побачите президента, — сказав Грант репортерів перед тим, як обрушитися на Лі, — перекажіть йому від мене: хоч би що сталося, вороття нема». Він не був упевнений, що переможе, але так само, як спартанці, знав, що повернеться зі щитом або на щиті. Ніхто не здатен гарантувати перемогу, але Грант пообіцяв віддати все, що міг, навіть життя».

«Стоїки применшують фізичну шкоду, але це не хвалькуватість, — писав Джеймс Стокдейл. — Вони так кажуть, бо порівнюють її з палючими муками сорому, які, на їхній погляд, почувають достойні люди, коли в глибині душі усвідомлюють, що не виконали свого обов'язку перед близькими людьми чи Богом».

Саме з душі герой черпає свою справжню силу. Річ не в тім, у кого потужніша армія, краща зброя, міцніша позиція чи більший бюджет. Переможе той, що ніколи не здасться. Він стане переможцем як не зараз, то згодом, як не в цьому житті, то в наступному.

Si succiderit, de genu pignat. Якщо в нього відмовлять ноги, він битиметься навколішки⁵⁷. Люди підводяться, навіть якщо це неможливо в буквальному сенсі.

Черчилль *не мав певності*, що Британія зможе вистояти. Ніхто не був упевнений у цьому. Але він *знав*, як учинить, якщо прийдуть нацисти. «Що ми зможемо вдіяти?» — запитала його невістка. «Ніщо не

завадить тобі взяти на кухні ножа, — відповів він, — і забрати із собою на той світ кількох виродків».

Ніхто не каже, що вас не перемогти, лише те, що капітуляція — це ваш вибір. Відмова від своєї мети — це ваш вибір.

Опиратися до кінця — це все, що вам залишається.

Гемінгвей нагадує, що життя, вороги, невдачі можуть вас знищити, але ніхто не може вас *подолати*. Це відповідь на наш поклик. Це нам до снаги. Нас долають лише тоді, коли ми здаємось. Єдиний спосіб програти — це відмовитися від сміливості.

Поразка — це вибір. Сміливці ніколи не обирають її.

НЕЗЛАМНИХ НЕ ІСНУЄ

Нам здається, що сміливість — це і є незламність.

Ні.

Це означає підвестися, коли вас зламали.

Тому що ваші діти дивляться на вас.

Тому що це потрібно для справи.

Тому що ви не дозволите злу перемогти.

Це означає зліпити себе до купи, щоб зробити те, що потрібно зробити, — для себе, для інших.

Але дехто з нас боїться цього. Не боїться йти далі, але боїться визнати власну вразливість і зізнатися, що поранений, що потрібно підлатати себе, що зазнав поразки.

В одному з найкрасивіших уривків Гемінгвей пише:

Коли люди привносять стільки мужності в цей світ, світ доконче має їх убити, щоб зламати, отож зазвичай і вбиває. Світ ламає кожного, а опісля багато хто ще й міцнішає на зламах. Але тих, хто не дає себе зламати, він убиває. Він убиває і дуже добрих, і дуже ніжних, і дуже хоробрих — йому однаково⁵⁸.

Світ — жорстоке й суворе місце. Таке, що якнайменше чотири з половиною мільярди років залишається непереможним. Він був домівкою неймовірно сильних і могутніх істот — від цілих видів найдовершеніших хижаків, від Геракла і до самого Гемінгвея.

І де вони зараз? Зникли. Спепеліли. Занадто багато з них загинуло передчасно — невиправдано багато.

Бо вони переплутали силу зі стійкістю.

Стоїцизм — глибока, найглибша сміливість — допомагає оговтатися після того, як вас ламає світ і, відновлюючи, зміцнює вас на значно глибшому рівні. Стоїк самотужки зцілює себе, зосереджуючись на тому, що може контролювати: на власній реакції. Відновленні.

Засвоєнні уроків. Підготовці до майбутнього. Користі для інших. Проханнях про допомогу. Змінах. Самопожертві заради вищого блага.

Ця ідея притаманна не лише Заходу. В Японії є така форма мистецтва, як кінцугі, що бере початок у XV столітті. Майстри ремонтують розбиті тарілки, чашки та миски, не лише повертаючи їх до початкового стану, але й покращуючи. Розбиті частини не просто склеюють, а сплавляють спеціальним лаком, змішаним з порошковим золотом або сріблом. За легендою, цей вид мистецтва з'явився після того, як розбиту чайну піалу відправили на ремонт у Китай. Однак піалу повернули потворною — вона залишилася така ж, як і була, але з тріщинами. Мистецтво кінцугі — це спосіб перетворити уламки на щось прекрасне.

Світ знає, що ми сміливі, тому іноді ставить нам питання: смерть чи *кінцугі*?

Чи знайдете ви спосіб зміцнити себе у зламаних місцях? Чи так чіплятиметеся за старе, що залишитеся розбитими на друзки?

Герої підводяться. Зцілюються. Ростуть. Для себе і для інших.

Такою думкою закінчив мемуари Оді Мерфі. Він постраждав через війну. Він це знав. Він бачив те, що не мав бачити. Як багато ветеранів і людей, що пережили травматичні події, він мав посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Але він вирішив, що це не позначиться на його житті. «Зненацька я віч-на-віч зіштовхнувся із життям, — писав він. — Присягаюся собі, що буду гідним його. Можливо, війна залишила на мені тавро, але вона не переможе мене».

Він повернеться додому. Він не збирається здаватися. Не дозволить демонам опанувати його. Він знайде дівчину своєї мрії, одружиться, створить сім'ю. Знайде нову кар'єру, нову мету. «Я навчуся дивитися на життя не цинічними очима, — каже він собі (і так само повинні вчинити ви), — навчуся вірити, пізнавати любов. Я навчуся працювати в мирний час, як на війні. І нарешті, нарешті, як і незліченна кількість інших людей, навчуся жити заново».

МУЖНІСТЬ — ЦЕ ЧЕСНОТА. ЧЕСНОТА — ЦЕ МУЖНІСТЬ

Чесноти подібні до музики.

Вони вібрують на вищій, шляхетнішій висоті.

Стівен Прессфілд

«**Було** в почині Слово», — розмірковує Фауст на початку п'єси Гете.

Потім виправляє себе: «Була в почині *Дія*».

Це була книжка про сміливість, перша в серії книжок про головні чесноти. Зараз, наприкінці її, варто зазначити: важливі не слова, важливі *вчинки*.

Ніщо не доводить це краще, ніж взаємозв'язок між сміливістю і трьома іншими чеснотами: поміркованістю, справедливістю та мудрістю. Ці чесноти неможливі, ба навіть нічого не варті без сміливості.

Як писав К. С. Льюїс: «Сміливість — не просто *одна* з чеснот, а форма кожної випробуваної чесноти». Спробуйте жити помірковано. Спробуйте бути чесними. Спробуйте прагнути знань. Спробуйте зробити щось із цього у світі, який відрікся від мудрості, самодисципліни та справедливості, і ви побачите.

Побачите, як далеко зайдете без сміливості. З вас насміхатимуться. Вас критикуватимуть. Вам ставитимуть підніжки. Вам заважатимуть. Ви виявите, що ваш банківський баланс наближається до нуля. Усе це — випробування.

Ви нічого не досягнете без сміливості. Юрба нападе на вас... або ж ви зіллетеся з юрбою. Напруга зламає вас... або ж ви порушите свої зобов'язання перед тим, що спричинило цю напругу.

Сміливість — це єдиний вихід. Це підґрунтя всього іншого.

Вона вам знадобиться.

Бо, розумієте, говорити про чесноту легко. Слова про неї гарно виливаються на ці сторінки, бо підкріплені століттями поезії, літератури та спогадів. Але метою написання цієї книжки й годин, які ви витратили на її читання, була не просто розвага.

Ми справді намагаємося стати кращими. Ми намагаємося відповісти на поклик, самотійно зробити цей Гераклів вибір. Сьогодні. Завтра. Щомиті.

Яка користь від будь-якої чесноти, якщо вона існує лише на папері? Який у ній сенс, якщо вам бракує відваги жити з нею? Навіщо хапатися за неї? Навіщо наполягати на ній, якщо її протилежність так щедро винагороджується?

Авжеж, існує певний зв'язок між теорією і практикою, але в якийсь момент гума зустрічається з дорогою. Ми розмірковуємо про істину, а потім повинні діяти відповідно до неї. Ми вбираємо її в душу. Древні мудреці любили повторювати: «*Характер — це доля*». Тобто те, у що ви вірите, визначає те, як ви вчините.

Чотири чесноти виховували характер — хороший характер, — щоб у критичну мить людина могла діяти інстинктивно. Сміливість — це не те, про що ви оголошуєте, немов про банкрутство, це те, що ви заробляєте, що стає частиною вас. Так само як письменник стає письменником, бо пише, — і великим письменником, коли пише те, що варто читати, — так і епітет «сміливий» — це найвищий ступінь, за який платять життям, сповненим сміливих рішень.

Люди, за якими ми досі стежили — Шарль де Голль, цар Леонід, Фредерік Дуглас, Теодор Рузвельт, Елеонора Рузвельт, Марк Аврелій, Софія Фаррар, Френк Серпіко, Джеймс Стокдейл, — не були ідеальними. Слід сказати, що інколи вони демонстрували повну протилежність чеснот, які ми досліджуємо. Проте не можна заперечувати, що в найважливіші, переломні миті *характер* спонукав їх до величних учинків. Не лише заради людей, яким вони допомагали, або для справи, яку вони підтримували, але й для нас нинішніх, даруючи нам натхнення.

Важливі не їхні слова, а те, як вони чинили.

Як сказав Лінкольн під Геттісбергом: не важливо, що ми говоримо зараз, важливо те, що свого часу зробили люди. Не важливо, коли і з ким це сталося: під Термопілами 480 року до н. е. чи дві тисячі років

по тому в тій самій ущелині з британськими військами, які теж поставили на кін усе, б'ючись із німцями, із Флоренс Найтінгейл чи з Маєю Мур, кожна з яких відгукнулася на власний поклик; байдуже й те, чи вповні вони усвідомлювали жертву, на яку йшли, або ж наслідки своєї позиції, — їхня сміливість відлунює донині.

Їхня чеснота сяє.

Ми не можемо освятити її. Вона вже вічна. Жертва, покладена на вогняний вівтар.

Бо ми знаємо: якби не сміливість тих, що жили перед нами, нас би тут не було. Є лише один спосіб віддячити їм за це.

Доповнити їхні подвиги власними, підхопивши їхню «незавершену роботу». Ми повинні підтримувати традицію, частиною якої є, незалежно від того, знаємо ми про це чи ні. Ми повинні наслідувати Геракла.

Усе починається з вибору чесноти. Не з проголошення чесноти, а з добродесного життя.

Ми можемо скільки завгодно читати про чесноти, але коли дійдемо до перехрестя, доведеться обирати.

Я розпочав цю книжку з Біблії та Джона Стейнбека. Тож завершу її, поєднуючи їх. У романі «На схід від Едему» Стейнбек доходить висновку, що найпотужніша фраза в християнстві — це «тімшел» (у перекладі з івриту — «ти мусиш»). Якщо читати Біблію в англійському перекладі, ці слова звучать як наказ. Але Стейнбек вважає, що точніший переклад з івриту — не «ти мусиш», а «ти можеш».

«Це про індивідуальну відповідальність і винахід совісті, — пояснював він редакторові, коли писав ці сторінки книжки. — Ти можеш, якщо хочеш, рішення за тобою. Ця маленька історія виявилася однією з найглибших на світі. Я завжди це відчував, а тепер знаю напевно».

Незалежно від того, ідеться про Біблію, Геракла, роман «На схід від Едему» чи «Фауста», послання притчі однакове: *у нас є вибір*. Ми обираємо між боягузством і сміливістю, між чеснотою й вадою.

Сміливість закликає нас у миті страху. Закликає до відважних учинків і наполегливості, яких вимагають наші обов'язки. Вона закликає нас переступити через себе заради спільного щастя.

Лише ми вирішуємо, як відповісти на цей заклик. І не один раз, а тисячу разів у житті. Не тільки в минулому і майбутньому, а негайно, сьогодні.

Як це станеться?

Чи будете ви сміливими? Заради кого і чого ви будете сміливими?

Світ хоче це знати.

ПІСЛЯМОВА

Здається, мені було двадцять три роки, коли Дов Чарні, генеральний директор American Apparel, попросив мене оприлюднити фотографії оголеної жінки, яка судилася з ним тоді.

Я сказав, що не робитиму цього.

Він вважав, що ті світлини і відповідний текст до них виправдають його. І до певної міри мав рацію. Зараз ми називаємо це явище «порнопомстою».

Я сказав, що не братиму в цьому участі.

Тоді я почував задоволення собою за цей момент моральної мужності. Коли я став старшим і написав сторінки, які ви щойно прочитали, то не змінив думки про тодішнє рішення, ось тільки тепер воно видається мені ганебно недостатнім. З одного боку, працівнику було негоже відмовляти шефу, бо хотілося зберегти роботу і не втратити його прихильності. Проте чому я не розвернувся і не вийшов за двері не озираючись? Чому не звільнився негайно? Чому так не вчинив ніхто? Навіщо я *надалі* тримався за цю роботу?

Пригадую, як за кілька тижнів після тієї розмови я зайшов до кабінету Чарні і став свідком його відеоконференції з репортерами провідних ЗМІ, під час якої вони розглядали фото. Я лише відмовився від участі у схемі. Але не вдіяв нічого, щоб їй запобігти. За лічені хвилини світлини поширилися в інтернеті й пресі.

Чому мене зрадила сміливість?

Відтоді я багато разів запитував себе про це. Тому що це була не єдина моральна проблема, з якою я зіштовхнувся в American Apparel. Я казав собі, що залишився там на довгі роки, бо хотів захистити людей, які працювали на мене. Я залишився, бо думав, що зроблю більше, якщо залишуся. Тому що вірив у місію компанії (вона несла у світ добро). Тому що я не був схожий на інших або на нього. Певною мірою це було так. Проте ми завжди знаходимо причини уникати

важкого, але правильного рішення. Відмовитися від грошей, від найважливішої роботи, яку я будь-коли мав, зруйнувати життєві плани — усе це дуже мене гнітило.

Іронія полягає в тім, що в той самий час я вже плекав план учинити щось значно страшніше: піти з корпоративного світу і стати письменником. Гадаю, я боявся випустити з рук рятувальний круг. І вагався, як житиму без зарплати. Мене відлякувала невизначеність, стрибок у темряву. Та, вагаючись, я поставив себе і власну безпеку вище за те, що правильно, вище за інших людей.

Іще три роки я пропрацював у компанії радником і стратегом. Моя праця здебільшого полягала в тому, що я допомагав людям розв'язувати проблеми і запобігав тому, що автомобіль злетить у кювет. Я запобігав поганим рішенням. Скеровував їх в етичніше річище. Намагався приборкати Дова. Продовжував робити свою маленьку справу, допомагаючи тисячам працівників швацької промисловості заробляти на прожиття. Я також отримував зарплату, тому почасти є співучасником усіх бід.

Я аж ніяк не був взірцем сміливості.

Після того, як 2014 року я написав три книжки, події набули раптового повороту. Дов, що його розуміння реальності й доти було нестабільне, остаточно схибнувся. Він спав на розкладачці на складі. Ударив працівника. Молов нісенітниці. Обвалив ціну акцій до найнижчого рівня. Загрузнув у судових позовах, бо не міг зупинитися.

Поки Дов щораз дужче божеволів, я часто обговорював стан справ компанії з деякими членами правління American Apparel. Звіти ставали дедалі гіршими, і правління зрештою постановило звільнити генерального директора. Я вважав, що Дову потрібна допомога — така сама, якої потребував Нерон, і що *усунення його з посади* — єдиний шлях. Я довго йшов до цього, тож коли ухвалив це рішення, у мене не залишилося жодних сумнівів, що цей шлях правильний. У день, коли я закінчив книжкове турне на підтримку своєї книжки «Перешкода — це шлях», мені зателефонував Дов, а потім його заступник. Рада директорів нарешті звільнила його.

Чи міг би я щось змінити, якби наполог на цьому раніше? Чи мене б звільнили? А якби я звільнився на знак протесту 2011 року, це стало б сигналом чи залишилося б без уваги? Якби я не стримався тоді, мене

не було б поруч у вирішальний момент, що настав згодом. Принаймні так я себе переконую.

Дов, що й гадки не мав про мої зусилля, у моменти відчаю намагався забезпечити мою лояльність. «Я куплю тобі видавничий відділ», — сказав він мені. Чи міг він виконати цю обіцянку? Мабуть, ні. Проте це не мало жодного значення, бо мене воно не цікавило. Я перейшов свій Рубікон. Я прилетів до Лос-Анджелеса і почав працювати, намагаючись відновити компанію й урятувати її від Дова, який замість того, щоб піти з мільйонами, вирішив: якщо він не може бути головним, то радше знищить те, чому присвятив життя. Це були перегони, щоб не дати йому спалити все вщент.

Виникла небезпека поглинання з боку Волл-стріт, на яку правління відповіло «отруйною пігулкою». Навряд чи скидалося на зону бойових дій, але панував хаос, якого я ніколи досі не бачив. Мені довелося наразитися на критику, інтриги й усілякі інші нісенітниці. Я дав інтерв'ю для низки розслідувань. Я демонстрував скелети в шафах і показував, куди пішли гроші. Я переконував інших людей ділитися їхніми історіями і захищав від помсти. Я розгрібав за давнені проблеми і скасовував політику компанії, яку не варто було впроваджувати. Я втішав людей. Намагався все виправити. Працював довгі години далеко від дому, поки моя дружина терпляче чекала на самоті, аж ми врятуємо компанію від руїни. Це було виснажливо.

Але не кожну битву можна виграти. У переломну мить нове керівництво компанії завагалося. Деяких корумпованих працівників давно було слід звільнити. Однак їх залишали, боячись когось засмутити, і Дов зміг саботувати компанію через них. Потім хеджфонд, який купив компанію, поступився тиску Дова Чарні й повернув йому частину повноважень. Я неодноразово попереджав про хибність такого рішення, тому негайно звільнився, розриваючи контракт.

Дова звільнили через провини, які надто довго заперечували й виправдовували. Ідея повернути його видавалася мені неприйнятною. Але експерти з реструктуризації були впевнені, що знають краще. Нарешті компанія збанкрутувала. Двічі. Понад 10 тисяч людей втратили роботу⁵⁹.

Я й давніше отримував погрози смерті за свої тексти, але жодна з них не злякала мене так, як телефонне попередження одного з

недоумкуватих Довових шибайголів. Ось так людина переходить від роботи на когось і захоплення кимось, від віри в те, що ви поділяєте спільні цінності, до усвідомлення власного засліплення. Зненацька ви розумієте, що зганьбилися. Розумієте, що все здебільшого було брехнею. І раптом переймаєтеся власною безпекою і дієте так, наче ваше авто й офіс прослуховуються.

Я почував смуток і страх, а водночас — дивовижну впевненість. Виявилося, що піти геть, зробити важку справу — значно легше, ніж жити всі ці роки, сповнені моральних конфліктів, хоч якими цікавими й інколи веселими вони були. І значно корисніше.

Коли American Apparel розвалилась, я багато читав Сенеку. Це цікава постать, бо попри всі його прекрасні твори про стоїцизм — особливо про мужність і справедливість — він працював на Нерона. Чи не був я його здрібнілим аналогом ХХІ століття? Письменником, який не дотримувався описаних ним принципів? У певному сенсі — так. Безперечно, я зазнав поразки. Пішов на компроміс. Я мав би знати краще. Я міг би бути сміливішим.

Гадаю, значною мірою це провина повільного закипання. Ви починаєте з набору припущень, що ґрунтуються на вашому розумінні фактів або навіть компромісів, на які ви готові піти. Сенека познайомився з Нероном, коли був підлітком. Я теж був підлітком, коли познайомився з Довом. Усе змінюється. Ви дізнаєтеся більше. Відбуваються певні події. Але якщо ви не готові ухвалювати рішення — складні рішення, — коли дорослішаєте і все змінюється, то ви боягуз.

Відсутність волі до чину — заразлива. Ми в American Apparel звикли повторювати, що «дивимося шоу Дова». Проте ніхто навіть не натякнув на те, що із цим треба щось удіяти. Ми наче були пасивними спостерігачами власних сюрреалістичних життів, багато годин споглядаючи, як Дов несе нісенітницю й маячню. Іноді він був геніальним. Іноді — жахливо недоброзичливим. Здається, нікому не спадало на думку, що *ми можемо щось із цим удіяти*. Можливо, ми очікували, що це зробить хтось інший, що нас урятують дорослі. Коли ж подорослішали самі, нам було зручно уникати думок про те, що *саме ми повинні прийти на допомогу*.

Угоди про нерозголошення, вихідні допомоги, оренда автомобілів, дружба... відсторонення, відчуття батьківської руки. Він був босом, і його підпис стояв на наших чеках. У нас був особистий зв'язок, і це засліплювало. Ніхто з наших знайомих нас не остерігав. А якби остерігали, то чи послухалися б ми? Чи тільки глибше занурилися б у когнітивний дисонанс? Страх — у розмаїтті його форм — виявився переконливим чинником стримування. Він переміг сміливість. Принаймні я можу сказати це про себе.

Сам Сенека говорив про те, що чеснота складається з двох частин. Пізнання істини, а потім поведінка. Якщо і є третя частина, казав він, то це застереження й нагадування — процес перегляду, роздумів і створення правил, що ґрунтуються на нашому досвіді. Звісно, найважливішою складовою чесноти є поведінка. Моя власна історія це підтверджує. Та навіть якщо ми зазнали поразки, але подивилися після неї у дзеркало, ми зможемо рости, вчитися і, сподіваюся, ставати кращими. Саме так сталося із Сенекою. Зрештою, він порвав із Нероном. Він пішов як герой.

Я також зробив висновки з власного досвіду 2016 року. Я вів колонку в New York Observer, що належала Джареду Кушнеру — відомому забудовнику і зятю одного з учасників реаліті-шоу⁶⁰. Того літа я написав статтю, в якій виклав вагомі аргументи щодо непридатності Дональда Трампа до посади президента. До того моменту мої статті пропускали без схвалення редакції, але цього разу газета заблокувала публікацію. Кілька років тому я не наважився б розхитувати човна, щоб не втратити заробітку. Тепер мені навіть не спало на думку не публікувати те, що я вважаю важливим.

Я також знав, що маю слушність, а отже, маю право висловлюватися.

Я розмістив статтю в іншому місці, й вона відразу ж стала вірусною. Я знав, що це означало: мої дні в газеті полічені. Невдовзі після цього я написав іще одну критичну статтю, присвячену вкрай правому сайту Breitbart. Її теж не опублікували, тож я оприлюднив текст сам. Незабаром після цього мені повідомили, що в редакцію телефонував хтось із виборчого штабу і висунув мені серйозні обвинувачення у плагіаті в одній з моїх книжок. Обвинувачення було абсурдним, але суть не в ньому: це було попередження. Вони хотіли, щоб я знав: якщо я не замовкну, мене спробують знищити.

Це не подіяло.

А якби я втратив колонку через статтю про Трампа? Якби мені довелося боротися проти неправдивих обвинувачень? Якби мене почали переслідувати? Я впорався б із цим так само, як упорався із втратою зарплати — засобами, що завжди зі мною, як казав Марк Аврелій. Піддатися страхомі — означає відмовитися від талантів і навичок, які привели вас туди, де ви є. Це означає позбавити себе вродженої свободи діяти.

У певному сенсі я вдячний за досвід роботи в American Apparel, тому що ця праця навчила мене (хоч і з запізненням) дослухатися до внутрішнього голосу. Посеред хаосу та корупції інколи складно розчутися покликом сміливості. Іноді небезпеку вагання або замовчування правди розумієш, коли побачиш, що саме відбувається з вами та іншими людьми через те, що ви чогось не зробили.

Відверте залякування, про яке я щойно згадував, зустрічається рідко. Набагато ефективнішими є звичайні життєві стимули. Говоріть людям те, що вони хочуть почути, і матимете більшу аудиторію. Не встрягайте в політику. Утримайтеся від того, щоб кидати виклик чийсь ідентичності. Будь-який сучасний письменник може подивитися на показники відмов від підписки читачів і вмиль збагнути, що викладати сувору правду — шкідливо для гаманця. Зачіпаючи суперечливі теми, ви прочитаєте в листах шанувальників: «Навіщо ви це сказали? Я більше ніколи вас не читатиму».

Я не ідеальний. Звісно, я не завжди був таким сміливим, як хотілося б. Авжеж, ні. Але з віком як письменник я чіткіше розумів: наш обов'язок — писати правду, подобається вона людям чи ні. Вас можуть покарати за це, як Гельвідія. Можуть «анулювати» або навіть убити в буквальному сенсі. Але, як я часто кажу розгніваним читачам, я створив платформу не для того, щоб *не говорити* про те, у що вірю.

Я приберіг цю історію на кінець книжки саме тому, що вона складна і звичайна. Дванадцять тисяч людей багато років працювали в American Apparel. Хто винуватий найдужче? Цього ніхто не скаже. Ви вже знаєте про той витік фотографій, отже, розумієте, якою каламутною була ситуація. Можливо, ви читали мою колонку про Трампа і вважаєте, що я зовсім не мав рації й не варто було публікувати статтю.

Розповідаючи ці історії, я хотів показати, що сміливість — це те, чого ми маємо прагнути здебільшого в буденному житті, кожен по-своєму. Семюель Джонсон жартував, що «кожен чоловік вважає себе нікчемою, бо не був солдатом». Я це розумію. Я боровся із цією думкою, навіть коли писав цю книжку. Чи маю я *право*? Чи можу писати про сміливість, якщо не врятував жодного людського життя, за винятком кількох дзвінків у службу невідкладної допомоги та спроби зробити штучне дихання чоловікові, що лежав на тротуарі біля бару?

Я не завжди був сміливий. Я не завжди сміливий зараз. Я навіть вагався, чи писати цей розділ, і деякі люди радили мені викинути його... але потім згадав, що вагання мають загартовувати рішучість. Нині я можу щиро сказати, що кращою відповіддю на вічний виклик є застосування сміливості в реальному житті. Сьогодні мене менше обходить, що думають інші люди. Я частіше наважуюся на крок уперед, ніж відступаю. Доказ цього — написання та видання цієї книжки. Але хотів би, щоб моє життя і мої вчинки говорили голосніше за слова.

Ми повинні перестати думати про сміливість як про те, що виявляється лише на полі бою чи під час автобусного бойкоту. Вона виявляється також у тому, щоб не боятися свого боса... або правди. У рішенні піти власним творчим шляхом. Провести етичні межі. Бути диваком, якщо ви такий. Голосувати так, як підказує совість, а не так, як диктує юрба. Або як хочуть ваші батьки.

Ідеться про те, щоб діяти не лише тоді, коли доля викличе вас на світову сцену. Ідеться про те, щоб перетворити сміливість на звичку. Чинити сміливо у великих і малих справах, щодня — так, щоб це стало природним для вас щомиті, незалежно від того, хто дивиться і яка ставка на кону.

Сміливість кличе кожного з нас.

Чи відгукнемося ми на її поклик?

А може, це вже занадто? Чи можемо ми *відповісти краще*? Чи зможемо бодай більше ступати вперед, ніж відступати?

Почнімо із цього.

Раян Голідей

Книгарня «Фарбований ганок»

Бастроп, Техас

2021

ЩО ПРОЧИТАТИ ДАЛІ?

Більшість людей вважає бібліографію нудною. Для тих, хто любить читати, це найкраща частина книжки. У цій книжці я цитую так багато чудових авторів і мислителів, що не зміг би вмістити сюди увесь перелік літератури. Тому підготував не лише повний перелік усіх чудових книжок, що вплинули на текст, який ви щойно прочитали, а також і ідей, які я почерпнув із них, з поясненням, чому вам варто про це прочитати. Щоб отримати цей перелік, будь ласка, просто напишіть на books@courageiscalling.com або зайдіть на сайт courageiscalling.com/books. Додатково я надішлю вам багато чудових цитат про сміливість.

Чи можу я отримати ще більше книжкових рекомендацій?

ТАК. Ви можете підписатися на мою щомісячну розсилку книжкових рекомендацій (я роблю її вже другий десяток років). На неї підписано понад двісті тисяч людей з усього світу, а в рекомендаціях — тисячі творів, що змінюють життя: ryanholiday.net/reading-newsletter. Почну з десяти чудових книжок, які, я знаю, вам сподобаються.

ПОДЯКИ

Я писав цю книжку в розпал пандемії COVID-19, і вона була б неможливою, якби не відважні лікарі, науковці, волонтери, кур'єри та працівники продуктових магазинів, які щодня виконували свою маленьку частину роботи, щоб решта з нас вижила. Коли я говорю про сміливість, то маю на думці не лише воїнів, а й кожного, хто не здається перед лицем страху, труднощів чи сумнівів. Ми всі в боргу перед героями 2020 і 2021 років і повинні використати події минулого року для того, щоб оцінити себе і свій внесок у загальний добробут.

Я також хотів би подякувати моїй дружині Саманті, яка невтомно підтримувала й оберігала нашу родину, поки я писав цю книжку. Я в боргу перед родичами, які влітку дозволили мені припаркувати автофургон на їхньому подвір'ї й наглядали за нашими дітьми, поки я писав другу частину. Хочу подякувати дослідникам Біллі Оппенгеймеру та Христу Василіву, моєму редакторові Нільсу Паркеру, агентові Стівену Гансельману та команді видавництва «Портфоліо» (Адріану Закгайму, Нікі Пападопулосу, Стефані Броуді, Тарі Гілбрайд, Меган Маккормак). Щиро дякую генералам Меттісу, Ласіці, Бредлі Снайдеру, Метью Макконахі, моєму невтомному наставнику Робертові Гріну і Стівену Прессфілду за їхні поради та зауваження. Дякую моїй давній команді з American Apparel за допомогу в написанні післямови і за те, що була зі мною, хоч я не завжди був таким сміливим, яким міг би бути.

Знову ж таки, ця книжка (як і все мистецтво, література та технології) не була б можливою без жертв і сміливості попередніх поколінь. Ми ніколи не зможемо віддячити їм за ці зусилля. Усе, що можемо зробити, — спробувати піти їхніми слідами і вшанувати, надихаючись їхніми подвигами для власних вчинків. Хоч би якою мірою мені це вдалося, тут чи деінде, я почуваю вдячність і залишаюся перед ними у великому боргу.

СТОЇЦИЗМ НА КОЖЕН ДЕНЬ

366 роздумів про мудрість, стійкість і мистецтво жити

*Раян Голідей,
Стівен Генсільман*

[Купити книжку](#)

Про книжку

Є те, що ми можемо змінити, і те, що ні. Хоч би як сильно ми сварилися з представником авіакомпанії, яка скасувала рейс через погодні умови, це не зупинить шторму. Нервуючись через те, чого не змінити, ми витрачаємо сили й час, які могли б спрямувати на те, на що справді можемо вплинути. У цьому виданні автори пропонують 366 днів стоїчних ідей і вправ. Дотримуючись цих вчень протягом року, ви знайдете спокій, самопізнання та стійкість, які вам потрібні, щоб жити добре.

Для кого видання

Книжка для широкого кола читачів, усіх, хто шукає дієві поради, як позбутися відчуття стресу і спокійно сприймати кризові ситуації та повсякденні негаразди.

Чому ця книжка

Ця книжка примусить по-іншому поглянути на реальність, яка вас оточує, а також навчить підходити до залагодження будь-яких проблем із самовладанням та мудрістю.

Про авторів

Раян Голідей — медіастратег і письменник. Працював директором з маркетингу в American Apparel. Засновник креативної компанії Brass Check, яка консультувала Google, TASER, Complex та інші успішні корпорації. Дописувач New York Times, AdAge, Fast Company, Thought Catalog і New York Observer. Автор бестселерів із маркетингу та саморозвитку, зокрема книжок «Напролом. Мистецтво перетворювати перешкоди на перемоги» та «Маркетинг майбутнього».

Стівен Генсільман — видавець, літературний агент. Вивчав філософію в Гарвардському університеті.

ПРИМІТКИ

- 1 Переклад Михайла Соневицького. (Тут і далі прим. пер.)
- 2 Джон Адамс — один із батьків-засновників і другий президент США. — *Прим. пер.*
- 3 Це перша з них.
- 4 Переклад Віктора Ставнюка.
- 5 Роза Паркс — американська громадянська діячка, борчиня за права темношкірих. 1 грудня 1955 року її заарештували за те, що вона відмовилася поступитися білому чоловікові місцем в автобусі, і цей інцидент призвів до масштабних протестів проти виявів расизму і понад річного бойкотування громадського транспорту темношкірими американцями. Як наслідок — 13 листопада 1956 року Верховний суд США скасував закон про сегрегацію в міському транспорті. — *Прим. пер.*
- 6 Переклад Маріанни Маліної.
- 7 Патрік Тіллман — професійний американський футболіст. Після теракту 11 вересня 2001 року залишив спорт і пішов в армію, служив в Іраці та Афганістані, де й загинув. — *Прим. пер.*
- 8 Переклад Ольги Брагіної.
- 9 Війна Судного дня — збройний конфлікт 1973 року між Ізраїлем з одного боку і Єгиптом та Сирією з іншого. — *Прим. пер.*
- 10 Відома цитата американського мотиваційного лідера та письменника Зіґа Зіглара. Перші літери цієї фрази англійською — False Evidence Appearing Real — утворюють акронім F. E. A. R., яким позначають самогенерований страх. — *Прим. пер.*
- 11 Улісс Грант став 18-м президентом США (1869–1877). — *Прим. пер.*
- 12 Чорний лебідь — метафора непередбачуваних подій. Концепцію «чорного лебедя» розкрив Насім Ніколас Талеб у книжці «Чорний лебідь. Про (не)ймовірне у реальному житті» (вийшла у видавництві «Наш Формат»). — *Прим. пер.*
- 13 Переклад Андрія Содомори.
- 14 Малколм Ікс (Літл) — американський ісламський проповідник, засновник руху «Нація ісламу» і борець за права темношкірих у 1950–1960 роках. — *Прим. пер.*
- 15 Переклад Олександра Жомніра.
- 16 Переклад Ростислава Паранька.
- 17 Луї Замперіні — американський легкоатлет, у часи Другої світової війни провів два роки в японському полоні. — *Прим. пер.*
- 18 Переклад Олександра Грязнова.
- 19 Ганебно, як на 2021 рік, але статуя сенатора Тіллмана досі стоїть біля капітолія штату Південна Кароліна.
- 20 Переклад Олександра Жомніра.
- 21 Страшно навіть уявити, яка доля чекала б Анну, кохану доньку де Голля із синдромом Дауна, якби родина залишилась у Франції.
- 22 Vive le Québec libre! (*фр.*) — «Слава вільному Квебеку!». Шарль де Голль виголосив це гасло 1967 року в Монреалі, під час державного візиту до Канади, що спричинило погіршення французько-канадських відносин. — *Прим. пер.*

- 23 Шарль Пегі — французький поет і драматург. — *Прим. пер.*
- 24 Деніел Еллсберг — колишній американський військовий аналітик, який 1971 року передав пресі секретні матеріали про війну у В'єтнамі та її справжні мотиви. — *Прим. пер.*
- 25 Саме тому Лінкольн звільнив генерала Джорджа Макклеллана і замінив його Грантом. «Він бореться», — сказав Лінкольн.
- 26 *Alea iacta est* (лат.) — гральну кістку (жереб) кинуто. Слова, які нібито промовив Юлій Цезар під час переправи через річку Рубікон, що означало фактичний початок війни Римського сенату проти Гнея Помпея Великого. — *Прим. пер.*
- 27 Цю фразу приписують американському морському офіцеру Девіду Фаррагату, який 1864 року, під час бою в затоці Мобіл, відмовився здаватися. — *Прим. пер.*
- 28 Берлінський повітряний міст — операція західних союзників з авіапостачання Західного Берліна продовольством під час блокади міста з боку СРСР у 1948–1949 роках. — *Прим. пер.*
- 29 Слід зазначити, що він зміг заявити про свою позицію лише завдяки неабиякій згуртованості та сміливості *поколінь* суффражисток.
- 30 Гершель Кендлер — один із чотирьох сенаторів штату Теннессі, який грубо критикував ідею виборчого права для жінок, вбачаючи, за його словами, загрозу від «бабського царства». — *Прим. пер.*
- 31 Гра слів: прізвище місіс «Томас Кетт» (Керрі Чепмен Кетт), лідерки Національної американської асоціації виборчого права жінок, англійською звучить як «кіт», а англійське слово «rat», що означає «щур», є першим складом слова «ратифікація» (ratification). — *Прим. пер.*
- 32 Атака легкої бригади — катастрофічна за наслідками атака британської бригади легкої кавалерії під командуванням лорда Кардігана на позиції російської армії під час Балаклавської битви 1854 року. — *Прим. пер.*
- 33 Переклад Дмитра Бурби.
- 34 Солдати зобов'язані виконувати накази, проте нині, якщо сумніваються в безпечності чи моральності наказу, вони мають змогу звертатися до кожного щабля вищого керівництва, аж поки не буде зроблено те, що слід.
- 35 Переклад Ростислава Паранька.
- 36 Повніша версія його битви із сайтом описана в моїй книжці «Змова».
- 37 Варто зазначити, що через пів року Макарута безцеремонно звільнили, бо від успіху йому запаморочилося в голові. Пам'ятайте: сміливість — це не нерозважлива азартна гра життями інших людей.
- 38 Переклад Євгена Сверстюка.
- 39 Переклад Євгена Сверстюка.
- 40 Книжка вийшла у видавництві «Наш Формат». — *Прим. пер.*
- 41 1968 року близько 30 американських військовослужбовців за наказом лейтенанта Вільяма Келлі вбили у громаді Мілай від 347 (за американськими даними) до 504 мирних в'єтнамців, більшість яких складали жінки та діти. — *Прим. пер.*
- 42 Варто віддати належне англійському принцу Альберту, який в останні дні свого життя стримав Британію від участі у Громадянській війні в США (яка завиграшки могла перерости у світову війну).
- 43 Видавництво «Наш Формат» видало спогади Малали і у 2024 планує видати нові. — *Прим. ред.*
- 44 Переклад Михайла Рудницького.
- 45 Апостоли *бачили*, як Христос виконав власну настанову і віддав життя за інших. Вважають, що з дванадцяти апостолів лише один або двоє померли природною смертю.

- 46 Ідеться про фото самоспалення монаха, зроблене Малколмом Брауном, шефом інформаційного бюро Associated Press у Сайгоні. — *Прим. пер.*
- 47 Переклад Василя Мисика.
- 48 Переклад Андрія Содомори.
- 49 Країни Осі — націонал-соціалістичний Третій Райх, фашистська Італія та Японська імперія, головні члени нацистського блоку, що протистояли Союзним державам під час Другої світової війни. — *Прим. пер.*
- 50 Переклад Андрія Содомори.
- 51 Гірка іронія, що автор обрав саме приклад Навального. Однак це показує, як на Заході сприймають російських опозиціонерів. — *Прим. вид.*
- 52 Бойкот автобусів розпочався 5 грудня 1955 року після того, як поліція Монтгомері заарештувала афро-американку Розу Паркс за відмову дотримуватися правил сегрегації й поступитися місцем в автобусі білому чоловікові. Вісімдесятьох вісьмох лідерів бойкоту звинуватили у змові з метою перешкоджання бізнесу, будинки Кінга й Абернаті підпалили. — *Прим. пер.*
- 53 Переклад Ростислава Паранька.
- 54 Забавно, що нігілісти, які вже втратили віру в будь-що, здаються збіса розчарованими в людях.
- 55 Переклад Василя Стуса.
- 56 Ернест Шеклтон — британський полярний дослідник. Під час трансантарктичної експедиції 1915 року затонув корабель, на якому плили дослідники. Після тримісячної спроби вибратися з крижаної пустелі вони дісталися безлюдного острова Елефант. Шеклтон з кількома добровольцями подолав на човні понад тисячу кілометрів, щоб дістатися найближчої китобойної бази, і за чотирнадцять тижнів повернувся по інших членів експедиції. — *Прим. пер.*
- 57 Цитата з твору «Про провидіння» Луція Аннея Сенеки.
- 58 Переклад Володимира Митрофанова.
- 59 Я докладно описав цей випадок у книжці «Его — це ворог» [вийшла в «Нашому Форматі»].
- 60 Голідей має на увазі Дональда Трампа, який продюсував телешоу «Кандидат». — *Прим. пер.*

Популярне видання

ГОЛІДЕЙ Раян

ВІДВАГА КЛИЧЕ

Доля допомагає хоробрим

Керівниця проєкту *Галина Харук-Бачуро*
Координаторка проєкту *Ірина Григоренко*
Випускова редакторка *Наталія Коваль*
Літературна редакторка *Вікторія Стах*
Коректорки *Марина Гетманець, Анастасія Ушинська*
Верстальник *Андрій Гончарук*
Художня редакторка *Лілія Кобець*
Дизайнер обкладинки *Орест Підлісецький*

Видавець: ТОВ «НФ»
Свідоцтво ДК №4722 від 19.05.2014
«Пров. Алли Горської, 5, м. Київ, Україна, 01032
☎(044) 222 53 49 ✉pub@nashformat.ua

Залишайте відгуки й отримуйте знижки на купівлю нових книжок

Знайшли помилку? Маєте інші зауваження чи слова вдячності?

[Напишіть нам.](#)

Хочете прочитати враження інших про книжку чи поділитися своїм?

[Долучайтесь!](#)

ВІД АВТОРА БЕСТСЕЛЕРА
«СТОЇЦИЗМ НА КОЖЕН ДЕНЬ»

РАЯН ГОЛІДЕЙ

Перекладачка Олена Замойська

ВІДВАГА КЛИЧЕ

ДОЛЯ
ДОПОМАГАЄ
ХОРОБРИМ

НАНІ
формат

